

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAÂT BİLİM DALI**

**İBN CİNNÎ'NİN el-MUHTESEB İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA ŞÂZ
KIRAÂTLERE YAKLAŞIMI ve ŞÂZ KIRAÂTLERİ DELİLLENDİRMESİ**

HAVVA NUR NAS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ALİ ÖGE

KONYA - 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Havva Nur NAS
	Numarası	158106091015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Ali ÖGE
	Tezin Adı	İBN CİNNÎ'NİN EL-MUHTESEB İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA ŞÂZ KIRAÂTLERE YAKLAŞIMI VE ŞÂZ KIRAÂTLERİ DELİLLENDİRMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İBN CİNNÎ'NİN EL-MUHTESEB İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA ŞÂZ KIRAÂTLERE YAKLAŞIMI VE ŞÂZ KIRAÂTLERİ DELİLLENDİRMESİ başlıklı bu çalışma 28/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Ali ÖGE	
2	Dr. Öğr. Üy.	Süleyman NAROL	
3	Dr. Öğr. Üy.	Recep KOYUNCU	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Havva Nur NAS		
	Numarası	158106091015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İBN CİNNÎ'NİN EL-MUHTESB İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA ŞÂZ KIRAÂTLERE YAKLAŞIMI VE ŞÂZ KIRAÂTLERİ DELİLLENDİRMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Havva Nur NAS
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Havva Nur NAS		
	Numarası	158106091015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Ali ÖGE		
Tezin Adı	İBN CİNNİ'NİN EL- MUHTESEB İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA ŞÂZ KIRAÂTLERE YAKLAŞIMI VE ŞÂZ KIRAÂTLERİ DELİLLENDİRMESİ			

Kur'ân-ı okumaya yönelik bir ruhsat niteliğinde olan yedi harf ruhsatı ile birlikte sahabenin Kur'ân kelimelerini farklı biçimde okumasıyla zaman içerisinde kıraât birikimi ortaya çıkmıştır.

Kıraât disiplinde kıraâtlerin delillendirilmesi anlamına gelen “hüccet” konusu ile alakalı yapılan Türkçe çalışmalara baktığımızda yapılan çalışmaların oldukça az olduğunu gözlemedik. Bu yüzden bizde çalışmamızı bu alanda yaptık.

Bu çalışmamızda büyük bir dil âlimi olan İbn Cinnî'nin *el- Muhteseb fî Tebyîni vücûhi şevâz el- kıraât'i ve'l izâh anha* isimli eserini esas kabul ederek kıraatlere yaklaşımını, şâz kıraâtleri hüccetlendirme şekillerini ve çeşitlerini ele aldık. Kıraâtler arasında yapmış olduğu tercihleri de ortaya koyduk. Böylece yapmış olduğumuz bu çalışmanın kıraât disiplinde bu alandaki boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: İbn Cinnî, El- Muhteseb- Kur'ân, Kıraât, Şâz

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Havva Nur NAS		
	Student Number	158106091015		
	Department	Basic İslamic Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Ali ÖGE		
Title of the Thesis/Dissertation	İBN JİNNİ'S APPROACH AND HİS PROVİNG OF SHADH QİRAAT'S İN THE CONTEXT OF HİS BOOK NAMED AL-MUHTASAB			

With the seven letter license, which is a license to read the Quran, and the companions read the Quranic words in different ways, the accumulation of qiraat emerged over time.

When we look at the Turkish studies on the subject of hujjat, which means the proven of the qiraat in the qiraat discipline, we have observed that the studies done are very low. That's why we did our work in this area.

In this study we have discussed İbn Jinni's approach towards the qiraats and the types and sorts of showing evidence to the shadhdh qiraats by basing on his "*Muhtaseb fî Tebyîni vücûhi şevâz el- kiraât'i ve'l izâh anha*". We have also shown the choice he did among the qiraats. Therefore we are convinced that this study will fill the gap in the discipline of qiraat.

Key Words:İbn Jinni, Qur'an, Recitation, Shadhdh

KISALTMALAR

b. : İbn

c. : Cilt

çev. : Çeviri

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikleopedisi

H. : Hicri

hz. : Hazreti

haz. : Hazırlayan

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

M. : Miladi

Nşr : Neşreden

Ö : Ölüm tarihi

r.a : Radiyallahu anh

s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem

Thk : Tahkîk

Tsh : Tashih

Ts. : Tarihsiz

v.d : ve diğerleri

vr : Varak

y.y : yer yok (basım tarihi bildirilmemiş)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	vii
1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER	vi
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	vi
1.2. Araştırmanın Önemi	vi
1.3. Araştırmanın Yöntemi	vii
GİRİŞ	1
İBN CİNNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
1. Hayatı	1
1.1. Soy, Adı, Nesebi, Künyesi Ve Ailesi	1
1.2. Doğumu	2
1.3. Tahsili Ve İlmî Seyahati	3
1.4. İlmî, Dinî Ve Siyasi Görüşleri	4
1.5. Hocaları	6
1.6. Öğrencileri	9
1.7. Vefatı	11
2. İlmî ve Edebî Yönü	12
3. Eserleri	14
3.1. Gramere Dair Eserleri	14
3.2. Lügate Dair Eserleri	18
3.3. Edebiyata Dair Eserleri	20
3.4. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri	22
3.5. Çeşitli Konuları İçeren Eserleri	28
3.6. Konusu Tespit Edilemeyen Eserleri	29
BİRİNCİ BÖLÜM	31
ŞÂZ KAVRAMI	31
1.Şâz Kavramı	31
1.1. Sözlük Anlamı	31
1.2. Terim Anlamı	31
1.3. Şâz Kiraât Türleri	33
1.3.1. Meşhur Kiraâtlar	33

1.3.2. Âhâd Kıraâtlar.....	33
2. Şâz Kıraâtların Tarihi Süreci	35
3. Şâz Kıraâtlerin Kaynağı.....	37
4. Şâz Kıraât İmamaları Ve Râvileri	38
4.1. İbn Muhaysın	39
4.2. A'meş	40
4.3. Hasan-ı Basrî	41
4.4. Yezîdî	42
5. Şâz Kıraâtların Önemi Ve Faydaları.....	42
6.Şâz Kıraâtler İle İlgili Literatür	44
7. Şâz Kıraâtların Hükümü.....	47
7.1. Şâz Kıraâtlerin Kur'ân'dan Kabul Edilip Edilmemesi.....	47
7.2. Şâz Kıraâtlerin Namazda ve Namaz Dışında Okunup Okunmaması.....	48
8. Şâz Kıraâtlerin Şer'î Hükümlerin İstinbatında Hüccet Kabul Edilmesi	50
İKİNCİ BÖLÜM	55
İBN CİNNÎ'NİN KIRAÂTLERİ İŞLEYİŞ TARZI VE KIRAÂTLERİ HÜCCETLENDİRMESİ	55
1. Kıraâtleri İşleyiş Tarzı	55
1.1. Kaynağın Zikredilmesi.....	59
1.1.1. Hz.Peygambere Nispet.....	59
1.1.2. Sahâbe Ve Tâbiün' a Nispet.....	60
1.1.3. Kıraât İmamalarına Nisbet.....	70
1.2. Kaynağın Genel İfadelerle Zikredilmesi	76
1.3. Kaynağın Zikredilmemesi	77
2.İbn Cinnî'nin Kıraatlerden Yararlanması	77
2.1. Sahih Kıraâtler.....	77
2.1.1. Şâz Kıraât Vecihlerinin İzahında Sahih Kıraâtleri Kullanması	80
2.2.Şâz Kıraâtlar	82
2.2.1. İbn Cinnî'nin Âyetlerin Tefsirinde Şâz Kıraâtleri Kullanması	88
3.Şâz Kıraâtleri Hüccetlendirme	91
3.1. Ayet İle Hüccetlendirme	94
3.2. Hadis İle Hüccetlendirme	95
3.3. Sahâbe Okuyuşları İle Hüccetlendirme	96
3.4. Şiir İle Hüccetlendirme	99

3.5. Darb-ı Mesel İle Hücetlendirme	102
3.6. Anlam Yönünden Hücetlendirme	103
4.Tercihe Yönelik Lafızlar	104
4.1. İhtiyâr(اختيار).....	104
4.2. Câiz (يجوز).....	106
4.3. Vadîh (واضح)	107
4.4. Akvâ(اقوى)	108
4.5. Zemm Lafızları.....	110
4.5.1. Garib (غريب)	110
4.5.2. Da'îf (ضعيف).....	111
4.5.3. Câiz Değildir(لا يجوز)	113
4.5.4. Diğer Zemm Lafızları.....	113
DEĞERLENDİRME.....	114
SONUÇ	116
BİBLİYOGRAFYA.....	119

ÖNSÖZ

Kıraâtler, Kur'ân metninin lafzıyla ilgili olduğu için aslında filolojik bir olgudur. Kur'ân dili Arapçadır. Her dil için söz konusu olan lehçe farklılıkları Arap dili içinde elbette geçerlidir. Kur'ân'ın indiği dönemde her kabilenin kendine ait lehçesi bulunmaktaydı. Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinden sonra kabileler arasındaki lehçe farklılıklarının yanısıra, yaşlılık, acizlik telaffuzda zorlanma gibi sebeplerden dolayı Kureyş lehçesine göre Kur'ân'ı telaffuz esnasında zorluk çeken kimselere okumayı kolaylaştırmak gayesi ile yedi harf ruhsatı verilmişti.

Arap filolojisi önce Basra daha sonra Kûfe'de ortaya çıkmıştır. Basra ve Kûfe dil mekteplerinin kurulmasıyla dil bilimi âlimleri arasında kutuplaşmalar oluşunca dilbilimciler kıraâtlere yöneldiler. Kıraâtlerin gramer kurallarının tespitine hüccet olup olmaması hususunda farklı yaklaşımlarda bulundular.

Bilindiği üzere yedi harf meselesi Hz. Osman'ın istihsan faaliyeti ile bir müdahaleye uğramış; ardından Ebû Bekr b. Mücâhid (ö.324/936), "*Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraât*" isimli eseri ile yedi kıraât tasnifini oluşturmuştu. Bu tasnifin ardından âlimler arasında yedi kıraâtın dışındaki okuyuşlar şâz olarak benimsenmiş hatta yedi kıraâte aykırı vecihlerle tilavette bulunmak uygun görülmemiştir.

İbnü'l- Cezerî'nin (ö. 833/1429) yedi imama üç imam daha eklemesiyle onlu tasnif oluşmuş; sonraki dönemlerde dört tane daha şâz kıraât eklenmiş on dört kıraât meydana gelmiştir.

Kıraâtlerin sınıflandırılmasının ardından kıraâtlerin gramer, lügat ve irâb tahlilleri, hüccetleri ile alakalı pek çok eser kaleme alınmıştır. Ebû Ali el- Fârîsî'nin "*el- Hucce*" , İbn Hâleveyh'in "*el- Hucce*", Ebû Zür'a İbn Zencele'nin "*Hüccetü'l-Kıraât*", İbn Cinnî'nin "*el- Muhteseb fi tebyîn-i vücûhi şevâzzi'l- kıraât ve'l-îzâhi anhâ*", Ukberî'nin "*Î'râbu Şevâzzi'l- Kıraât*" isimli eserleri bu alanda telif edilen önemli eserlerdir.

Son olarak, çalışmam esnasında yardım ve destekleriyle katkıda bulunan başta danışman hocam Doç. Dr. Ali ÖGE olmak üzere Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU ve Dr. Öğr. Üyesi Süleyman NAROL hocalarıma, manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Havva Nur NAS
KONYA, 2019

1.ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Mütevâtir ve şâz olarak kabul edilen kıraâtlerin illet ve hüccetlerinin açıklanmasının etrafında birçok müstakil eser kaleme alınmıştır. Hüccet çalışmaları Hârûn b. Mûsâ (ö.170) ile başlamış V. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu süreçte kaleme alınan onlarca eserden bahsetmek mümkündür. Hüccete yönelik çalışmalar elbette V. asırda bitmiş değildir. Günümüzde de bu alanda çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca kıraâtlerin dilsel bir hadise olması dolayısıyla dil âlimlerinin kıraâtlere yönelmesi, eserlerinde kıraâtlere de yer vermeleri ve kırâat alanında müstakil eserler kaleme almaları da araştırmalarımıza yön vermiştir. Bu bağlamda Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî 'nin, hayatı ve ilmi kişiliğinden bahsedilmiş, eserlerini tanıtılmış, Onun kaleme aldığı *el- Muhteseb* isimli eseri üzerinde çalışma yapılmış, dil âlimi kimliği ile kıraâtlere yaklaşım tarzı, şâz kıraât tasavvuru ve kıraâtleri hüccetlendirme şekli tespit edilip örneklerle izah edilmiştir. Böylece kıraât alanında yazılan bu müstakil eser incelenmiş, hüccet alanında yapılan çalışmalara da katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi

IV./ X. Asrın en önemli dil âlimlerinden biri de İbn Cinnî'dir. Onun dil ilimlerine dâir yazmış olduğu eserlerin önemi günümüzde de artmış, araştırmacılar tarafından da çalışmalara konu olmuştur. Ayrıca dil ve dille ilgili yapılan çalışmalarda onun eserlerine mürâcaat edilmiştir. Bu itibarladır ki İbn Cinnî'nin günümüze ulaşan eserleri çeşitli araştırmacılar tarafından neşredilmiştir. Bizimde tez konusu olarak İbn Cinnî'nin Kur'ân ilmine dair kaleme aldığı "*el- Muhteseb fî Tebyîni vücûhi şevaz el-kıraât'i ve'l izâh anha* " isimli eserini seçmemizin nedeni bu eserin tez çalışmalarına konu olmamasıdır.

İbn Cinnî, *el- Muhteseb* de kıraât vecihleri üzerinde dilsel analizlerde bulunmuş, okuyuşların dilsel dayanaklarını ve anlamlarını ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında yapmış olduğumuz bu çalışma ile hem İbn Cinnî' nin dil âlimi kimliği ile kıraâtlere yaklaşımını, şâz kıraât anlayışını ve kırâatleri hüccetlendirme şekillerini ortaya koyacağız hem de önemli bir eserini incelemiş olacağız.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Yapmış olduğumuz çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İbn Cinnî'nin hayatı hakkında ulaştığımız bilgileri naklettikten sonra, eserleri, özellikle “*el-Muhteseb*” isimli eseri hakkında tespit ettiğimiz bilgileri zikrettik. Çalışmamızın ikinci bölümünde şâz kıraât kavramı ile ilgili bilgilere yer verdik. Konu ile alakalı genel bir çerçeve çizdik. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde de dil âlimi kimliğiyle İbn Cinnî'nin “*el- Muhteseb*” isimli eseri bağlamında şâz kıraâtlere bakış açısını, kıraâtlere işleyiş tarzını ve kıraâtlere hüccetlendirme şekli ve çeşitlerini inceleyerek örneklerle daha da anlaşılır hale getirmeye çalıştık. Kıraâtlere yer verirken tekrardan kaçınmak adına farklı âyetleri ele aldık. Ayetleri ve kıraât ihtilaflarını Arapça yazarak, okuyuşlardaki ferşî farklılıkların görülmesini sağladık. Ayrıca Kıraât örneklerinin daha belirgin hale gelmesi için Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan mealden anlamlarını zikrettik.

Müellifin darb-ı mesel, sahâbe okuyuşları, hadisler, şiirler, ayetler, anlam ve dil bilginlerinin görüşleriyle hüccetlendirme yaptığı eserinden birçok örnekler verdik. Örneklerde önce âyetleri verip farklı okunuş vechihlerini belirttikten sonra okunuş vechine göre yaptığı hüccetlendirmeleri ortaya koyduk. Müellifin kıraâtlar arasında tercihte bulunmasına da örnekler verdik.

Çalışmamız esnasında ilk dönem eserleri araştırmamızın mihenk taşını oluşturmuştur. Ayrıca İbn Cinnî'nin hayatı ve eserleri ile alakalı yapılan çalışmalara da bakılmış; İbn Cinnî'nin kıraâtlar ile alakalı yaptığı dilsel mülâhazaları daha iyi anlamak ve tespit etmek amacıyla lügat alanında yazdığı eserlere de mürâcaat edilmiştir.

İbn Cinnî ile alakalı yapılan ve devam eden çalışmalar şunlardır:

1.M. Es'ad TALAS “Ebu'l- Feth b. Cinnî (MMİA, XXIV, XXV, XXXI, XXXII, 1949-1957)

2. Fazıl es- SAMARRA'İ'nin “İbn Cinnî en- Nahvî” (Bağdat,1969)

3. Mehmet YAVUZ “İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri”

4. Aydın TEMİZER“ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin “ el- Luma” Adlı Eserinin İncelenmesi”

5. Salih FİŞEK“İbn Cinni Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve el- Hasâis’in Metin Tercümesi”

6. İsmail TEMİZ, “İbn Cinnî ve Sırru Sınâ’ti’l İrab Adlı Eseri”

7. Bayram DEMİRCİGİL, “İbn Cinnî’nin el- Muhteseb’inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı”(makale)

GİRİŞ

İBN CİNNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde İbn Cinnî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vererek müellifi tanıyacağız.

1. Hayatı

1.1. Soyu, Adı, Nesebi, Künyesi Ve Ailesi

Müellifimiz, soy itibari ile Arap değildir. Zira babası Yunan asıllıdır. İbn Cinnî'nin babası, Musul'un asil ailelerinden birine mensup olan Süleyman b. Fahd b. Ahmed el- Ezdî'nin (ö. 411/1020) azatlı kölesi olup, buraya nereden ve ne zaman geldiği hakkında kaynaklarda bir malumat verilmemektedir.¹ Ancak birlikte babasının sonradan İslâmı kabul edip Müslüman olduğunu söylemek mümkündür.² Bâbasının adı olan Cinnî³, Yunanca cömert, asil, güzel fikirli ve saygın kişi anlamına gelen "gennaius" kelimesinin Arapça söyleniş şeklidir.⁴

Arap asıllı olmayan İbn Cinnî, sosyal statüsünde bunun bir eksiklik ve kusur olarak görülmesi endişesinden olacak ki, telafi sadedinde neseb olgusu yerine, ilimde yer ettiği mevki koymak istemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır.

فَإِنْ أُصْبِحَ بِلاَ نَسَبٍ فَعِلْمِي فِي الْوَرَى نَسَبِي⁵

"Eğer sizce ben nesebsiz isem, halk içinde benim nesebim, ilmimdir."

Müellifin adı bütün kaynaklarda Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî olarak geçmekte olup çoğunlukla babasına izafetle İbn Cinnî diye anılmaktadır. Ayrıca geniş ve güvenilir nahiv bilgisinden dolayı en-Nahvî,⁶ doğduğu yere nispetle el- Mevsilî,⁷ lügat ilmindeki yüksek mevkiinden dolayı el-Lügavî⁸ ve babasının hizmetinde bulunduğu

¹ İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İnbahü'r-ruvât ala enâhi'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabi, 1986), 2: 330.

² İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el- Munsıf*, nşr. İbrahim Mustafa ve Abdullah Emin, (Vezaretü maarifi'l-umuniye, 1954), 3: 347.

³ Kelimenin sonundaki yâ harfi nisbet yâsi değildir.

⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, (Dârü'l- Kütübi'l- Mısıriyye, 1913), 8.

⁵ Beytin tamamı için bk. Yakut, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, *Mucemu'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmi,1994), 12: 83.

⁶ İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, 2:330; Yakut, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 2: 81.

⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, aynı yer; İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ' İsmâ'il b. Ömer, *el-Bidâye ve 'n- nihâye*, (Mısır, y.y,1932), 11: 331.

⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, aynı yer; Hatib el- Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Hatib, *Târîh Bağdât*, (Mısır, y.y,1931), 11: 411.

aileye nispetle de el-Ezdî⁹ nisbelerini almıştır. Künyesi olan Ebü'l- Feth'i ise, hangi suretle aldığı bilinmemektedir. Bu bilgilere göre müellifimizin tam adını Ebu'l- Feth Osman b. Cinnî en- Nahvî el- Mevsilî el- Luğavî el-Ezdî şeklinde tespit etmek mümkündür.

Kaynaklarda müellifimizin ailesi ile alakalı Alî, Âl (ö. 458/1066)¹⁰ ve Alâ adında üç tane oğlu dışında herhangi bir bilgi yoktur. Bunların ilk tahsillerini babalarından aldıklarından, âlim ve fazilet sahibi kişiler olduklarından bahsedilmektedir.¹¹İbn Mâkûlâ (ö. 447/1055) bunlardan Âl'in iyi bir hadis âlimi olduğunu ve kendisinden Sayda şehrinde hadis dinlediğini, diğer oğlu el- Alâ'nın da muhaddislerden olduğunu söylemiştir.¹²

1.2. Doğumu

Kaynaklar, İbn Cinnî'nin Musul'da doğduğu hususunda ittifak halinde olmakla birlikte, doğum tarihi hakkında 301/913 - 302/914 - 322/934 ve 330/942 gibi farklı tarihler vermektedir.¹³

İbn Cinnî ile ilgili yapılan en güncel çalışma olarak tespit ettiğimiz Mehmet Yavuz'un araştırmasında Ebü'l-Feth'in doğum tarihi ile alakalı şu tespit yer almaktadır: "İbn Cinnî'nin doğumu hakkındaki rivayetler uzak birer ihtimal olarak görülmekle birlikte onun uzun yıllar yaşadığına dair herhangi bir rivayet de bulunmamaktadır. Aksine onun yetmiş yaşında vefat ettiğini söyleyenler olmuştur.¹⁴ Eğer bu rivayet dikkate alınırsa müellifin Hicri 322 yılında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu tarih onun hocası Ebû Ali el-Fârisî ile henüz ondört-onbeş yaşlarında tanıştığı tarih olan Hicri 337 yılına da uymaktadır. Bu itibarla biz İbn Cinnî'nin doğum tarihini 322/934 yılı olarak kabul ediyoruz.¹⁵" Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere müellifimiz İbn Cinnî'nin doğum tarihi hakkında net bir tarih

⁹ Yâkût el-Hamevî, *İnbahü'r-ruvât*, 12: 81.

¹⁰Yâkût el-Hamevî, *İnbahü'r-ruvât*, 12: 39.

¹¹Yâkût el-Hamevî, *İnbahü'r-ruvât*, 12: 39.

¹² İbn Mâkûlâ, Ebu Nasr Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl fi raf'il-irtiyâb ani'l- mu'telif ve'l- muhtelif mine'l-esma ve'l- kunâ ve'l- ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ, (Haydarabad, y.y, 1963), 2: 585.

¹³ Ebu'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, nşr. Mahmud Deyyûb, (Beirut: Dârü'lma'rife, 1970), 4: 29.

¹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, mukaddime kısmı, 10.

¹⁵ Mehmet Yavuz, *İbn Cinni, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 1996, 41 (Geniş bilgi için ayrıca bk. Yavuz, *İbn Cinni, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, aynı yer dipnot.)

vermek mümkün görünmemekle birlikte ifadeler bilimsel tahminlerden öteye gidememektedir.

1.3.Tahsili Ve İlmî Seyahati

Kaynaklarda İbn Cinnî'nin daha 14-15 yaşlarında Musul'da bir ders halkası oluşturarak nahiv dersi okuttuğu¹⁶ bilgisi dikkate alındığı zaman onun küçük yaşlarda ilim tahsiline başladığını söyleyebiliriz.

İbn Cinnî'nin tahsil ve talebelik dönemi iki ayrı dönem olarak incelenebilir. Bunlardan birinci dönem, onun Musul'daki tahsili; ikinci dönem ise hocası olan Ebû Ali el- Fârisî ile H.337 yılında tanışmasından sonraki dönemi teşkil eder. İbn Makûla, İbn Cinnî'nin bir grup Musullu ve Bağdatlı âlimlerden okuduğunu söylemiş; ancak bunların kimler olduğu hakkında bilgi vermemiştir.¹⁷

Rivayete göre İbn Cinnî Musul'un önde gelen camilerinden birinde nahiv dersi okutmakta iken oraya gelen Ebû Ali, ona sarfa dair bir soru sorar ve gereken cevabı alamayınca onun henüz hocalık yapacak kadar yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadığını vurgulamak amacıyla "sen henüz koruk iken üzüm olma iddiasındasın" diyerek oradan ayrılır. Bunun üzerine İbn Cinnî bu zatın meşhur nahiv bilgini Ebû Ali el-Fârisî olduğunu öğrenir ve ders halkasını dağıtarak ona öğrenci olur.¹⁸ İbn Cinnî'nin asıl bilim hayatı ve şöhreti bundan sonra başlar. Yaklaşık kırk yıl bu hocasından ayrılmamıştır. Dil bilimi alanında etkilendiği Ebû Ali'nin görüşlerine önem vermiş, çalışmalarında uyguladığı yöntemi büyük ölçüde bu hocasından almıştır.

Hocası Ebû Ali el-Fârisî ile Halep, Dimaşk, Vâsıt, Şiraz ve Bağdat gibi zamanın önemli ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yapan İbn Cinnî, ünlü âlim, edip ve şairlerle tanışmış ve onlarla dil meselelerini müzakare imkânı bulmuştur. Mesela İbn Cinnî, meşhur şair Ebu't-Tayyib el- Mütenebbî(ö. 354/965) ile Halep ve Şîrâz'a yaptığı seyahatlerde tanışmış ve Onunla ilmi münazaralarda bulunmuş, kendisi ile dost ve arkadaş olmuştur.¹⁹

¹⁶ İbn Hallikân, Ebü'l – Abbas, *Vefeyâtü'l- A'yan ve Enbâu Ebna'iz- Zamân*, (Beyrut: Dâru Sadır,1978), 2: 410.

¹⁷ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 2: 585.

¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-üdebâ*, 12: 91.

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-üdebâ*, 12: 89.

İbn Hallikân ise Mütenebbî'nin divanını dîvan sahibine İbn Cinnî'nin okuduğunu kaydetmiştir.²⁰ Nitekim müellifimiz, Mütenebbî dîvânına iki şerh yazmıştır.

İbn Cinnî, hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin aracılığı ile Halep'te Hamdâni, Bağdat'ta Büveyhî hanedanı mensuplarıyla tanışmış ve saraylarındaki ilmî münazaralara katılmıştır.

İbn Cinnî'nin seyahat ettiği şehirler arasında Vasıt'ı zikretmek gerekir. Nitekim kaynaklarda *el- Mesâil el- Vâsitiyât* adlı eseri İbn Cinnî'nin kendisiyle birlikte bir grup talebeye imlâ ettirdiği kaydedilmiştir.²¹

1.4. İlmî, Dinî Ve Siyasi Görüşleri

İbn Cinnî'nin yaşadığı dönemde mevcut olan dil mektepleri, Basra, Kufe ve Bağdat dil mektepleri idi. İbn Cinnî'nin bu mekteplerden hangisine mensup olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

İbn Cinnî'yi Basra dil okuluna mensup olduğunu kabul edenler olduğu gibi; Bağdat okuluna mensup olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır.²² İbn Cinnî'nin bir ekole mensup olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun herhangi bir dil okulunun mensubu olmadığını söyleyenlerde olmuştur.²³

Sonuç olarak İbn Cinnî'nin herhangi bir dil okuluna mensup olduğunu belirten bir ittifak olmadığı gibi, onun bir dil okuluna mensup olmadığını ifade eden ilmî iddialar da mevcuttur. Bunları mütalaa ettiğimizde; zamanında dil biliminde otorite ve çok yönlü bir âlim olan Ebü'l-Feth'i herhangi bir dil okuluna mensubiyetle sınırlandırmamak gerektiği kanaatindeyiz. Zira böylesine bir değerlendirme, hem müellifin dil ile alakalı mevzulara değişik yaklaşımlarını izah etmede zorluğa

²⁰ Adamın birisi Mütenebbî'ye bir şiiri ile ilgili bir mesele sorar ve bunun üzerine Mütenebbî o zata cevap vermeden önce şunları söyler "Eğer Ebü'l-Feth burada olsaydı sana cevap verirdi." (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A 'yân*, 3: 246-248.) Ayrıca daha fazla malumat için bk. İbnü'l-İmad, Ebü'l- Felah Abdülhâ b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, (Beyrut, t.y), 4: 494.

²¹ İbnü'l- Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, 2: 340.

²² Geniş bilgi için bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 44; Hindâvî Hasan, *Menâhucu 's-sarfiyyîn ve mezâhibuhum*, (Beyrut: Darü'l-kalem,1989), 399; Şevki Dayf, *el-Medarisü'n-nahviyye*, (Kahire: Darü'l-maarif, 1976), 245; Abdülkerim M. el-Esad, *El-vâsîti fi tarihi 'n-Nahv el-Arabî*, (Riyad,1992), 113; Mahmud Hüseyini Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1986), 350.

²³ Abdülmecid Hâşim, *Mevsuatü't-turâsi'l-insaniyye*, (Kahire, 1971), 8: 233; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 68.

sebebiyet verebileceği gibi, hem de böylesine çok yönlü bir şahsiyeti sınırlandırmak olacaktır. Müellifimiz dile dair yaptığı çalışmalarında serbest düşünceli ve mezhep taassubundan uzak kalarak, çalışmalarını kendine özgü bir metot ile sürdürmüştür.

İbn Cinnî'nin kelâma dair bazı Mu'tezilî görüşleri şunlardır:

1.O, kulun fiilleri ile alakalı şöyle demektedir: “Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Zira mesuliyetin gerçekleşmesi ancak bu takdirde mümkün olabilir.”²⁴

2.Yine o Allah'ın (cc.) sıfatlarının kendisiyle kaim olduğu kanaatini taşımaktadır.²⁵

Diğer taraftan İbn Cinnî, bazı kelimelerin yapılarıyla ilgili olarak Mu'tezilî bir prensip olan “el menzile beyne'l- menzileteyn” ifadesini kullanmaktadır.²⁶ İbn Cinnî, bazı görüşlerinde onlara muhalefet etmiştir. Fıkıh illetlerinin hükümler üzerinde müessir olduğunu söyleyen Mu'tezile'ye muhalefet ederek aksi görüşü savunmuştur.²⁷

Bu ve benzeri ifadeler bize İbn Cinnî'nin Mu'tezilî görüşleri benimsediğini göstermekle birlikte, teslimiyetçi bir tavırla taklitte bulunmamış, kendi ilmi birikimi ve tecrübesiyle vardığı neticeleri doğru kabul etmiş ve bunlara bağlı kalmıştır.

Amelde Hanefî mezhebine bağlı olan İbn Cinnî, bazı dil meselelerin izahında Hanefilerin görüşlerini belirtmekte ve kanaatini bunların görüşleri doğrultusunda kullanmaktadır.²⁸ Ayrıca bazı dil meselelerinde Şâfiîlere karşı daima Hanefileri desteklemektedir. Misal verecek olursak, Mâide suresinin 6.ayetindeki vâv'ların tertib için olduğunu söyleyen Şâfiîlere karşı, tertib anlamını benimseyen Hanefilerin görüşünü desteklemektedir.²⁹

Siyasi görüşüne gelince İbn Cinnî'nin Şiî olduğunu gösteren bazı hususlar şunlardır:

1. Hz. Ali'nin (r.a.) adını andıktan sonra dua makamında “صلوات الله عليه” Allah'ın (cc.) rahmeti onun üzerine olsun” diyerek Şîa geleneğine uyar.³⁰
2. Çocuklarına Ali, Âl ve Alâ isimlerini vermiştir.

²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 213.

²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 213.

²⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 356, 359.

²⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1, 48.

²⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 207; İbn Cinnî, *Tefsiru urcuzeti Ebi Nüvas fi takrizi'l-Fazl b. er-Rebi'*, nşr. Muhammed Behcet Eseri, (Dimaşk: Matbuatu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 1966), 110.

²⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, nşr. Hasan Hindavi, (Dimaşk: Dârü'l-kalem,1985), 2: 633.

³⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 48.

3. Hz. Peygambere salat ve selamdan sonra Şîilerin âdeti gereğince sahabeyi anmaz ve “âl” kelimesinin önünde “âlâ” harfi cerini zikretmez.³¹

4. Farklı şehirlere yaptığı seyahatlerde Alevî ileri gelenlerinin evlerinde misafir olmuştur.³²

Muasır araştırmacılar ise aslında İbn Cinnî'nin Şîî olmadığını, bir Şîî hanedanı olan Büveyhîlerin saltanatı dolayısıyla onların tanımış oldukları imkânlar içerisinde yaşadığından dolayı ve bu saltanatın Şîîliğe zorlaması gibi nedenlerle Şîî adetlerini taklit etmiş olabileceğini vurgulamaktadırlar.³³

1.5. Hocaları

Kaynaklarda İbn Cinnî'nin, tahsil hayatı ve kimlerden ders aldığı hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Ancak on dört-on beş yaşlarında Musul'da ders halkası oluşturabildiği³⁴ dikkate alınırca çok küçük yaşlarda iken âlimlerden ilim öğrenmeye başladığı ve bu konuda epeyce bir mesafe katettiğini anlayabiliriz.

Tahsil hayatı iki ayrı dönem şeklinde mütalaa edilebilir. Birinci dönemi Musul'daki tahsil hayatı; ikinci dönemi ise hocası Ebû Ali el-Fârisî ile h.337 yılında tanışmasından sonraki dönemdir. İbn Mâkûlâ müellifimizin bir grup Musullu ve Bağdatlı âlimden ders aldığını söylemiş ama adlarını zikretmemiştir³⁵.

1. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Mevsilî el-Ahfeş³⁶(ö.H. IV. yy.)

Nahiv ilminde imam olan ve el-Ahfeş olarak bilinen bu hocasından Musul'da çocukluk yıllarında ilk nahiv tahsilini yapmıştır. Ahmed b. Muhammed, *Ta'lîlu'l-kıraât* adlı eserin müellifidir.

³¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 48.

³² İbnü'l-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 340.

³³ Detaylı malumat için bk. İbn Cinnî, *Sırru sınaâti'l-i'râb*, 17; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 71.

³⁴ Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 229; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2: 410.

³⁵ İbn Makûla, *el-İkmâl*, 2: 585.

³⁶ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 389; Ahfeş, bazı Arap dili âlimlerine verilen lakabdır. Gözlerindeki bir görme bozukluğu sebebiyle sayıları ondan fazla Arap dili âlimine verilmiştir. Ahfeşlerin en meşhurları el-Ekber, el-Evsat ve el-Asgar sıfatlarıyla tanınanlardır. Ancak Ahfeş denilince ilk akla gelen yaygın şöhretinden dolayı Ahfeş el-Evsat olmakla birlikte, bu bilginler zaman zaman birbirlerine karıştırılabilmektedir. (bk. Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 389; Suyûtî, *el-Muzhir*, 2: 454)

2. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)³⁷

Bu zat İbn Cinnî'nin bilinen en önemli hocasıdır. İbn Cinnî'nin el-Ahfeş'ten sonra en önemli hocası bu zattır. Burada İbn Cinnî'nin yetişmesinde büyük katkısı olan Ebû Ali el-Fârisî'den kısaca bahsedeceğiz.

Asıl adı Hasan b. Ahmed b. Abdulgaffar olan Ebû Ali, İran'ın Fesâ şehrinde doğdu. H.288 yılında doğdu. Ebû Ali'nin babası Şirazlı, annesi Arap asıllı olup varlıklı bir aileye mensuptur. Zamanın meşhur gramercilerinden Mebreman diye tanınan Ebu Bekir Muhammed b. Ali'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitab*'ını yüz dinar karşılığında okumuştur. Zamanında Şam, Trablus, Şiraz, Musul ve Halep gibi devrinin belli başlı ilim ve kültür merkezlerini dolaşarak âlimlerinden tahsilini tamamlamıştır. Zamanında Hamdânî hükümdarı Seyfuddevle (ö. 356/697) ile iyi ilişkiler kurarak hizmetinde bulunmuş ve ayrıca devrin Büveyhî Sultanı Adududdevle (ö. 372/983)'nin davetine icabet etmiş ve bir müddet hizmetinde bulunmuş ona nahiv okutmuştur. Adududdevle Bağdat'a hâkim olunca da Bağdat'a yerleşmiş ve burada tedaris faaliyetlerinde bulunmuştur. H. 377 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Ders verirken öğrencilerini derse bizzat aktif olarak katma gibi bir metodu benimsemiş, onların önünü açmış ve kendi düşüncelerini bizzat söylemelerini istemiştir. Farsçayı da çok iyi bilen Ebû Ali dil çalışmalarında mukayese yapma imkânına sahip olmuştur. İtikadda Mu'tezile olmakla itham edilmişse de bununla ilgili bir delil mevcut değildir. Fıkıhta ise Hanefî mezhebine mensuptur.³⁸

Ebû Ali el-Fârisî'nin en önemli iki eseri, Buveyhi Sultanı Adududdevle'ye takdim ettiği nahve dair *Kitâbu'l-Îzâh*'ı ve sarfa dair *et-Tekmile*'sidir.³⁹

İbn Cinnî, lisanî ilimlere dair yazılmış eserlerden bazılarını Ebû Ali el-Fârisî'den okumuştur. Bunlardan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Ebu Zeyd el-Ensari'nin (ö. 214/829) *en-Nevâdir* ile *Kitâbu'l-Hemz*'i, el-Ahfeş el-Evsat'ın ve el-Mâzinî'nin *Kitab et-Tasrif*'leri ve İbnu's-Sikkî'tin (ö. 243/857) *Kitâb el-İbdâl*'i başlıcalarıdır⁴⁰.

³⁷ Enbârî, *Nüzhâtü'l-elibbâ*, 217; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 7: 237.

³⁸ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 88.

³⁹ *el-İzah*, Hasan Şazeli Ferhud tarafından Kahire'de 1389/1969, *et-Tekmile* de Kazım el-Mercan tarafından yine Kahire'de 1972 yılında neşredilmiştir.

⁴⁰ İbn Cinnî, *Sırru sınaâtî'l-i'râb*, 1: 135-142-155.

İbn Cinnî, bu hocasının vasıtasıyla birçok kesimden önemli şahsiyetle tanışmıştır. Örneğin zamanın önemli şairlerinden Ebu't-Tayyib el Mütenebbî (ö. 354/965) ile bu şekilde Halep'te tanışmıştır⁴¹.

3. Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Miksem (ö. 354/965)

İbn Miksem, kıraât âlimidir. Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in (ö. 291/904) râvîsidir. İbn Cinnî, Sa'leb'in *Mecalis* adlı eserini İbn Miksem'den okumuştur⁴².

4. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî(ö. 356/967)

Devrinin önemli edip ve âlimlerinden birisidir. Aslen Isfahanlı olup ilim tahsilini Bağdat'ta yapmıştır. İbn Cinnî bu hocasından Bağdat'ta ders almıştır.

Lisanî ve edebî ilimlere dair önemli bir eser olan *Kitâbu'l-Egânî*'nin müellifidir⁴³.

5. Ebu Bekr Muhammed b. Harun er-Rûyânî (ö. 358/969)⁴⁴

Müellifimiz İbn Cinnî'nin kendisinden faydalandığı diğer bir hocası da er Rûyânî'dir. Kendisi es-Sicistânî'nin (ö. 250/864) râvîsidir.

6. Muhammed b. Seleme⁴⁵

İbn Cinnî bu hocasından sadece rivayette bulunmuştur.

Müellifimiz aşağıda isimlerini zikredeceğimiz hocalarından da lügat ve kıraat alanında istifade etmiş olmakla birlikte eserlerinde kendilerinden rivayette bulunmuştur.

7. Ebu Sehl Ahmed b. Muhammed el-Kattân (ö. 359/970)⁴⁶

8. Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Kırmisînî⁴⁷

9. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Amr⁴⁸

10. Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan⁴⁹

11. Bundar b. Abdülhamid el-Kerhî⁵⁰

12. Ebu Bekr Cafer b. Muhammed el-Haccâc⁵¹

⁴¹ Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 228; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 7: 232.

⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 18: 150; Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I,89-90; Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 9: 227

⁴³ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 1:74.

⁴⁴ İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zehab*, 2: 251; Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 7: 78.

⁴⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 315.

⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 1: 70.

⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 75.

⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 80.

⁴⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 98.

⁵⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 243.

⁵¹ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 386.

13. Ebu'l-Hasan Ali b. Vekî⁵²

14. Ebu Bekr Muhammed b. Ali b. Kasım⁵³

15. Ebu Bekr Muhammed b. Ali el-Merâgî⁵⁴

İbn Cinnî, yukarıda adını zikrettiğimiz âlimlerin bir kısmından ders almış bir kısmında da sadece rivayet etmekle yetinmiştir. Ayrıca o, dile yaptığı kıyasların doğru ve sağlam, garip ve nadir kullanılan kelimelerin asıllarına dair verdiği bilgilerin, dilin genel yapısına uygunluğunu ispat etmek için önceki âlimlere ait elindeki mevcut malzeme ile yetinmediğinden bâdiyede bulunan birçok bedevîden de rivayette bulunmuştur. Ancak bedevilerden rivayette bulunurken fasih olduklarından emin olmadıkça kendilerinden bir şey almamıştır. Örnek olarak Muhammed b. el-Assâf el-Ukaylî, Ebu'l-Vefâ el-Arabî'yi bunlar arasında zikredebiliriz.

1.6. Öğrencileri

Lisanî ilimler ile çok küçük yaşlarda ilgilenmeye başlayan müellifimiz Musul mescidinde ilk ders halkasını oluşturmuş daha sonra hocası Ebû Ali el-Fârisî'den sonra da ders halkasını devam ettirerek birçok önemli âlime hocalık yapmıştır. Bunun yanısıra önemli ilim merkezlerine yaptığı seyahatlerinde, kısa süreli ikamet ettiği yerlerde de ders halkaları oluşturmuş ve böylelikle birçok öğrenci yetiştirmiştir. Müellifimizin öğrencileri arasında şunlar zikredilebilir.

1. Ebû Ahmed Abdüsselam b. Hüseyin b. Muhammed el-Basri el- Lugavi (ö. 405/1014)⁵⁵

Devrinin önemli dil bilginlerinden olan el-Lugavî, ilim tahsilini başta İbn Cinnî olmak üzere Bağdat'ta diğer hocalardan tamamlamıştır. Ebû Ahmed, *el-Luma*'ın şerhini yapan İbn Berhân'ın (ö. 456/1063) hocasıdır. Kiraât ilmindeki bilgisinin yanında, tilavette güzel sesi ile de temayüz etmiştir.

⁵² İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyini vücuhi şevazi'l-kıraa ve'l-izahi anha*, nşr. Ali en-Necdi Nasif, Abdulhalim Neccar, Abdülfettah İsmail Şibli, (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuuni'l-İslamiyye, 1994), 1: 189.

⁵³ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 3: 299.

⁵⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 3: 299.

⁵⁵ Enbârî, *Nüzhetü'l- Elibba*, 232; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 288.

2. Muhammed b. Huseyin eş-Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)⁵⁶

Daha ziyade şâirliği ile tanınmış olan Şerîf er-Radî, ilim tahsilini İbn Cinnî'nin yanı sıra Ebû Ali el-Fârisî ve er-Rummânî gibi önemli şahsiyetlerden yapmıştır. Şerîf er-Radî hocasına karşı olan hayranlığını her defasında dile getirmiş, İbn Cinnî de öğrencisinin şiirlerini şerh etmekten çekinmemiştir. İbn Cinnî'nin *Tefsîru'l-Aleviyât* isimli eseri bu öğrencisinin şiirlerinden seçtiği dört kasidenin şerhine dair kaleme alınan bir eserdir.

3. Ali b. Zeyd el-Kâşânî en-Nahvî (ö. 410/1019'dan sonra)⁵⁷

4. Ebu'l-Hasan Ali b. Hilal (ö. 413/1022)⁵⁸

5. Ebu'l-Hasan Ali b. Ubeydullah es-Sımsımî el-Lugavî (ö. 415/1024)

el-Luma'ın şerhini yapan İbn Berhân'ın (ö. 456/1064) hocasıdır.

6. Ebu'l-Futûh Sabit b. Muhammed el-Cürcânî el-Adevi el- Endelûs (ö. 431/1040)⁵⁹

İbn Cinnî'nin yanı sıra Ali b. İsa er-Reba'i gibi devrinin önemli âlimlerinden de ders almıştır. Bağdat'taki tahsilinden sonra Endülüs'e gitmiş ve dil ve edebiyata dair çalışmalarına burada devam etmiştir. ez- Zeccâci'nin *el- Cümel* isimli eserine Endülüs'te iken şerh yazmıştır.

7. Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyin el-Murtazâ (ö. 436/1044)⁶⁰

Şerîf er-Radî'nin ağabeyi olan bu zat kendisini nahiv ve lügat alanında yetiştirmiştir. İbn Cinnî'den de ders alan el-Murtaza ayrıca devrinin ileri gelen birçok âlimlerinden ders okumuştur.

8. ez-Zakir en-Nahvî (ö. 440/1048)⁶¹

Nahiv ilminde dönemin meşhur âlimlerinden sayılan bu zat, Bağdat'ta uzun bir müddet İbn Cinnî'den ders aldıktan sonra Mısır'a yerleşerek ilmi faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

⁵⁶ Şerif er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa el-Alevi, *Divanü'ş-Şerifer-Radi*, (Beirut: Dâru sadır, t.y), 2: 640.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 13: 218.

⁵⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 15: 120.

⁵⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1: 298; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 7: 145.

⁶⁰ İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, nşr. Faiz Fâris, (Kuveyt: Dârü'l kütübi's- sekafiyye, 1972), dirase bölümü, 19.

⁶¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 26.

9. Ebu'l-Kasım Ömer b. Sabit es-Semânî (ö.442/1050)⁶²

İbn Cinnî'nin en iyi öğrencilerinden olup onunla yaklaşık yirmi yıl beraber olmuş, nahiv alanındaki üstünlüğü ile temayüz etmiştir. Hayatının sonuna kadar Bağdat'ta müderrislik yapmıştır. İbn Cinnî'nin *el-Luma'* ile *et-Tasrîf el-Mulukî* adlı eserlerine şerh yazmıştır.

10. Muhammed b. Ahmed b. Sehl el-Vâsî (ö. 462/1070)⁶³

İbn Büşrân olarak bilinen bu zat, Vâsît şehrinde okumuştur.

11. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hafâcî (ö. 466/1073)⁶⁴

12. Muhammed b. Abdullah b. Şaheveyh⁶⁵

Aynı zamanda Ebû Ali el-Fârisî'nin de talebelerinden olup, Onun vefatı sonrasında İbn Cinnî'ye öğrenci olmuştur.

13. Ebu Abdullah Huseyin b. Ahmed b. Nasr⁶⁶

İbn Cinnî'nin aynı zamanda eserlerini rivayet etmesine icâzet verdiği talebesidir. Müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu zat ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

İbn Cinnî'nin bu öğrencileri arasında elbette Ali, Al ve Ala adlı çocuklarını da zikretmek gerekir. Bunlar ilk tahsillerini babalarından yapmışlardır.

1.7. Vefatı

İbn Cinnî, 28 Safer 392 (15 Ocak 1002) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Genellikle mutasavvıfların defnedildiği Şunûziye kabristanında hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin yanına defnedilmiştir.⁶⁷

Müellifimizin vefat tarihi ile ilgili İbn Esîr 393/1003⁶⁸; el- Kiftî ise 372 /885⁶⁹ tarihini vermiştir. İbn Cinnî'nin hocası Ebû Ali el- Fârisî'nin vefatı olan 377/987 tarihinden sonra onun yerine Bağdat'ta hocalık yaptığı düşünülürse Kiftî'nin verdiği bu tarihin doğru olmadığı açıkça görülmektedir.

⁶² Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 7: 279.

⁶³ Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 8: 267.

⁶⁴ Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6: 120.

⁶⁵ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 129.

⁶⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 109.

⁶⁷ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 56.

⁶⁸ İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9: 62.

⁶⁹ İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 336.

2. İlmî ve Edebî Yönü

İbn Cinnî, ilim öğrenme yolunda azimli, sıkıntılara karşı tahammüllü ve sabırlı bir kişiliğe sahiptir. Şüphesiz onun başarısında gösterdiği sabrın ve azmin yanında derin kavrama kabiliyeti ve zekâsının payının olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Onun, Ebû Alî el- Fârisî'nin sarfa dair sorduğu soruya cevap verememesi üzerine hocalığı bırakıp tekrar talebe olması, öğrenmeye olan merak ve hırsını göstermektedir.

Bunların yanında İbn Cinnî, güzel ahlaklı, ince ruhlu, sevgi ve saygı unsurlarına ehemmiyet veren kişiliği ile tanınmıştır. Zira kaynaklarda onun çevresinde bulunan kişiler ile arasında kötü bir hadise yaşandığına dair bir rivayet yer almamıştır.

IV./X. asrın en önemli dil âlimlerinden olan müellifimiz, Hamdânî⁷⁰ hâkimiyetinde bulunan Musul'daki ilk tahsil yıllarının dışında ömrünün büyük bir bölümünü Büveyhî⁷¹ Hânedanı zamanında geçirmiş; bu dönemdeki ilmî ve kültürel gelişmelerden, serbest fikir ve tartışma ortamından da istifade etmiştir. Büveyhî Hanedanından yakın ilgi görmüş, Dicle nehrinde yapılan nahivcilerin de katıldığı kayak gezintilerinde sultanın yanında oturmuştur.

Birçok âlimde olduğu gibi İbn Cinnî'de ilmiyle övünmüş, aynı zamanda bunu çağdaşları ve kendisinden sonra gelenler de teyit etmişlerdir. Nitekim meşhur şair ve dilcilerden olan Mütenebbî onun hakkında övgü içeren ifadeler kullanmış “ O benim şiirimi benden daha iyi bilir”⁷² demiştir. Aynı şekilde Seâlibî, eserinde İbn Cinnî'yi Arap dilinin kutbu ve edebiyatın reisi olarak tanımlamıştır⁷³.

⁷⁰ M. 905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Bölgenin tarihinde önemli role sahiptirler. Hanedanın aslı Arapların en büyük kabilelerinden olan Rebîa'nın Tağlib kolundan gelmektedir. Önceleri Hıristiyan olup Hz. Ömer (r.a.) zamanında cizyeye bağlanan bu kabile daha sonradan Müslüman olmuştur. (Geniş bilgi için bk. Nasuhi Ünal, Karaarslan, “ Hamdânîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 446-447.

⁷¹ M.932-1062 yılları arasında İran ve Irak bölgelerinde hüküm süren Deylem asıllı bir hanedan. Önceleri Mecusi ve putperest bir topluluk iken Müslüman olduktan sonra Şiîliği benimseyen hanedan Abbasiler dâhil olmak üzere İslam devletlerin ordularına büyük ölçüde katılmışlardır. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurmuşlar, güneğe doğru inerek İran ve Irak'ta meydana gelen siyasi olaylarda önemli ölçüde rol oynamışlardır. (Geniş bilgi için bkz. Merçil Erdoğan, “Büveyhîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 496 -500.

⁷² Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 111.

⁷³ Seâlibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetimetüd' dehr fi menasini ehli'l asr*, şerh ve thk. Müfid Muhammed Kumeşha, (Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye,1983), 3: 88.

İbn Cinnî'nin çalışmaları genel olarak dil ilimlerine dairdir. Bu çalışmalarıyla müellifimiz, Hicri IV. asırda çok defa Basra ve Kûfe dil mektepleri arasındaki rekabete dayanan klasik tarzdaki dil çalışmalarına yeni bir anlayış getirmeye çalışmıştır.

Arapça kelimelerin türeme biçimlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen ve bu bağlamda *el-İştikâku'l-Ekber* tabirini ilk kullanan müellifimiz, bu şekilde Arap dili etimolojisinin temellerini atmıştır.

Dilde icma meselesini ilk olarak İbn Cinnî gündeme getirmiş ve bunun sınırlarını da belirlemiştir. Dilde icma'a muhalefeti câiz görmüş ve buradan hareketle, Hicri II. asrın ortalarına kadar yazılan, şiirlerle sınırlandırılan gramer kurallarını şiirlerle örneklendirmenin (istişhad) kapsamını genişleterek daha sonraki devirlerde yazılan şiirlerle de örnekler verilebileceğini savunmuştur.

Müellifimiz lisanî ve edebî faaliyetlerinde Basra ekolünün usul ve prensiplerini esas almış ancak yeri geldiğinde de ekol mensuplarını tenkit etmekten çekinmemiştir. O, akıl ve mantığı ön plana çıkararak ekoller üstü bir yaklaşım içinde olmayı benimsemiştir. Basra dilcilerinden “arkadaşlarımız”⁷⁴ diye söz etmesine ve birçok görüşünde bu okulun ilkelerini esas almasına rağmen “Basralılarla benim aramda bir yakınlık yoktur; yakınlık benim ile doğru arasındadır”⁷⁵ diyerek her türlü taassuptan uzak olduğunu belirtmiştir. İbn Cinnî'nin tek amacı, kendisinin de ifade ettiği gibi “hakikate ve doğru olana ulaşmaktır.”⁷⁶ Hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşlerine güvenmesine rağmen bazı meselelerde ona da muhalefet etmekten çekinmemiş ve kendi yöntemi ile ulaştığı sonuçları doğru kabul etmiştir.

Binaenaleyh İbn Cinnî'yi zamanındaki dil ekollerinden birisine dâhil etmek doğru değildir. Onu bu ekollerden birine dâhil etmek, daha önce de ifade edildiği gibi böylesine çok yönlü bir dil âlimini sınırlamak olacaktır ve en önemlisi dil mekteplerini bazen tenkit etmesini açıklamak mümkün olmayacaktır.⁷⁷

⁷⁴ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 166.

⁷⁵ Bk. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 167

⁷⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinaati'l-i'rab*, 2: 568.

⁷⁷ Detaylı bilgi için bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 57.

3. Eserleri

3.1. Gramere Dair Eserleri

a. *el-Hasâis*⁷⁸

İbn Cinnî'nin eserleri içinde en meşhur ve en hacimli olan eseridir. Bu eserini Büveyhî sultanı Bahâuddevle'ye ithaf etmiştir. *el-Hasâis* gerek mevzûu gerekse tertibi itibariyle daha önce benzeri yazılmayan bir eserdir. Zira İbn Cinnî eserin girişinde bu hususa değinerek bundan önce böyle bir çalışmanın yapılmadığını ifade eder.⁷⁹ Eserde birbiriyle alakalı her konu belli bir tertip içinde verilmese de, her mesele bâb başlığında bölümlere ayrılmış, bu da okuyucu açısından meselelerin takibinde kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur.⁸⁰

Eser günümüzde de lisanî ilimlerle ilgilenenler için başvuru bir kaynak olmaya devam etmektedir. *el-Hasâis*, 1952 yılında Kahire'de Muhammed Ali en-Neccâr tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir.

b. *Ilelu't-Tesniye*⁸¹

Bu eserle tesniyelere dair müstakil eser yazan ilk dilci İbn Cinnî'dir. Eseri neşreden Subhî et-Temîmî'ye göre, muhtemelen İbn Cinnî bu eserini "tesniye elifi" ve "tesniye yâ" sı ile ilgili olarak kendisine sorulan bir soruya cevap olarak yazmıştır.⁸²

Eser 1992 yılında Kahire'de Subhî et-Temîmî tarafından neşredilmiştir.

c. *el-Luma' fi'l-Arabiyye*⁸³

Eser, nahve dair muhtasar bir el kitabı olarak telif edilmiş, konuların her biri ayrı bir babta ele alınmış ve meseleler ayrıntılarına girilmeden sade ve akıcı bir şekilde işlenmiştir.

d. *Mes'eletân min Kitâbi'l-Eymân li Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*

Brockelmann bu eserin bir yazma nüshasının Vatikan'da bulunduğunu zikretmiştir. Eser, eş-Şeybani'nin (ö. 189/805) Kitâbu'l-eymân'ında yemin

⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yân*, 2: 411.

⁷⁹ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 2.

⁸⁰ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, 80.

⁸¹ Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'zzünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941), 1: 706.

⁸² Bk. İbn Cinnî, *Ilelu't-tesniye*, nşr. Sabih Temimi, (Kahire: Mektebetü'ssekafeti'd-diniye, 1992), Mukaddime, 35.

⁸³ İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, nşr. Nâhid Abbas Osman, (Devha,y.y, 1985), 128; Yâkût el- Hamevî, *Mucemu'l-üdebâ*, 12: 110.

ifadeleriyle ilgili iki meselenin gramer bakımından şerh ve izahına dair kaleme alınan bir eserdir.⁸⁴

e. *el-Müfid fi'n-Nahv*

Bağdatlı İsmail Paşa'nın zikrettiği⁸⁵ bu eserin herhangi bir nüshası tespit edilmemiştir.

f. *Şerhü'l-Îzâh*

Brockelmann'ın zikrettiği bu eser İbn Cinnî'nin hocası olan Ali el- Fârisî'nin *el-Îzâh* adlı eserinin şerhi olup günümüze kadar ulaşmamıştır.⁸⁶

g. *Te'yidü't-Tezkire*

İbn Cinnî'nin icazetinde yer alan bu eser⁸⁷ müellifimizin hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin *Kitabu't-Tezkire*'sinin muhtasarıdır. Eski kaynakların bazılarında “*Muhtâr Tezkire Ebî Alî el-Fârisî ve tehzîbuhâ*” adıyla yer alan bu eser⁸⁸ muhtemelen aynı eserdir. Eserin herhangi bir nüshası tespit edilmemiştir.

h. *et-Telkin fi'n-nahv*

Kaynakların bir kısmında adı geçen bu eser⁸⁹ günümüze kadar ulaşmamıştır.

ı. *Ukûdu'l-Luma'*

Kaynaklarda adı geçmeyen bu eser, Tarık Necm Abdullah'ın verdiği bilgiye göre İbn Cinnî' ye ait olan *el-Luma*'ın muhtasarıdır.⁹⁰ Eserin Dr. Huseyin Şâzeli Ferhud tarafından yapılan tahkiki Riyad Melik Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde neşredilmiştir. (1977-1978/ sa. V)

i. *Kitâb zi'l-kadd fi'n-nahv*

Bazı kaynaklarda zikredilen bu eser müellifimizin hocası Ebû Ali el- Fârisî'nin derslerinde nahvin değişik mevzularına dair tuttuğu ve bir araya getirdiği notlarından oluşmaktadır.⁹¹ Bağdâdî *Hızane*'sinde bu eserden alıntılar yapmıştır.⁹²

⁸⁴ Bk. Mehmet Yavuz Mehmet *İbn Cinnî Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, 86.

⁸⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, tsh. Kilisli Rıfat Bilge, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1: 652.

⁸⁶ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, 86.

⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

⁸⁸ İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 237; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 2: 412.

⁸⁹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 128.

⁹⁰ Bk. İbn Cinnî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, nşr. Tarık Necm Abdullah, (Cidde: Dârü'l-beyani'l-Arabi, 1985), 18.

⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12, 113.

⁹² Bk. Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetü'l-edeb*, thk ve nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1387/1967), 4: 132.

Hacı Halife, *el-Luma* 'ı İbn Cinnî'nin, hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin sözlerinden topladığını ifade ediyor.⁹³ Ancak bu özellik İbn Cinnî'nin *Zi'l-kadd* adlı eserine ait olarak görünüyor, çünkü Hacı Halife'nin naklettiği Bugye'de 'hocasının sözlerini (ders notlarını) topladı''⁹⁴ ifadesi *Zi'l-kadd* adlı eserden sonra geliyor. Nitekim bunu İbnu'l-Kıftî de destekliyor ve *Zi'l-kadd* adlı eserini İbn Cinnî'nin, hocasının sözlerinden topladığını ifade ediyor.⁹⁵

j. *Muhtasaru't-Tasrîf alâ İcmâihî*⁹⁶

İcâzetde zikredilen bu eser adından da anlaşılacağı üzere sarfa dair muhtasar bir metindir.

Eser ilk defa G. Hoberg tarafından Latince tercümesiyle birlikte 1885 yılında Leipzig'te neşredilmiştir. Daha sonra bu eser Muhammed Saîd en-Na'sân, 1913 yılında Kahire'de bir takım açıklama ve notlarla yeniden neşretmiştir.⁹⁷ 1999 yılında Dr. İbrahim b. Süleyman el-Buaymî tarafından, bu eser üzerine İbn Cinnî'nin öğrencisi Ömer b. Sabit es-Semânî'nin şerhi ile birlikte Riyad'da neşredilmiştir

Eser uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve bazı dilciler tarafından üzerine şerhler yazılmıştır. Örneğin İbn Cinnî'nin öğrencisi *el-Luma* ' şârihi es-Semânî (ö. 442/1050) bu eser üzerine de şerh yapmıştır.⁹⁸

k. *Mukaddimâtu Ebvâbi't-Tasrîf*

Sadece Yâkût el-Hamevî'nin bahsettiği⁹⁹ bu eser, muhtemelen sarfin mezîd ve mücerred bâblarına dair kaleme alınmış olup, eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

l. *el-Muktedab*¹⁰⁰

Bu eser ecvef fiillerin ism-i mef'ûllerine dairdir. Eser ilk defa Edgar Probst tarafından Leipzig'te 1903 yılında, ikinci defa Seyyid Vecîh el-Keylânî tarafından Kahire'de 1923 senesinde ve üçüncüsü ise Mâzin el-Mübarek tarafından Dimâşk'ta

⁹³ Bk. Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunun*, 5: 332.

⁹⁴ Bk. Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2: 132.

⁹⁵ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 337.

⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

⁹⁷ Bk. Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dimaşki, *Mu'cemu Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, (Kahire: Matbaatu Serkis, 1346/1928), 1: 66.

⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6: 58.

⁹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹⁰⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

1988 de neşredilmiştir. Eser üzerine Gırnatalı meşhur nahivci Ebu Cafer Ahmed b. Ali b. Baziş (ö. 540/1145) tarafından bir şerh çalışması yapılmıştır.¹⁰¹

m. *el-Munsıf*¹⁰²

Kaynakların hepsinde zikredilen bu eser, İbn Cinnî'nin sarf alanındaki en önemli eserlerinden biridir. *el-Munsıf*, el-Mâzini'nin, (ö. 247/861) günümüze ulaşan en eski sarf kitabı olma özelliğini taşıyan *Kitâbu't-Tasrîf*'inin şerhidir. İbn Cinnî, sarf konusundaki engin bilgi ve tecrübelerini de ilave ederek sarfın usul ve furûunun çok titiz ve ciddi bir şekilde işlendiği mükemmel bir şerh yazmıştır. Bu şerh 1954-1960 yıllarında İbrahim Mustafa ve Abdullah Emin tarafından Kahire'de üç cilt halinde neşredilmiştir.¹⁰³

n. *Risâle fî Meddi'l-Evsât ve Mekâdiri'l-Meddâd*¹⁰⁴

Seslerin uzatılması ve bunların miktarlarına dair olan bu risaleyi sadece Yakût el-Hamevî zikretmiştir. Ona göre bu eseri İbn Cinnî, hadis bilgini Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed et- Taberî (ö. 393/1003) için yazmıştır.

o. *Sırru Sınâati'l-İ'râb*¹⁰⁵

İbn Cinnî'nin en meşhur ve hacimli eserlerindedir. Eserde genel olarak Arap alfabesini oluşturan 29 harf fonetik açısından incelenmiştir. Bu harfler bu gün bilinen tertibiyle her biri ayrı bir başlık altında ele alınarak öncelikle mahreçleri ve çeşitli özellikleri örnekler ile izah edilmiştir. Eseri Hasan Hindâvî mukaddime, açıklama ve notlar ekleyerek 1985 yılında Dimaşk'ta iki cilt halinde neşretmiştir.¹⁰⁶

ö. *Teakubu'l-Arabiyye*¹⁰⁷

Kaynaklarda zikredilen bu eser bedel konusuna dair olmakla birlikte herhangi bir nüshası bize intikal etmemiştir. Müellifimiz *el-Hasâis*'inde¹⁰⁸ ve Suyûtî *el-Eşbâh*'ında bu eserden alıntılar yapmıştır.¹⁰⁹

¹⁰¹ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 90.

¹⁰² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 109.

¹⁰³ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 90.

¹⁰⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 109.

¹⁰⁶ Bk. İbn Cinnî, *Sırr sinâati'l-i'râb*, mukaddime.

¹⁰⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹⁰⁸ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 266.

¹⁰⁹ Bk. Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahy*, nşr. Abdurrahman Salim Mükerrrem, (Beirut: Müessesetü'r-risale,1985), 1: 290,305; 4: 7.

3.2. Lügata Dair Eserleri

a. *el-Elfâzu 'l-mehmûze mâ yahtâcu ileyhi 'l-kâtib*¹¹⁰

İcazedede ve bazı kaynaklarda yer alan bu eser, Arapçada son harfi hemze olan kelimelere dairdir. Eserin birinci son harfi hemzeli olan fiiller, ilk harflerine göre alfabetik olarak verilmiş; ikinci bölümde ise kelimelerin hangi durumlarda sonlarının elif veya ya ile yazılacağı ve istisnaları misallerle izah edilmiştir. Eser 1988'de mukaddime, bir takım açıklama ve notların ilavesiyle Dimaşk'ta Mâzin el-Mübârek tarafından neşredilmiştir.

b. *el-Mubhic fî şerhi esmâi şuarâi 'l-hamâse*¹¹¹

İcazedede ve diğer kaynaklarda yer alan bu eser İbn Cinnî'nin, Ebû Temâm'ın *Dîvânü'lhamâse*'si üzerine yapmış olduğu çalışmalardan biridir. Eserde iki yüz yirmiden fazla şairin adlarının iştikak ve mana bakımından izahını yapmıştır. Eserin ilk ilmî neşri Hasan Hindâvî tarafından 1987 yılında Dimaşk'ta yapılmıştır. Müellifin kendisi *el-Hasâ'is*'inde; el- Bağdâdî'de *Hizâne*'sinde bu eserden nakiller yapmışlardır.¹¹²

c. *el-Müzekker ve 'l-müennes*¹¹³

Eserin adından da anlaşılacağı üzere müzekkerlik ve müenneslik konularına dair muhtasar bir çalışmadır. Eserde ilk önce semâî müennes kelimeler, daha sonra alfabetik olarak müzekkerler ve müennesler ile her iki şekilde caiz olanlar ele alınmış; son bölümde ise üç, dört ve beş harfli müennes kelimelerin ism-i tasgirlerinde takip edilecek metodlara dair bilgi verilmiştir. Eser 1985 yılında Tarık Necm Abdullah tarafından Cidde'de neşredilmiştir.

d. *en-Nevâdir el-mumtia*¹¹⁴

İbn Cinnî'nin icazetinde¹¹⁵ zikrettiği, bir varak olduğunu ancak kaybolduğunu ve bulunursa icâzedeki diğer eserlerinin arasına koyulmasını söylediği bu esere *el-Hasâis*'te atıflarda bulunmuştur.

¹¹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹¹² Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 197; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1: 18,112; 2: 279, 4: 446.

¹¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 111.

¹¹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

e. *Şerhu'l-Fasîh*¹¹⁶

Bazı kaynaklarda adı geçen ve günümüze kadar ulaşmayan bu eser Ebu'l-Abbas Sa'leb'in (ö. 291/904) lügat ilmine ait olan *el-Fasîh* adlı eserin şerhidir.

f. *Şerhu Kitâbi'l-kalb ve'l-ibdâl li'bni's-Sikkît*¹¹⁷

İbn Cinnî *el-Hasâis* adlı eserinde İbn Sikkît (ö. 244/858)'in *Kitâbü'l-kalb ve'l-ibdâl*'ini şerh edeceğini söylemiştir. Ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmediği tespit edilmediği gibi kaynaklarda da bahsedilmemiştir.¹¹⁸

g. *Şerhu'l-Muzekker ve'l-Muennes li'bni's-Sikkît*¹¹⁹

İbn Cinnî icazetinde bu eseri tamamlamadığını ifade etmiştir.

h. *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdûd li'bni's-Sikkît*¹²⁰

Müellifimizin icazesinde bahsettiği bu eser İbni's-Sikkît'in *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eserinin şerhi olup, İbn Cinnî bu şerhine *el-Hasâis*'de atıflarda bulunmaktadır¹²¹ ancak eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

ı. *Tefsîru'l-luga min Kitâbi't-tasrîf li'l-Mâzinî*

Kaynaklarda adı geçmeyen bu eser ile ilgili ilk defa Fuat Sezgin söz etmiştir. Şerhin konusu ise el-Mâzinî'nin *Kitâbu't-Tasrîf*'inde yer alan nadir ve garip kelimelere dairdir.¹²²

i. *Ukûdu'l-hemz*¹²³

Eser o zamanda kâtiplerin resmi yazışmalarında, hemzenin başta ortada ve sonda yazılışlarında takip ettikleri ve uyguladıkları usullere dair bir küçük risaledir. 1988 yılında Mâzin el-Mübarek tarafından geniş açıklama ve notlarla Dimaşk'ta neşredilmiştir.

j. *ez-Zecr*¹²⁴

İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* de ¹²⁵yaptığı atıftan dolayı bu eserin seslerden türeyip yasaklama ve sakındırma manalarına gelen fillerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113; Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2: 132.

¹¹⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 88.

¹¹⁸ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 95.

¹¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹²⁰ Yâkûtel-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110; İbn Cinnî *el-Hasâ'is*'inde bu şerhine atıflarda bulunmuştur. Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 255, 2: 48.

¹²¹ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 255.

¹²² Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 95.

¹²³ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 96.

¹²⁴ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 97.

¹²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2: 40.

3.3. Edebiyata Dair Eserleri

a. *el-Büšrâ ve 'z-Zafer*¹²⁶

İbn Cinnî'nin, Büveyhî sultanı Adududdevle (367-372/977-982)'nin söylemiş olduğu bir beyit'in şerhi ile kelimelerin iştikakına dair yazmış olduğu bir risalesidir.

b. *el-Fasl Beyne Kelâmi 'l-Âmm ve 'l-Hâss*¹²⁷

Kaynaklarda adı geçen eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

c. *el-Fesr (Tefsîru Dîvânî 'l-Mütenebbî 'l-kebîr)*¹²⁸

İbn Cinnî'nin Mütenebbî dîvânına dair yazdığı iki şerhten büyük olanıdır. Şiirler dil ve edebiyat açısından teker teker ele alınmış, şârihin yorum ve görüşleri birçok şevâhidle desteklenerek ayrıntılı izahlar yapılmıştır. Hatta bundan dolayı bazı dilciler tarafından tenkit edilmiştir. Şerhin en önemli özelliği ise büyük bir kısmının Şiraz ve Halep'te Mütenebbî'ye İbn Cinnî tarafından takdim edilerek onun takdir ve tasvibini kazanmış olmasıdır. Hatta Mütenebbî, İbn Cinnî hakkında "O benim şiirimi benden daha iyi bilir"¹²⁹ demiştir. Eser Safâ Hulûsi tarafından 1970 de 1. cildi, 1978 de ikinci cildi de Bağdat'ta neşredilmiştir.

d. *el-Fethu 'l-Vehbî alâ Müşkilâti 'l-Mütenebbî*¹³⁰

İbn Cinnî'nin icazetinde ikiyüz elli varak olduğunu söylediği bu eser, Mütenebbî dîvânındaki bazı müşkül beyitlerin şerh ve izahına dairdir. 1971 yılında Bağdat'ta Muhsin Gayyâz tarafından neşredilmiştir.

e. *Kitâbü 'l-Meanî 'l-Mücerrede*¹³¹

Bu eseri kaynaklardan sadece Yâkût el-Hamevî zikretmiş, herhangi bir nüshası tespit edilmemiştir.

f. *Muhtasaru 'l-Erâcîz*¹³²

Sadece Yâkût el-Hamevî 'nin zikrettiği bu eser, İbn Cinnî'nin, cahiliye ve İslam devrine ait şairlerin şiir ve kasidelerinden; daha ziyade ahbâra dair olanlarından

¹²⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 112.

¹²⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹²⁹ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 99.

¹³⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹³¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

yaptığı seçmelere dair muhtasar bir eseridir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.¹³³

g. *Muhtasaru'l-Aruz ve'l-Kavâfi*¹³⁴

Eser, icâzede ve el- Fihrist'te bu şekilde geçerken, İbn Hallikân *Kitâb el-arûz ve Kitâb el-Kavâfi* şeklinde zikretmiştir. İcazedeki adıyla eser ilk olarak Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından 1972 yılında Beyrut'ta, daha sonra da Ahmed Feyzi el-Heyyib tarafından 1987 yılında sadece *Kitâbu'l-Arûz* adıyla Kuveyt'te 1987 yılında neşredilmiştir. Neşrin ikinci baskısı 1988 de Kuveyt'te basılmıştır.

h. *el-Mu'rib (Şerhu Kavâfi Ebi'l-Hasen el-Ahfeş)*¹³⁵

Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö.215/830) *Kitâbu'l-Kavâfi*'sinin şerhi olan bu eseri Yâkût el-Hamevî zikretmiştir. Lala İsmail Paşa'da sekiz varaklık bir bölümünün mevcut olduğunu Mehmet Yavuz ifade ediyor.¹³⁶ Bu şerhin 144 varaklık bir bölümünün Lala İsmail Paşa bölümünde mevcut olduğunu tespit edilmiştir. Yazma müstensih Mustafa tarafından istinsah edilmiştir.¹³⁷ İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'inde alıntılar yaptığı bu eserden İbn Manzûr ve Bağdadi de nakillerde bulunmuştur.¹³⁸

1. *en-Nakd alâ İbn Veki' fi şî'ri'l-Mütenebbî ve tahtetihî*¹³⁹

İbn Cinnî'nin, çağdaşlarından İbn Veki' olarak tanınan Hasan b. Ali et-Tenîsî'nin (ö. 393/1003)¹⁴⁰ Mütenebbi'yi tenkit maksadıyla "*el-Munsif fi serikât eş-Mütenebbî* adıyla bir eser yazmış; İbn Cinni de Mütenebbi'yi savunmak amacıyla bu eseri yazmıştır. Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

i. *eş-Şî'r*

Kaynaklarda zikredilmeyen bu eseri Muhammed Esad Talas zikrediyor ve eserin aslında Ebû Ali el-Fârisî'ye ait olduğunu, İbn Cinnî'nin bunu bir takım ilave ve şerhlerle rivayet ettiğini belirtiyor.¹⁴¹

¹³³ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, s.101.

¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹³⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2: 331.

¹³⁶ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, s. 101.

¹³⁷ Aydın Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin "el-Luma" Adlı Eserinin İncelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniveristesi, 2006), 49.

¹³⁸ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 84; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 5: 108.

¹³⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹⁴⁰ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 2: 104; Kehhâle, *Mu'cem'ul-müellifin*, 3: 248.

¹⁴¹ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 102.

j. *Tefsîru'l-Aleviyât*

İbn Nedim ve Yakut'un zikrettiği bu eser¹⁴² eş-Şerif er-Radi'nin (ö.406/1015) dört kasidesinin şerhine dair olup günümüze ulaşmamıştır.

k. *Tefsîru'l-Urcûze li-Ebî Nuvâs*¹⁴³

Eseri zikreden Yâkût el-Hamevî'dir. Şair Ebu Nuvâs'ın (ö.199/814) 54 beyitlik kasidesinin şerhidir. Bu beyti Abbasî vezirlerinden Fazl b.Rebî(ö.208/824)'i methetmiştir. Eser Muhammed Behcetü'l-Eserî tarafından 1996 yılında Dimâşk'ta neşredilmiştir.

l. *et-Temâm fî Tefsîri eş'âri Hüzeyl mimmâ ağfelehu Ebu Saîd Hasan b. Huseyn es-Sükkerî*¹⁴⁴

İbn Cinnî'nin 500 varak olarak kaydettiği bu eserinden *el-Hasâis*'inde alıntılar yapmıştır.¹⁴⁵ Eser es-Sükkerî'nin (ö.275/888) Hüzeyl kabilesi şairlerinin şiirlerinden derlediği Dîvânu'l-Hüzeliyyîn'in tamamlayıcısıdır. Eser Ahmed Naci el- Kaysî başkanlığındaki bir heyet tarafından 1962'de Bağdat'ta neşredilmiştir.

m. *et-Tenbîh (Şerhu Mustaglâkı Ebyâti'l-Hamâse)*¹⁴⁶

Eser şair Ebu Temâm'ın (ö. 231/845) *Dîvânü'l-hamâse*'sinde i'rab ve anlam bakımından müşkül beyitlerin şerhine yazılan bir eserdir. Eser *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hamâse* adıyla Yersî el-Kâsimî tarafından 1971 yılında Kahire Üniversitesinde master çalışması olarak sunulmuştur. Eser *Hızânetü'l-edeb'in* önemli kaynakları arasında kaydedilmiştir.¹⁴⁷

3.4. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

a. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzi'l-kıraât ve'l-izahi anha*

Çalışmamızın asıl kaynağı olan bu eser için ayrı bir bölüm oluşturmadan eser hakkındaki bilgileri burda zikredeceğiz.

¹⁴² İbn Nedim, *el-Fihrist*, 128; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2: 112.

¹⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 111.

¹⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 109.

¹⁴⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 123.

¹⁴⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 110.

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 103.

1.Eserin Adı ve Konusu

el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzi'l-kiraât ve'l-izahi anha. Kaynakların hemen hemen zikrettiği bu eser adından da anlaşılacağı üzere yedi kiraâtın dışında kalan şâz olarak isimlendirilen kiraâtlere dairdir. Müellifimiz, ağırlıklı olarak şâz kiraâtleri ele almış ayrıca yedi kiraâtteki kimi okuyuş vecihlerine de yer vermiştir. Bu eser şâz olarak nitelenen tüm okuyuşları içermemektedir. Esasen bu hacimdeki çalışmadan da böyle bir şey beklenemez. Zira İbn Cinnî, eserindeki ilgi alanını, yedi kiraâtın dışındaki okuyuşlardan ilk bakışta anlaşılacak inceliklere sahip olan vecihlerin oluşturduğunu, bunun aksine herhangi bir dilsel nükte içermeyen ve anlaşılması kolay olan vecihleri de incelemeye çalışmanın boş bir uğraş olacağını söylemiştir.¹⁴⁸

İbn Cinnî, çalışmasında Hz. Peygamber'e isnad edilen ve rivayeti ona ulaşan kiraâtleri savunmakla, Allah'ın ecrini umma ve sevabını isteme ve O'na yakın olma noktasından hareket etmektedir. Belki de bu yüzden kitabına “*el- Muhteseb*” adını verdi. Bu ismi kitapta işlediği konuyla alakalı değil, kendi istediği amacı ifade etmesi için tercih etmiş olabilir.¹⁴⁹

2.İbn Cinnî'ye Nisbeti

Müellifimizin hayatından bahseden tabakat kitapları eserin müellifimize ait olduğunu kaydetmiştir. Müellifin hayatını ele alan kaynakların hemen hepsinde eserleri arasında mutlaka onun bu kitabı da zikredilmiştir.¹⁵⁰

3.Yazılış Tarihi

Eserin yazılış tarihi hakkında bir bilgi yoktur; ancak kaynaklarda İbn Cinnî'nin yaşının ilerlediği ve ömrünün son zamanlarında bu eseri yazdığı yer almaktadır.¹⁵¹

4.Yazılış Amacı

İbn Cinnî'nin bu kiraâtleri incelemesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

¹⁴⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 35.

¹⁴⁹ Refîde, İbrahim Abdullah, *en-Nahv ve kütübü't-tefsîr*, (Bingazi: Dârü'l- cemâhiriyye,1990), 1: 517.

¹⁵⁰Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2: 132; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 111; İbn Hallikan, *Vefeyatü'l- A'yan*, 2: 247.

¹⁵¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, mukaddime kısmı, 12.

1- İbn Mücâhid'in üç esas kritere uymayan kırâtleri okudukları için resmî olarak tövbe etmeye zorladığı İbn Şenebûz künyesi ile tanınan Ebû'l-Hasen Muhammed b.Ahmed b.Eyyûb el- Bağdâdî(ö. 328/939) ve Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Miksem(ö. 354/965) ile kurduğu bağın neticesinde onlardan etkilenmiş olmasıdır. Şelebî'nin ifadesine göre İbn Cinnî'nin şâz kırâtleri hüccetlendirmek suretiyle müdafaa etmesi ve bununla alakalı eser yazması muhtemelen bundan kaynaklanmaktadır.¹⁵²

2- İbn Cinnî'nin şâz kırâtleri savunmasının sebeplerinden biri de, bunların Allah katından indirilmesi ve Peygamber'den rivayet olmasıdır.¹⁵³

3- İbn Cinnî, kendisinden önceki müelliflerin bu kırâtlerin hüccetlerini yaparak onların sırlarını ve dilsel hüccetlerinin ortaya konulması konusunda özel çalışma yapmamalarıdır.¹⁵⁴ İbn Cinnî'den önce hiç kimse şâzları delillendirmek ve onları referans göstermekle alakalı bir eser telif etmemiştir.¹⁵⁵

4- Müellifimizin hocalarından olan Ebû Ali el-Fârisî'nin bu alanda çalışma yapmayı düşünmesi de İbn Cinnî'yi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden sebeplerden biridir.¹⁵⁶

5- Aslında böyle bir çalışmanın altında yatan tek bir hedef vardır. O da bu kırâtlerin kırât-ı seb'a karşısında düştüğü olumsuz imajı yok etmektir. Zaman içinde bu kırâtler zayıf, senedi sahih olmayan veya üç kriterden birini taşımayan kırâtler olarak algılandı. İbn Cinnî, bu kırâtlerin sahih bir senede dayandığını, fesahat ve belağat bakımından yedi kırâte eş olduğunu hatta onlardan daha fasih olanların olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: "Maksadımız şâz diye adlandırılan bu kırâtlerin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermek ve dil bilimi özelliklerini ortaya koyarak rivayetlerinin sahihliğini iyice ortaya çıkarmaktır. Bunun nedeni de onlara karşı var olan olumsuz bakış açısını ortadan kaldırmaktır."¹⁵⁷

¹⁵² Şelebî, Abdülfettâh İsmâil, *Ebû Ali el- Fârisî*, (Cidde: Dârü'l- matbûâtî'l-hadise,1989), 330.

¹⁵³ Şelebî, *Ebû Ali el- Fârisî*, 330.

¹⁵⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, mukaddime kısmı, 11.

¹⁵⁵ Refide, *en-Nahv ve kütübü't-tefsîr*, 1, 514.

¹⁵⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, mukaddime kısmı, 11; Ayrıca bk. Şelebî, *Ebû Ali el- Fârisî*, 331.

¹⁵⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, mukaddime kısmı, 11.

İbn Cinnî, şâz larak nitelenen okuyuş vecihlerine yönelik oluşan algıyı eleştirmek için bu eserini kaleme almış ve bu konudaki yaklaşımını temellendirmeye çalışmıştır.

Müellifimiz, söz konusu kıraâtlerin kıraât-ı seb'a kadar meşhur olmasa da, gerek rivayet ve gerekse dilsel açıdan kuvvetli olduklarını ortaya koymaya çalışırken, diğer yandan içinde bulunduğu durumu da dikkate alarak şâz kıraâtleri yaygınlaştırma çabasında olmadığını da ortaya koymaktadır. Şâzların Hz. Peygambere kadar götürüldüğünü, Hz. Peygamber'e ittibâ ayetine¹⁵⁸ dayanarak onlardan uzak durmak nasıl caiz olur? sorusuyla bunları terk etmenin câiz olmadığını belirtmektedir.¹⁵⁹ Ancak pratikte şöyle değerlendirir: "Ancak biz pratikte okunan yedi kıraât olduğu için bu kıraâti yayılma endişesiyle okumuyoruz. Biz rivayet ve dirayet açısından câiz olan her kıraâte tabi olana tabi oluyoruz. Ancak şâz olarak nitelendirilen bu kıraâtlerinde kuvvetli olduklarına, bunları kabul etmenin Allah'ın emri olduğuna ve Allah'ın gereğiyle amel etmemizi istediğine inanıyoruz."¹⁶⁰

İbn Cinnî'ye göre yedi kıraâtın dışındaki okuyuşlar arasında da sahih kıraâtler olabilir. Ona göre bu vecihlerin rivayeten kusurlu olması tilavette onlara başvurulmamasını gerektirse bile mana yönünden terk edilmesini gerektirmez. Hatta zikredilen vecihlerin dil bakımından yedi kıraâte göre daha düşük seviyede olmasının terk edilmeleri için yeterli bir sebep sayılmayacağını, çünkü yedi kıraâtın içinde de i'rab yönünden zayıf vecihlerin olduğunu söylemiştir. Böylece o, bu vecihlerin dilsel bir temelinin olduğunu ortaya koymaya ve dil açısından vecihleri delillendirmeye çalışmıştır.¹⁶¹

5.Eserin Metodu

el- Muhteseb de kullanılan yöntem hakkında ise şunları söyleyebiliriz: Müellif genelde kıraâtleri okuyanına nispet ederek zikrettikten sonra kıraâtı lügat açısından değerlendirir. Kıraâtlerin ihticâcını yaparken de çeşitli argümanlar kullanmaktadır. Dil açısından şâz olan veya kıraâtı temellendirmek için hiçbir argüman yoksa kıraâtin

¹⁵⁸ Haşr 59/ 7.

¹⁵⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 33.

¹⁶⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 33.

¹⁶¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 32-33.

zayıf olduğunu söyleyerek reddetmekten çekinmez. Çok bilinmeyen ve anlatılmasına ihtiyaç duyduğu bazı ğarib okuyuşların üzerinde daha fazla durur.

Hocanın öğrenci üzerinde etkisinin olması yadsınamaz bir gerçektir. Bu yüzden yöntem açısından bakıldığında Ebû Ali el-Fârîsi'nin “*el-Hücce*” isimli eseri ile benzerlik göstermektedir. İbn Cinnî, hocasından duyduğu şiirsel dilleri, ondan öğrendiği usulleri ve aralarında geçen konuşma ve soruların sonucunda karar verdikleri görüşleri, kitabında açık bir şekilde anlatır. Sonrasında kendinden eklemek istediği bişey varsa onu da ekler.¹⁶²

İbn Cinnî, metod olarak öz ve kısa bir yol benimsemektedir. Genel itibari ile vecihlerin tahlilinde ve delillerde detaylara girmez ve mevzunun dışına çıkmamaya gayret etmektedir. En'âm 6/158.ayetinde geçen “لَا يَنْفَعُ” ifadesinin “لَا تَنْفَعُ” şeklindeki okunuş vechini hüccetlendirirken “ Bunun üzerine getirilebilecek deliller çoktur. Ancak bizim metodumuz kısa ve öz tutmak üzeredir” demektedir.¹⁶³

Bunlarla birlikte uzun açıklamalarda bulunduğu kıraât vecihleri de bulunmaktadır. Fatiha 1/6.ayetinde geçen “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” kıratının “اهدنا صراط مستقيما” şeklindeki vecih için için on farklı görüş dile getirmiştir.¹⁶⁴ Yine aynı şekilde Yunus 10/16.ayetinde geçen “وَلَا أَدْرَأُكُمْ بِهِ” ifadesinin “وَلَا أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ” şeklindeki kıraât vechine delil getirirken de delilleri uzatmış sonunda da şöyle demiştir: “Bu kıraât hakkında çok yazmış olmam, onun için fasid denilip bırakılmasından daha evladır”.¹⁶⁵

el-Muhteseb de kullanılan deliller daha çok şiirlerden oluşmaktadır. Belagatçıların sözleri, meşhur atasözleri ve az sayıda Hz. Peygamberin hadisleri de deliller arasında yer almaktadır. Bazen bir sözü aktarırken onu söyleyen kişiyi zikreder. Bazende nispet etmeden aktarır. Beyitleri genellikle tam olarak nakleder. Az da olsa bazen beyitlerin yarısını, ya da biraz daha az bölümünü rivayet eder.¹⁶⁶

¹⁶² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 12-16.

¹⁶³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 236.

¹⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 41.

¹⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 309.

¹⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, mukaddime kısmı, 1: 14.

O, kıraâtlere dilbilimci mantığı ve dil bilimi kuralları gibi yaklaşmakta ve ele aldığı bazı kıraâtlere de dilsel referansları sağlam olmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir.¹⁶⁷

6. Kaynakları

el-Muhteseb'in kaynakları İbn Cinnî'nin mukaddimesinde söylediğine göre iki türden oluşur. Bu kaynaklar içinden alıntı yaptığı kitaplar ve almayı sahih bulduğu rivayetlerdir. Sahih bulup naklettiği rivayetler için “emaneti olduğu gibi aktarmak ve rivayetin sıhhatini muhafaza etmek adına bu nakillerin üzerinde değişiklik yapmayız” demiştir.¹⁶⁸ Yararlandığı eserler ise şunlardır.¹⁶⁹

1-İbn Mücâhid'in şâz kıraâtlere dair yazdığı kitaptır.

İbn Cinnî, İbn Mücâhid'den nakiller yaparken nakil ve rivayet konusunda güvenilir olduğunu söyler ancak dil bakımından ise ona muhalefet eder.¹⁷⁰

2-Ebû Hatim Sehl b. Muhammed b. Osman es-Sicistâni (ö. 255/869)'nin kıraatle alakalı kitabı

3-Ebû Ali Muhammed b.el-Müstenir Kutrub'un(ö. 210/82 civarı) kıraatle alakalı kitabı

4-Ebû İshâk ez-Zeccâc(ö.311/923)'ın “el- Meâni” isimli kitabı

5-Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferra(ö.207/822)'nın “el-Meâni” isimli kitabı

7. Matbu Nushaları

el-Muhteseb, Alî Necdî en-Nâsîf, Abdulhalîm en- Neccâr ve Abdulfettâh eş-Şiblî'nin ortak tahkikleriyle birlikte Kahire'de 1969 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir. Bu neşrin Kahire'de 1994 senesinde ikinci baskısı yapılmıştır.¹⁷¹

Çalışmamıza konu olan baskı 1994 senesinde basılan baskıdır.

¹⁶⁷ Bk. İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 106-107; 2: 185.

¹⁶⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, mukaddime kısmı, 15.

¹⁶⁹ İbn Cinnî, sözü edilen âlimlere ait eser ismi zikretmemiş, sadece onlara ait kıraat eserleri olduğunu kaydetmiştir. Bu kitaplar muhtemelen İbn Mücahi'in *Kitabü 'ş-Şevâz fi 'l- kıraat*'i ve Ebû Hâtim'in *el- Kıraât*'idir. Kutrub'un kıraâtlere dair eserinin adını ise bilmiyoruz.

¹⁷⁰ Bk. İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 66, 130, 210.

¹⁷¹ Eserin Türkiye'deki yazmaları arasında Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye) 39 (164 vr. 1116h.) ve Ragıp Paşa 13 (176 vr. tsz.) numaralarda kayıtlı nüshaları bulunmaktadır.

8. Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Eser üzerine muhtasar ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Ukberî, “el- Müntehab min Kitâbil- Muhteseb” adıyla bir çalışma yapmıştır.¹⁷² Kayıp kitapları arasındadır.¹⁷³ Yine bu eser üzerine İbnü'l- Feres Abdülmün'im b. Muhammed el Gırnâtî'nin(ö. 598/1200-1201) “*İhtisârü'l- Muhteseb*” adlı çalışması vardır.¹⁷⁴ *el-Muhteseb*'i İbn Bâbşâz Tâhir b. Ahmed(ö. 469/ 1077) şerhetmiştir.¹⁷⁵

b. *el-Mühezzeb fi'l-kıraât*¹⁷⁶

İbn Hallikân'ın bahsettiği bu eser müellifimizin kırâate dair bir eseri olup günümüze kadar gelmemiştir.

c. *Şevâzû'l-Kur'ân*¹⁷⁷

Kaynaklarda yer almayan bu eseri Esad Talas, müellif zamanında yapılan kırâat tartışmalarına cevap niteliği taşıyan bir eser olarak kaydediyor ve bir yazmasının Berlin Kütüphanesi 674 numarada bulunduğunu belirtiyor.

d. *el-Vakf ve'l-ibtidâ*¹⁷⁸

Kaynaklarda zikredilen bu eser kırâat bilimine dair olup bize kadar gelmemiştir.

3.5. Çeşitli Konuları İçeren Eserleri

a. *el-Hâtıriyât*¹⁷⁹

İcâzede yer alan bu eser İbn Cinnî'nin değişik zamanlarda aklına gelen meseleleri kaydedip derlediği notlardan oluşmaktadır. Eser Beyrut'ta 1988 yılında Ali Zülfikâr Şâkir tarafından ve eksik kısımları da Muhammed Ahmed ed-Dâli tarafından

¹⁷² Safedî, Salâhuddîn Halil b. İbek, *Kitabu'l- Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Beyrut: Dâru Sâdr,1996), 17: 141; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 117.

¹⁷³ Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîn el- Basriyyîn ve'l- Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahmân b. Süleyman el-Useymîn, (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1986), Mukakkikin notu, 376.

¹⁷⁴ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 338.

¹⁷⁵ Bk. Suyûtî, *el- Eşbâh*, 2: 55.

¹⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 2: 412.

¹⁷⁷ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 106.

¹⁷⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 113.

¹⁷⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 12: 111.

Bakiyye el- Haturîyât adıyla neşredilmiş olup tamamı üç yüz altmış dokuz meseledir.¹⁸⁰ Bağdâdî *Hızâne*'sinde ve Suyûtî *el-Eşbâh*'ında bu eserden alıntılar yaparak atıfta bulunmuşlardır.¹⁸¹

b. *el-Mesâil ed-Dimaşkıyyât*¹⁸²

Bu eser eski kaynaklarda ve İcâzede yer almaz ama Suyûtî bu eserden bahsetmiştir. Eser günümüze kadar gelmemiştir.

c. *el-Mesâil el-vâsıtyât*¹⁸³

Kaynaklarda yer almayan bu eser Ebu Gâlib Muhammed b. Ahmed el- Vâsıtî (ö. 462/1070) nin hal tercümesinde zikredilmektedir. Bu zat eseri İbn Cinnî'nin kendisiyle birlikte bir grup öğrenciye Vâsıt şehrinde imla ettirdiğini söylemiştir.¹⁸⁴ Ancak eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

d. *Men Nusibe ilâ ümmihî mine 'ş-şuarâ*¹⁸⁵

İbn Cinnî'nin bu eserini kaydeden Esad Talas eserin aslında neseb âlimi Ebu Cafer Muhammed b. Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 245/860)¹⁸⁶ ait olduğunu ve müellifimizin bazı ilavelerle eseri rivayet ettiğini belirtiyor. Esad Talas'ın verdiği bilgiye göre eserin Mısır Kütüphanesi'nde ve Medine'de Hikmet Bey Kütüphanesi'nde iki adet yazma nüshası mevcuttur.

3.6. Konusu Tespit Edilemeyen Eserleri

a. *el-Fâik*¹⁸⁷

Mu'cemu'l-üdebâ'da zikredilen bu eser zamanımıza kadar ulaşmamıştır ve konusu hakkında bir bilgi edinilememiştir.

b. *el-Firâk*¹⁸⁸

Yakût el-Hamevî bu eseri zikretmiş ama konusu hakkında bir bilgi vermemiştir.

¹⁸⁰ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 107.

¹⁸¹ Bk. el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-Edeb*, 5/438; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 1: 150.

¹⁸² Suyûtî, *el-Eşbâh*, 2: 259.

¹⁸³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 340.

¹⁸⁴ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 340; Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 26-27.

¹⁸⁵ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 108.

¹⁸⁶ Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 9: 174.

¹⁸⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 113.

¹⁸⁸ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 111.

c. *El-Hatîb*¹⁸⁹

Eski kaynaklardan sadece Yâkût el Hamevî'nin bahsettiği bu eser hakkında Esad Talas İbn Cinnî'nin îrad ettiği hutbelere dair olabileceğini kaydediyor.¹⁹⁰

d. *Mehâsinü'l-Arabiyye*¹⁹¹

İcâzede altıyüz varak olarak zikredilen ve kaybolduğu belirtilen bu eserin konusuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

e. *Sırru's-sürûr*¹⁹²

Mu'cemu'l-üdebâ'da kaydedilen bu eser günümüze kadar gelmediği gibi mevzuuyla da alakalı herhangi bir bilgi yoktur.

f. *Tezkiretü'l-İsbahâniyye*¹⁹³

İlk olarak el-Kıftî *İnbâhü'r-ruvât*'ta zikretmiştir; ancak bu eserin konusu hakkında bir malumat verilmemiştir.

İbn Cinnî'nin hayatı ve Arap gramerindeki yeri hakkında bir çalışma yapan Mehmet Yavuz, Fuat Sezgin'in, İbn Cinnî'nin eseri olarak kaydettiği *Lübbu'l-Elbâb fi'l-Mes'eleve'l-Cevab* adlı eserin aslında Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Kindî'ye (ö. 632/1235) ait olduğunu ve Suyûtî'nin bundan alıntılar yaptığını belirtiyor ve bu tespitin bilimsel gerekçelerini anlatıyor.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 111.

¹⁹⁰ Bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 109.

¹⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 111.

¹⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 12: 111.

¹⁹³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2: 337.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bk. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 110.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÂZ KAVRAMI

Çalışmamızın birinci bölümünde genel çerçevede şâz kıraât olgusundan bahsedeceğiz. İbn Cinnî'nin *el- Muhtesebinde* şâz kıraatlere yaklaşımını, kıraâtleri işleyiş şeklini tespit etmeden önce şâz kıraât kavramı ve önemi hakkında bilgi vermeyi konunun daha iyi anlaşılması açısından önemli olduğuna inanıyoruz.

1.Şâz Kavramı

1.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte şâz kelimesi Arapça (ش-ذ-ذ) “ş-z-z” kökünden olup, “kıyasa muhalif, genel kuralların ve kabulün dışında kalan, ilkelere aykırı olan, topluluktan ayrılan, az ve nadir olan¹⁹⁵; az veya çok olmasına bakılmaksızın kıyasa muhalif olan”¹⁹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

1.2. Terim Anlamı

Başlangıç itibari ile şâz kavramı kıraât geleneği içinde kullanılan bir kavram değildi. Kavram ilk olarak dilbilimciler tarafından kullanılmıştır. Hadis ilminde de kullanılan bu kavram daha sonra kıraât ilminde kullanılmaya başlanılmış Taberî (ö. 310/922) ile birlikte kıraât terimi haline dönüşmüştür.¹⁹⁷

Tarihi süreç içerisinde şâz kelimesi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

1. Taberî'ye (ö. 310/922) göre şâz kıraât, “üzerinde ittifak veya icmâ edilenin dışında kalan okumalardır.”¹⁹⁸

¹⁹⁵ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es- Sihah*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, (Kahire- Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin 1372/1907), 565; İbn Manzûr, Cemaleddin Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensari, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, 2010), 3: 494.

¹⁹⁶ Cürçânî, Ali b. Muhammed el- Ma'ruf Seyyid Şerif, *Kitabü't- Târifât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.109.

¹⁹⁷ Detaylı bilgi için bk. İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler Ve Tefsire Etkisi*, (Konya: Gece Akademi Yayınları, 2018),162; Mehmet Dağ, “Kıraât İlminde Şâz Kavramı”, *Marife*, 7/2 (Güz 2007): 57-110.

¹⁹⁸ Ahmed Halil, *el- Kıraat İnde ibn Cerîr et- Taberî fi Davi'l- Lügati ve'n- Nahv*, (Mekke: Câmiatü Ümmül'l- Kurâ,1983), 1364.

2. İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) göre "yedi kıraâtın dışında kalan kıraâtlere şâzdır."¹⁹⁹ Buna göre yedi kıraâti on kıraâte tamamlayan üç kıraât da şâz kabul edilmektedir.²⁰⁰

3. Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre "Kur'ân'ın iki kapağı arasında yer almayan kıraâtlere şâzdır."²⁰¹

4. İbn Salâh'a (ö. 643/1245) göre "tevâtür ve meşhur yolla olmaksızın Kur'ân olarak nakledilen ama ümmetin benimseyip kabul etmediği kıraât şâz kıraâttir."²⁰²

5. İbn'ül Cezerî (ö. 833/1429), sahih kıraât unsurlarını: Bir vecihle de olsa Arap diline uygun olan, Hz. Osman Mushafından birisine- takdire de olsa- uyan ve senedinin sahih olması şeklinde ifade ettikten sonra şöyle demiştir: "Bu üç unsurdan birisini taşımayan kıraâte zayıf, şâz veya bâtil adı verilir. İster yedi kıraât imamından, isterse ondan daha büyük birisinden nakledilmiş olsun fark etmez."²⁰³

6- Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre senedi sahih olmayan her kıraât şâzdır. Ona göre senedi sahih olan ancak Hz. Osman mushafına uymayan veya Arap diline uygun düşmeyen yahut meşhur derecesine ulaşmayan kıraât ahad kıraat kabul edilir ve okunması da caiz değildir.²⁰⁴

7- Senedi sahih olan, Arap diline bir vecihle de olsa uyan ama Hz. Osman Mushafından birine uymayan kıraât şâz kıraâttir."Bu tanım kıraât ilminde önde gelen Mekkî b. Ebî Talip el- Kaysî, Ebû Şâme el- Makdisî ve İbnü'l- Cezerî gibi kıraât âlimlerinin tercih ettiği bir tanımdır.²⁰⁵ Buna göre tevâtür kabul edilen on kıraâtın

¹⁹⁹ İbn Mücâhid, Ebu Bekr Ahmed b. Mücâhid, *Kitâbü's- Seb'a fi'l- Kıraât*, thk. Şevki Dayf, (Kahire, 1980), 11-15.

²⁰⁰ Muharrem Önder, "Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 13, (2009), 171.

²⁰¹ Cüveynî, İmamü'l- Haremeyn Abdülmelik, *el- Burhân fi Usuli'l- Fıkh*. thk. Abdülazim ed-Dib, (Kahire,1400), 1: 668; Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el- Menhûl min Ta'likati'l-Usul*, thk. Muhammed Hasan Heyto, (Beyrut, 1400), 281.

²⁰² İbnü'l- Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed el- İmrân, (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye), 84-85.

²⁰³ İbnü'l- Cezerî, *en- Neşr fi'l- Kıraâti'l- Aşr*, thk. Muhammed Ali ed- Dabbâ', (Beyrut: Daru'l- Fikr, t.s.)1:15.

²⁰⁴ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el- İtkân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, (Kahire, t.s), 1: 79.

²⁰⁵ İbnü'l- Cezerî, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, 82; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el- Makdisî, *el- Mürşidü'l- Vecîz*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1424/2003), 137.

dışında kalan kıraâtler şâzdır. Usûlcülerin genel görüşü de bu yöndedir.²⁰⁶ Bu kıraâtlere şâz denilmesinin sebebi tevâtür olarak nakledilen Kur'ân-ı Kerîm'in bu vasfından ayrılıp onun dışında kalmasıdır. İbnü'l- Cezerî bunu, “ Şâz kıraât, senedi sahih olsa dahi üzerinde ittifak edilen Hz. Osman mushafından ayrılarak onun dışında kalmıştır” sözleriyle ifade etmiştir.²⁰⁷

İbn Mücâhid ile birlikte şâz kavramı aslında alan daralmasına uğramış ve yaygınlık veya şâz kalma mevcut ve muhtemel tüm sahih okumalar üzerinden değil, belirlenen yedi ve dışındakiler üzerinden anlamlandırılmıştır. İbn Mücâhid'den sonraki dönemde kıraât içerisinde gelişen terminolojiye göre şâz kavramı, meşhurla birlikte, sahih, mütevâtir gibi kavramların karşısında da kullanılmıştır. Sahih, üç kritere uygun olan okumaları ifade ederken; şâz bu üçünden birine uygun olmayıp, kıraât değeri taşımayan okumaları ifade etmektedir. Yine mütevâtir, yalan söylemesi mümkün olmayan bir topluluğun, aynı şartları taşıyan topluluğa naklettiği kıraâtları ifade ederken; şâz bu dereceye ulaşmayan meşhur veya âhâd derecesinde kalan okuyuşları ifade etmektedir. Suyûtî'nin senedi sahih olmayan şeklindeki tanımında ise şâz kavramının neyin karşısında kullanıldığı belli değildir.²⁰⁸

1.3. Şâz Kıraât Türleri

1.3.1. Meşhur Kıraâtlar

Bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olan, Hz. Osman Mushaflardan birine uyan ve senedi sahih olan ancak tevâtür derecesine ulaşmayan kıraâtlardır. İbn Abbas'tan nakledilen Tevbe 9/128.ayetinde geçen “min enfesiküm” şeklinde fetha kıraâtı meşhur kıraâte örnek verilebilir. Bunun mütevatir okunuşu ise “fa” harfinin ötreli olan okunuşudur.²⁰⁹

1.3.2. Âhâd Kıraâtlar

Bu tür kıraâtlar ikiye ayrılır:

- 1) Bir kıraât sened ve mushafa uygunluk şartı taşıyor fakat bir vecihle de olsa

²⁰⁶ Zerkeşî, Bedreddîn, Muhammed b. Abdilah, *el- Bahru'l- muhit fi usûli'l- fikh*, nşr. Abdülkadir el- Ânî, (Kuveyt, 1992),1: 474.

²⁰⁷ İbnü'l- Cezerî, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, 82.

²⁰⁸ Mehmet Dağ, “ *Kıraat İlminde Şaz Kavramı* ”, 63.

²⁰⁹ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el- Bahru'l- Muhît*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye,1413/ 1993),5: 20-121.

Arap gramerine muhalif olursa şâz kırattır. Meselâ, İbnü's- Sumeyfi'nin “نُنَجِّكَ”²¹⁰ kelimesini “نُنَجِّكَ” şeklinde “خَلْفَكَ” kelimesini de “خَلْفَكَ” şeklinde okuması örnek verilebilir.²¹¹

2) Âhâd yolla senedi sahih olan, Arap gramerine uygun düşen ama Hz. Osman Mushafına muhalif olan kıraât şâzdır. Meselâ İbn Mes'ûd ve Ebû'd-Derdâ'nın “مَا خَلَقَ”²¹² lafzını düşürerek “وَالذِّكْرُ وَالْأُنثَى” şeklinde okumaları bu kıraâtler kapsamındadır.²¹³ İbnü'l- Cezerî, bu tür kıraâtlerin senedi sahih olsa da, Hz. Osman mushafına muhalif olduğundan dolayı günümüzde şâz diye isimlendirildiğini ve bu tür kıraâtlerin namazda ne de namaz dışında okunmasının caiz olmadığını ifade eder.²¹⁴

Müdreç kıraâtler çoğu kıraât tasniflerinde şâz kıraâtlerin çeşidi olarak zikredilir. Müdreçler âyetlerin daha iyi anlaşılması adına yapılmış olan ilave kelimelerdir.²¹⁵ Kıraâtlerin tasnifi içinde sistemetik bir yapı oluşturması bakımından müdreç'lere yer verilebilir ancak mevzu kıraâtlerde olduğu gibi müdreç kıraât olarak isimlendirilen bu ilavelerin Kur'an'ın okunması olarak bilinen kıraatten ayrı tutulması gerekmektedir. Çünkü müdreç sahih veya şâz gibi bir kıraât değildir.²¹⁶

Bir de mevzu kıraâtler söz konusudur ki şâz kıraâtlerin bir alt sınıfı olarak da zikredilmektedir. Mevzû kıraât “senedi sahih olmayan, iftira olarak söyleyene nispet edilen uydurulmuş, yalan olarak söylenen sözlerdir.”²¹⁷ Bu tür okumaların şâz olarak değerlendirilmesi şâz okumaları daha da değersizleştirebilir. Mevzû kıraâtler hiçbir

²¹⁰ Yunus 10/92.

²¹¹ Çakıcı, *Şâz Kıraatler Ve Tefsire Etkisi*, 182; İbn Haleveyh, *el- Muhtasar fi Şevâzî'l- Kur'an min Kitabi'l Bedi'*, Matbaatü'r- Rahmâniyye, Nşr. Arthur Jeferyy, (Mısır: Matbaatü'r- Rahmâniyye,1934),63; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*,(İstanbul: Ensar Yayınları,2013), 233.

²¹² Leyl 92/3.

²¹³ Hamid Muhammed, İdris, *el- Kıraetü's- Şazze Ahkâmuha ve Âsârüha*, (Riyad: Camiatü Melik Suud, Merkezi Buhusi Külliyyeti't- Terbiye, 2003), 6.

²¹⁴ İbnü'l- Cezerî, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, 82.

²¹⁵ Müdreç: “Kıraât literatüründe Kur'an'ın aslından olmadığı halde bazı sahabilerin açıklama gayesiyle ellerindeki mushafına ilave ettikleri kelime” olarak tarif edilir. Meselâ Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (ö. 55/675) “مِنْ أُمَّ” (Nisâ 4/12) ilavesiyle “وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمَّ” olarak okuması bu çeşit kıraâtlere örnektir. Ashab bu tür ilaveleri Kur'an lafızlarının açıklanması ve tefsir edilmesi amacıyla koymuştur. Bu tür ilavelerin kıraât yerine âyetin tefsiri şeklinde anlaşılması daha isabetli gözükmektedir. Bk. *Menâhilü'l- İrfân*, 1: 349; Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 430; Önder, “Şâz Kıraatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 178.

²¹⁶ Çakıcı, *Şâz Kıraatler Ve Tefsire Etkisi*, 187.

²¹⁷ Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfan fi Ulümi'l Kur'an*, (Beyrut, 1415/1995), 1:349.

şekilde dikkate alınmazken şâz olarak nitelendirilen kıraâtler belagat nüktelelerinin çıkarılmasında, fikhi hükümlerin istinbatı hususunda hüccet olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak şâz kıraâtların bir kısmının tevâtür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmi mushafa uyması sebebiyle meşhur olduğunu görmekteyiz. Bu tür kıraâtlar, ayetlerin yorumlanmasında, şer'î hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde hüccet olarak kabul edilmektedir. Ancak tevâtür derecesine ulaşmadığından Kur'ân olarak okunmaz. Şâz kıraâtların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bu tür olanlar da öncekiler gibi kabul edilebilmektedir.²¹⁸

2. Şâz Kıraâtların Tarihi Süreci

Hz. Peygamber (sav) kendisine vahyolunan ayetleri titizlikle okuyor, ezberliyor ve hemen ashabına aktararak öğretiyordu. Ashab da Rasûlullahtan öğrendiği şekliyle bu okuyuşları başkasına aktarıyordu. Bunun dışında Hz. Peygamber Kur'an-ı her sene Ramazan ayında Cebrail'in huzurunda okur ve ona arz ederdi. Bu okuyuşlar vefat ettiği yılın ramazan ayında iki defa yapılmıştır.²¹⁹ Ayrıca bu okuyuşlar Hz. Peygamberin Kur'ân'ın onun üzerine bildirdiği ve okuma konusunda ümmet için kolaylaştırmayı amaçlayan yedi harfi de içermektedir. İşte bu yedi harf ruhsatı kıraât farklılıklarının önemli nedenlerinden biri olmuştur.²²⁰ Yedi harfin ne olduğu konusunda fikir birliği bulunmasa da kıraât farklılıklarının yedi harf ruhsatından kaynaklandığı yönünde bir görüş birliğinin olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamberin vefatına kadar vahiy nazil olmaya devam ettiğinden dolayı inen tüm ayetleri iki kapak arasında toplamak mümkün olmamıştır. Ancak inen her ayeti kendisi titizlikle okuyup vahiy kâtiplerine yazdırmış, onlara okumuş ve okutmuştur. Demek ki inen ayetler iki kapak arasında bir bütün halinde bulunmasa da hafızalarda bulunmaktaydı.²²¹

²¹⁸ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, 1: 18-21; Önder, “Şâz Kıraatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 178.

²¹⁹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalanî, *Fethu'l- Bâri Şerhu Sahihu'l- Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Beyrut: Dârü'l- Marife, t.s), 9: 43.

²²⁰ Ahmed Muhtar Ömer,- Abdülâl Mükrim, *Mu'cemü'l- Kıraati'l- Kur'aniyye*, (Kahire: Âlemü'l- Kütüb, 1418/1997, 1: 66; Birişik, “Kıraât”, 25: 427.

²²¹ Ahmed Hâlid Şükrî- Hâlid Mansûr- Ahmed Müflih el-Kudât, *İlmu'l-Kıraat*, (Amman: Darû Ammar, 1422/2001), 33; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 85.

Sahâbe arasında bulunan ayet nüshaları, elinde nüsha bulunan sahabînin vefat etmesiyle kaybolma endişesi oluşturuyordu. Yemâme savaşında aynı anda yetmiş kadar hafızın şehit düşmesi, konunun ciddiyetini arttırmıştı. Hz. Ömer bu endişe verici gidişatı, Hz. Ebû Bekir ile paylaşmış, Kur'ân-ın iki kapak arasında bir araya getirilmesi fikrini ortaya atmış; Kur'ân-ı cem etmesi hususunda onu ikna etmiş ve Hz. Ebû Bekir, bu işi yürütmek üzere Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında bir komisyon oluşturmuştu.²²²

Büyük bir özveri ve titizlikle tek nüsha haline getirilen mushafın özellikleri şunlardı: Tilaveti mensuh olan ayetler mushafa alınmamıştı. Sahâbenin icmâi ayetlerin tevâtürlüğünü ispat ediyordu. Âlimlerin çoğunluğuna göre bu Mushaf yedi harfi kapsamaktaydı.²²³

Nüzul sürecinde başlayan kıraât ihtilafı sahâbe kanalıyla nüzul sonrası döneme taşınmış ve böylece varlığını devam ettirmiştir. Hz. Osman döneminde ise kıraât ihtilafı ciddi boyutlara ulaşmıştır. İbn Ebî Davud(ö. 316/928) Ebû Kılâbe'den şu haberi naklediyor: Hz. Osman halife olduğu zaman Müslümanlara Kur'ân kıraâtını öğretecek bazı muallimler tayin etti. Bunlar Müslümanlara Kur'ân okumayı öğretiyorlardı. Çocuklar birbirlerine karşı cephe almaya başladı, hatta bazıları diğerinin kıraâtını inkâr etti. Bu durumu öğrenen Hz. Osman, onlara: “ Sizler benim yanımda ihtilaf ediyorsunuz. Diğer şehirlerde olup da benden uzakta olanlarda bu ihtilaf daha fazladır. Ey Muhammed'in ashabı toplanın ve Müslümanlara imam olacak Mushaf yazın” demiştir.

Müslümanlarında Yahudi ve Hristiyanlar gibi kitapları konusunda ihtilafa düşmeden önlem alınması gerektiğini anlayan Hz. Osman, Kurân'ın tek cilt halinde toplanması işinde komisyon başkanlığını yürüten Zeyd b. Sâbit ve bazı sahabîleri de görevlendirerek, Kur'anı çoğaltma işleminin yapılmasını istedi.²²⁴ Hz. Osman'ın emri üzerine bu nüsha Kureyş lehçesi esas alınarak istinsah edilmiştir. Bu nüshalar ekser

²²² Zerkeşi, *el-Burhân*, 1:164; Ahmed Hâlid Şükrî- Hâlid Mansûr- Ahmed Müflih el-Kudât, *İlmu'l-Kıraat*, (Amman: Darû Ammar, 1422/ 2001), 33-34.

²²³ Ahmed Hâlid Şükrî- Hâlid Mansûr- Ahmed Müflih el-Kudât, *İlmu'l-Kıraat*, 33; Necati Tetik, *IX. Hicri Asra Kadar Başlangıçtan Günümüze Kıraat İlminin Ta'limi*, (İstanbul: İşaret Yayınları,1990), 50.

²²⁴ Zerkâni, *Menahilü'l-irfan*, 1: 211; Ahmed Hâlid Şükrî- Hâlid Mansûr- Ahmed Müflih el-Kudât, *İlmu'l-Kıraat*, 34.

görüŖe göre yedi harfin bir kısmını içermektedir. Bu yedi harf her bir kelimedede olmasa da Kur'an da dağınık vaziyette yer almaktadır.²²⁵

Hz. Osman istinsah edilen Mushafları beraberinde bir okuyucu ile birlikte bir bölgeye göndermiş ve bununla olabilecek ihtilafların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Ana mushafın dışında kalan, Kur'ân nüshaları ise imha edilmiştir. Böylece Hz. Osman mushafi sahih kıraât şartlarının belirlenmesinde temel kriter olmuştur. Artık bu resmi mushafa uymayan her kıraât Ŗaz kıraât kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir.²²⁶

3. Ŗaz Kıraâtlerin Kaynağı

Ŗaz kıraatlerle alakalı önemli hususlardan biri de Ŗaz kıraâtlerin kaynağı meselesidir. Kaynaklarda bu konu ile âlimler nezninde kabul görmüş ve ağırlık kazanmış bir bilgi yoktur.

Mütevâtir kıraâtler vahiy yoluyla Allah'tan Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v): "Hiç Ŗüphesiz ki bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Öyleyse ondan kolayınıza gelen okuyun"²²⁷ buyurmuştur. Kaynağı vahiy olan mütevatir kıraâtleri ashab Hz. Peygamber'den öğrenmiş; sonraki nesiller de öncekilerden öğrenerek kıraâtleri nakletmişlerdir.²²⁸

Ŗaz olan okumaları senedi sahih olmayan kıraâler olarak değerlendirenler olduğu gibi, bunların Ku'an olarak nakledildiği halde Ŗöhret seviyesine ulaşmadığı için Ŗaz seviyesinde kaldığını söyleyenler de olmuştur. Bazıları bu konuda tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemiş, kimleri bu kıraâtlerin Kur'ân'ın indirildiği yedi harf kapsamında olduğunu söylemişlerdir. Nihâyet bazı âlimler ahâd yolla da olsa bu tür kıraâtlerin kaynağının Hz. Peygamber'e dayandığını söylemişlerdir.²²⁹Zira sahâbilerin Hz. Peygamber'den duymadıkları, ya da Hz. Peygamberin onaylamadığı bir kıraâtı

²²⁵ Mehmet Ünal, *Kur'an'ın AnlaŖılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 27.

²²⁶ Sağır, Mahmud Ahmed, *el- kıraatü Ŗ- Ŗazze ve Tevcihuha en- Nahvi*, (DımaŖk: Dâru'l- Fikr, 1999), 31-34.

²²⁷ Buhari, "Fedâilü'l- Kur'ân", 5; Müslim, "Salâtü'l- Müsafirin", 48

²²⁸ Önder, " Ŗaz Kıraatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 174.

²²⁹ Bâzmul, Muhammed b. Ömer, *el- Kıraât ve Eseruhâ fi't- Tefsir ve'l- Ahkâm*, 2 Cilt. Riyad: Dâ'ru'l- Hicre, 1996; Önder, *Ŗaz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, 174; Çakıcı, *Ŗaz Kıraatler Ve Tefsire Etkisi*,167.

kıraât diye nakletmesi düşünülemez. Eğer böyle bir rivayet varsa bunun mevzû olarak değerlendirilmesi gerekir.²³⁰

Bu hususu İbn Dakik el-İd (ö.702/1302) şöyle ifade eder: "Şâz kıraâtlar Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla hangileri olduğu belirlenemese de bundan Hz. Peygamber'in şâz kıraâtlardan bazısını okuduğu zorunlu olarak anlaşılır."²³¹

Hz. Osman'ın Kur'ân'ı toplayıp kıraâtları birleştirmesindeki amaç, Hz. Peygamber'den ağız yoluyla işitilerek alınan okuyuşları iptal etmek şeklinde olmamıştır. Bilakis kıraâtını Resûlullah'tan işittiğini teyid eden her kişinin işittiği gibi okumasına izin verilmiştir. Dolayısıyla şâz diye isimlendirilen kıraâtlar arasında Hz. Peygamber'in okuduğu kıraâtların da olabileceği söylenebilir. Ama bunların kesin olarak tek tek belirlenip tayin edilmesi, bu konuda sahabe ittifakı olmadığı için mümkün gözükmemektedir.²³²

Sonuç olarak şâz kıraâtlar kaynak olarak, sahabeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hafızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kıraâtlar ittifakla kabul edilmediğinden ve tevâtür yoluyla nakledilmediğinden şâz olarak nitelendirilmiş; Arap dili, Kur'ân tefsiri ve bazı şer'î hükümlerin çıkarılmasında kullanılan bir kaynak olmuştur.²³³

4. Şâz Kıraât İmamları Ve Râvileri

Yedi kıraâtın tevâtüren geldiği konusunda ittifak vardır. Aynı şekilde Ebû Ca'fer, Ya'küb ve Halef'in kıraâtları konusunda da aynı ittifak söz konusudur. Bunlardan sonra söz konusu olan İbn Muhaysın, el-Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A'meş'in kıraâtları ise şâz kıraât olarak kabul edilmiştir.²³⁴

İbnü'l-Cezerî, "Nihâyetü'l-berere fi'l-kıra'ati's-şelâs ez-zâide ale'l-aşere" isimli eseriyle İbn Muhaysın (ö.123/741), A'meş (ö.148/765) ve Hasan-ı Basrî (ö.110/728)'nin kıraâtlarını on kıraâte eklemiştir; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî

²³⁰ Çakıcı, *Şâz Kıraatler Ve Tefsire Etkisi*,167.

²³¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin*, 92.

²³² Bâzmul, Muhammed b. Ömer, *el-Kıraat ve Eseruha fi't-Tefsir ve'l-Ahkâm* (Riyad: Dâ'ru'l-Hicre,1996), 96;116.

²³³ Önder, "Şâz Kıraatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri" , 174.

²³⁴ Dimyâtî, Ahmed b.Muhammed b. Abdülganî, *İthafî Fudalai'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşer*, nşr. Şaban b.İsmail, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1: 72.

(ö.923/1517) ve Ahmed b.Muhammed el-Bennâ da (ö.1117/1705) Yahyâ b. Mübarek el- Yezîdî (ö.202/812)'nin kıraâtini meşhur on kıraâte eklemiş, böylece on dördlü tasnif oluşmuştur.²³⁵ Bazıları A' meş yerine İbn Şenebûz olarak bilinen Muhammed İbn Ahmed el-Bağdâdî'yi bu gruba dâhil etmek istemiş, ancak rağbet görmemiştir.²³⁶

Dört imamın ilavesiyle oluşan bu on dördlü sistem içerisinde yer alan kıraât imamlarını ve râvilerini kısaca inceleyelim.

4.1. İbn Muhaysın

Ebû Hafs Ömer b. Abdirrahman b. Muhaysın es- Sehmî'dir.²³⁷ Beni Sehm kolundan olduğu için Sehmî, Kureyşî, Mekkî nisbeleriyle anılır.²³⁸

Tabakat ve kıraât tarihi ile ilgili eserlere baktığımızda İbn Muhaysın'ın kıraât ilmini Said b.Cübeyr, Mücahid b. Cebr, Abdullah b. Abbas'ın mevlası Dirbâs' tan almıştır.²³⁹

İbn Mücahid: "İbn Muhaysın kıraâtını Arap dili mezheplerinden birine uygun olarak belirlemiş, bölge halkının üzerinde icma ettiği kıraâtların dışında kalmıştır. Haliyle insanlar onun kıraâtını okumaktan vazgeçmiş, İbn Kesîr'in kıraâtı üzerinde icma etmişlerdir" demiştir.²⁴⁰ İbnü'l Cezerî ise O'nun kıraâtinin "Mübhic" ve "Ravda" isimli eserlerde mevcut olduğunu, Kur'an-ı bu kıraâtle okuduğunu, İbn Muhaysın kıraâtının mushafın hattına uygun olsaydı meşhur kıraâtlar arasında zikredeceğini söylemiştir.²⁴¹

İbn Muhaysın, Ebü'l Kâsım el- Hüzeli'nin tespitine göre 123(741) yılında vefat etmiş olup bu tarih diğer kaynaklarda da yer almaktadır.²⁴²Sıbtu'l-Hayyât ve Ebû Abdullah el- Kassâ'ın onun 122 (740) yılında vefat ettiğini zikrettikleri de belirtilmiştir.²⁴³

²³⁵ Birışık, "Kıraat", 25: 428.

²³⁶ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 97-98.

²³⁷ Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul:1999), 20: 210.

²³⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrai'l- Kibar Ale't-Tabakat ve'l-A'sar*, thk. Tayyar Altıkulaç,(İstanbul: Türkiye İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995, 1: 222; İbnü'l-Cezerî, "Gayetü'n- Nihaye Fi Tabakati'l-Kurra'", nşr. G.Bergstraesser (Kahire, 1933), 2: 167.

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n- Nihaye*, 2:167.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n- Nihaye*, 2: 167.

²⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n- Nihaye*, 2: 167.

²⁴² Mizzi, Ebü'l- Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fi Esmâ'ir – Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beirut: Müessesetü'r- Risale,1993), 21: 429.

²⁴³ Altıkulaç, "İbn Muhaysın", 210.

Râvileri şunlardır:

a)Bezzi

İmam Ebü'l Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. El-Kâsım b. Nafi b. Ebî Bezze'dir. Mekke'de H.170/786 da doğmuş, H.250/864 yılında Mekke'de vefat etmiştir. ²⁴⁴Aynı zamanda İbn Kesîr'in birinci râvisidir. İbn Kesir'den doğrudan okumayıp isnat yoluyla onun kıraâtını alıp rivayet etmiştir.²⁴⁵

b)İbn Şenebûz

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Eyyüb b. Es- Salt b. Şenebûz'dur.

Übey b. Kâ'b ile İbn Mesud'a isnat edilen ve Hz.Osman Mushafına aykırı olan okuyuşları okuması yüzünden bir heyet önünde sorgulanmıştır. Ebû Bekr b. Mücahid'in de bulunduğu heyet önünde yapılan sorgulamada yaptığı işi savunmuş, veziri ve İbn Mücahid'i tahrik edici ifadeler kullanmıştır. Vezirin emriyle kendisine sopa vurulunca tevbe etmiş, savunduğu görüşlerden vazgeçmiştir. Bağdat'tan çıkarılmış ve Basra'ya gönderilmiştir.²⁴⁶

H.328/939 yılında Safer ayında hapiste iken vefat etmiştir.²⁴⁷

4.2. A'meş

Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el- Kûfî, tabiîn neslinden olup Taberistan'lıdır. Hadis, kıraat ve feraiz alanında bilgisiyle tanınan bir âlimdir. Kûfe'nin en meşhur âlimlerinden Zeyd b. Vehb(ö.83/702), İbrahim en-Nehai(ö.96/714), Mücahid b. Cebr, Ebü'l Âliye er- Riyahi(ö.90/709) ve Âsım b. Ebû'n- Nücûd (ö. 127/745)gibi âlimlerden ders okumuştur.²⁴⁸ A'meş'in kıraâtı yedi veya on kıraât arasında yer almamışsa da on dört kıraâtı anlatan eserlerde onun kıraâtine yer verilmiştir. H.148 yılında vefat etmiştir.²⁴⁹

Râvileri şunlardır:

²⁴⁴ Çetin, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 239; ez- Zerkânî, *Menahilü'l-irfan*, 1: 369.

²⁴⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurra*, 1: 365.

²⁴⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurra*, 2: 546-552.

²⁴⁷ İbnü'l Cezeri, *Gayetü'n-Nihaye*, 2: 56.

²⁴⁸ Mücteba Uğur, "A'meş", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 54.

²⁴⁹ İbnü'l-Cezeri, *Neşr*, 1:74; Mücteba Uğur, "A'meş", 3: 54.

a-Muttavvî

Tam adı Ebü'l- Abbâs el- Hasen b. Saîd b. Ca'fer el- Abadânî el-Muttavvî. H.270'lerde doğmuş; H.371/982 yılında vefat etmiştir.²⁵⁰

b-Eş-Şenebûzî

Ebü'l-Ferec b. Ahmed b. İbrâhîm eş-Şenebûzî. H.300/912-913 senesinde muhtemelen Bağdat'ta doğdu. H.388/998 yılında da vefat etmiştir.²⁵¹

4.3. Hasan-ı Basrî

Ebü Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî. H. 21/642 yılında Medine'de doğdu.²⁵² Hasan-ı Basrî, kıraâtı Hittân İbn Abdillâh er-Rakâşî ve Ebu'l-Âliye er-Rayâhî'den almıştır.²⁵³ Basralı meşhur âlim ve zâhidlerinden biridir. Vefatı 110/728 yılında Recep ayının başlangıcındadır.²⁵⁴

Râvileri şunlardır:

a-Şüca' b. Nasr el-Belhî

Tam adı Şüca' b. Ebi Nasr Ebû Nuaym el-Belhi el-Bağdadi'dir.²⁵⁵ H.120 yılında Belh'tedünyaya gelmiş, H.190 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁵⁶

b-Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî

Tam adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdülaziz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. H.150/767 yılından sonra Bağdat'ın Dûr mahallesinde doğdu. Bazı kaynaklarda Dûrî'nin H.248-250 dolaylarında öldüğü belirtilmekle beraber İbnü'l-Cezerî bu tarihin H.246 olduğunu daha isabetli bulmaktadır.²⁵⁷

²⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (Beyrut: Müessesetü'r -Risale,1981), 16: 260.

²⁵¹ Tayyar Altıkulaç, "*Şenebûzî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,(İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 535.

²⁵² Süleyman Uludağ, "*Hasan-ı Basrî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,(İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16: 291. Doğumu hakkında bk. İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdillâh el- Basri, *et-Tabakâtu'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Beyrut: Mektebetü'l- Hancı, 2001), 9: 157.

²⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4: 565.

²⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2: 72.

²⁵⁵ Kabâkîbî, Şemseddin Muhammed el- Halil, *İzahü'r-Rumûz ve Miftahü'l Künuz*, thk. Ahmed Halit Şükri,(Ammar: Dâru Ammar,2003), 69.

²⁵⁶ Muhaysın, *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'ân Abre't-Tarih*, (Beyrut: Dârü'l-Cil,1992), 1: 292.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 11: 541; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't- Teysîr fi Kıraati'l- Aşer*, (Ürdün: Daru'l- Furkan, 1421/ 2000), 107.

4.4. Yezîdî

Tam adı Ebû Muhammed Yahyâ b. el- Mübârek b. el- Muğîre el- Yezîdî el- Adevî'dir. H.128/745 yılında Bağdat' doğdu, H.202/817 yılında Merv'de vefat etmiştir.²⁵⁸

Yezîdî, yedi kıraât imamından biri olan Ebû Amr kıraâtini kendisinden arz yoluyla öğrendi ve bu kıraâtin öğretimiyle meşgul oldu. Ebû Amr kıraâtinin iki râvisi Dûrî ve Sûsî'nin bu kıraâti doğrudan Ebû Amr'dan değil de Yezîdî'den almaları ve hocasının adını taşıyan kıraâtın rivayetine kaynaklık etmesi Yezîdî'ye şöhret kazandıran önemli hususlardandır. İbn Mücâhid, Ebû Amr kıraâti için Yezîdî'yi esas almasının sebebini onun kendisini bu kıraâte adaması ve hıfzının diğer öğrencilere göre daha güçlü olması ile açıklamaktadır.²⁵⁹

Râvileri şunlardır:

a-Süleyman b. el- Hakem el- Bağdâdî

Tam adı Süleyman b. Eyyüb b. Hakem Ebû Eyyub el- Hayyad el- Bağdâdî. H.235/850 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁰

b-Ebu Ca'fer Ahmed b. Ferah el- Bağdâdî

Tam adı Ebu Ca'fer Ahmed b. Ferah b. Cibril el- Askerî el- Bağdâdî. H.333 yılında Kufe'de vefat etmiştir.²⁶¹

5. Şâz Kıraâtların Önemi Ve Faydaları

Şâz kıraâtleri, âlimler Kur'ân olarak kabul etmemiş olsalar da âhâd haberler ve mütevâtir kıraâtlerin tefsiri olarak görmüşler, değişik fihhi hükümlerin ve belagat nüktelerinin çıkarılmasında şâz kıraâtlardan faydalanmışlardır.

Şâz kıraatlar; tefsir, Arap dili, fıkıh gibi şer'î ilimler alanında önemini korumuştur. Tefsir kitapları şâz kıraâtlere önem vermiş, şâz kıraâtler ayetlerin yorumunda, bazı kapalı kelimelerin anlaşılmasında ve görüşler arasında tercih yapmada delil olarak kullanılmıştır.²⁶² Araştırmacı Muhammed Udeyme şöyle

²⁵⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “ Yezîdî ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 524.

²⁵⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 322.

²⁶⁰ İbnü'l Cezeri, “*Gayetü'n-Nihaye*”, 1: 283.

²⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 14:163; Abdulfettâh el- Kâdî, *el- Kıraatu 'ş-şâzze ve tevcîhühâ min luğati'l-Arab*, (Beyrut: Daru'l- Kitabi'l- Arabî, 1401/1981), 15.

²⁶² Önder, “*Şâz Kıraatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri*”, 175.

demektedir: “Kur’ân-ı Kerîm mütevâtir olan ve olmayan bütün kıraâtleri ile şer’î ilimlerde olduğu gibi Arap dilinde de kaynak ve delildir. Tevâtür kıraât şartlarını taşımayan şâz kıraâtler önem açısından en güvenilir yollarla nakledilen Arap dili lafızlarından ve kullanım tarzlarından aşağı değildir. Dil âlimleri, dil kurallarının nakli konusunda âhâd rivayetlerin yeterli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir”.²⁶³

Şâz kıraâtların birçok faydasının olduğunu âlimler belirtmiş ve önemli olanlarını şöyle sıralamışlardır:²⁶⁴

1. Şâz kıraât üzerinde ittifak edilmiş hükmü izah eder. Sa’d b. Ebî Vakkas kıraâtında geçen “min ümmin”²⁶⁵ ziyadesi ayetteki kardeşlerden kast edilenin “anne bir kardeşler” olduğunu ifade etmiştir. Âlimler de bu hususta icma’ etmişlerdir.²⁶⁶

2. Şâz kıraât hakkında ihtilaf edilen bir hükmü açıklar. Mesela ayetteki“ veya bir köle azat etmektir”²⁶⁷ ifadesinden sonra “mü’minetin” ziyadesi böyledir. Buna göre, yemin keffaretinde azad edilecek kölenin mü’min olması şart koşulmuştur.²⁶⁸

3. Şâz kıraât hakkında hüküm verilen bir meseleyi izah eder. Mesela ayetteki “.....hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin”²⁶⁹ ifadesi İbn Mes’ûd’un kıraâtinde geçen “ فاقطعوا ايماهما ” kelimesi ile önce sağ elden başlanması şeklinde izah edilmiştir.²⁷⁰

4. Şâz kıraât Mütevâtir kıraâtın zâhir manasından anlaşılabilir yanlıştır. Anlaşılabilirliği giderir. Mesela ayetteki “ فَاَسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ”²⁷¹ kelimesinin zahir anlamı; yürüyerek, yani Allah’ın zikrine, ibadetine koşarak gidilmesi gerektiğidir. Hâlbuki anlatılmak istenen ayetin şâz kıraâtında “ فَاَمْسُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ / Allah’ı zikretmeye yönelin” şeklinde geçmektedir. Böylece bu okuyuştan mütevâtir kıraâttten kast edilen mana açıklanmış olmaktadır.²⁷²

²⁶³ Udeyme, Muhammed, *Dirâsât li üslûbi'l- Kur’ani'l- Kerîm*, (Kahire, t.s), 1: 2.

²⁶⁴ Adevi, *el-Kıraatü’s-Şâzze*, (Mısır, y.y.1426/ 2006), 1: 60.

²⁶⁵ Nisa 4/12.

²⁶⁶ Mesûl, Abdu’l-Alî, *el- Kıraatü’s-Şâzze Davâbituhâ ve’l- İhticâcü biha fil- Fıkhi ve’l- Arabiyye*, (Mısır: Dâru İbni’l- Kayyim, 2008), 224.

²⁶⁷ Maide 5/89.

²⁶⁸ Adevi, *el-Kıraatü’s-Şâzze*, 1: 60.

²⁶⁹ Maide 5/38.

²⁷⁰ Mesûl, *el- Kıraatü’s-Şâzze*, 225; Adevi, *el-Kıraatü’s-Şâzze*, 1: 60.

²⁷¹ Cuma 62/9.

²⁷² Mesûl, *el- Kıraatü’s-Şâzze*, 226; Zerkâni, *Menahilü’l-irfan*, 1: 126.

5. Şâz kıraât mütevâtir kıraâtteki lafzın bilinmeyen manasını açıklar. Mesela, “كَالْعَيْنِ الْمَنفُوشِ”²⁷³ ayetinde geçen “العَيْنِ” kelimesi İbn Mes’ûd ve Saîd b. Cübeyr kıraâtinde “الصُّوفِ / yün” şeklinde geçerek açıklanmıştır.²⁷⁴

6. Şâz kıraât mütevâtir kıraâtteki anlamın tamamlayıcısı olarak gelebilir. Mesela, “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ”²⁷⁵ ayetinde geçen “أَنْفُسِكُمْ” lafzı “fe” harfinin ötresiyle, yani “sizin türünüzden” şeklinde gelirken; şâz kıraâtte “fe” harfinin fethasıyla “soy bakımından sizin en şerefliiniz” şeklinde gelmiş ve her iki kıraât de anlam Hz. Peygamber hakkında gerçekleşmiştir.²⁷⁶

7. Allah’ın Kur’ân’ı nasıl koruduğu hususundaki sırrını gösteren bir delildir. Zira Kur’ân’ın mütevâtir, şâz veya açıklayıcı olarak nakledilen bütün kıraâtleri birbirinden ayrılmış olarak bilinmekte ve korunmaktadır.

6.Şâz Kıraâtler İle İlgili Literatür

Kıraât ilmi denildiği zaman Kur’ân’ın nüzül dönemindeki okunuş biçimini tespit etmek ve onu asli şekliyle nakletmek gayesiyle neşet etmiş olan, bu yönüyle de Kur’ân’ın mevsukiyetiyle doğrudan alakalı olan bir disiplin akla gelmektedir. Hal böyle olunca Hz. Peygamberden günümüze kadar İslam bilginleri kıraât ilmine büyük önem vermişler ve bu alanda eserler kaleme almışlardır. Genel olarak kıraâtlerle ilgili yazılan eserlerin yanında özel olarak şâz kıraâtler ile ilgili telif edilmiş eserlerde vardır. Kronolojik olarak bu eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:²⁷⁷

1- Ebû Hatîm es-Sicistânî (ö. 255/868), *el-Kırâat*.²⁷⁸: Ebû Hatim es-Sicistani’ye ait olan bu kitabının orijinali kayıp olmakla beraber birçok eser ondan bahseder ve onun kendi döneminde kıraât kitapları arasında önemli bir yeri olduğu vurgulanır.²⁷⁹

²⁷³ Kâria 101/5.

²⁷⁴ Zerkânî, *Menahilü’l-irfan*, 1: 126.

²⁷⁵ Tevbe 8/128.

²⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, 5:121.

²⁷⁷ Abdülhamit Birişik, “*Kırâat*”, 25: 432.

²⁷⁸ Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî. Arap dili ve edebiyatı, Kur’ân ilimleri, hadis ve ahbâr âlimi, râvi. Bk. Tüccar, “*Sicistânî, Ebû Hâtîm*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 139-141; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 191.

²⁷⁹ Sicistani’nin *el-Kırâat* isimli eseri üzerine Sîrîn Hüseyin Tacüddin isimli bir araştırmacı, doktora çalışması yapmış olup söz konusu çalışma 2013 yılında Irak’ta basılmıştır. Eserin aslı kayıp olduğu için ilgili çalışmasını, tefsir, kırâat ve gramer kitapları üzerinden yürütmüştür. Tahkik edilen bu eserle ilgili

- 2- İbn Mücâhid, *Kitâbu 'ş-Şevâz fi 'l-kirâat*.²⁸⁰
- 3- İbn Hâleveyh (ö. 370/980),²⁸¹ *Muhtasar fi Şevâzzi 'l-Kur'ân min Kitabi 'l-Bedi*, (nşr. G. Bergstrassr), Kahire, 1934.
- 4- İbn Cinnî,²⁸² *el-Muhteseb fi tebyini vücühi şevazzi 'l-kıra 'at ve 'l-izahi anha*, (nşr. Ali en-Necdi), Kahire, 1994.
- 5- Ebû'l-Beka Abdullah b. Hüseyin el-Ukberi (ö. 616/1219),²⁸³ *İmla'ü ma menne bi'r-rahman an vücühi 'l-i'rab ve 'l-kirâat fi cemi 'l-Kur'ân* (nşr. İbrahim Atve İvaz), Kahire, 1303/1888.
- 6- Ebû'l-Beka, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberi, *İ'rabu 'l-Kirâati 'ş-şevâz*, Darü'l-kütübî'l-mısrıyye.²⁸⁴
- 7- İbnü'l-Cezerî, *Nihayetü 'l-berere fi 'l-kirâati 's-selas ez-zaide ale 'l-aşere (el-Kirâatü 'ş-şâzze)*, (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 5,1 -14; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1248, vr.1-21).
- 8- Şemseddin Muhammed el-Halil el-Kabâkîbî, *İzahu 'r-rumûz ve miftahu 'l-künûz*, (thk. Ahmed Halit Şükri), Daru Ammar, 2003.
- 9- en-Nüveyrî, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö.857/1453), *el-Kavlü 'l-câz fî tahrîmi 'l-kirâat-i bi 'ş-şevâz*, (el-Mektebetü'l ezheriyye, matbu değil).²⁸⁵
- 10- Ebû'l-Abbas Şihabüddin, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Letâifü 'l-işârât li-fünûni 'l-kirâat*, (nşr. Amir es-Seyyid Osman- Abdussabûr Şahin), Kahire, 1972.

bilgi şu şekildedir: Sirin, Hüseyin Tacüddin, *Kitabü'l-Kirâat li-ebi Hatim es-Sicistani*, (Irak: Mektebetü'l-Basâir li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzii' el-Merkezü'l-İlmiyyü'l-İraki, 2013)

²⁸⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. Kirâat âlimi. Bk. Tayyar Altıkulaç, "*İbn Mücâhid*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV,1999), 20: 214.

²⁸¹ Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. Arap dili ve kirâat âlimi. Bk.Hüseyin Tural "*İbn Hâleveyh*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV, 1999), 20: 14-16.

²⁸² Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. Arap dili ve edebiyatı âlimi. Bk. Mehmet Yavuz, "*İbn Cinnî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 397-400.

²⁸³ Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyin b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi. Bk. Selami Bakırcı, "*Ukberî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 66-67.

²⁸⁴ Kabâkîbî, *İzahu 'r-rumûz ve miftahu 'l-künûz*, 771.

²⁸⁵ Kabâkîbî, *İzahu 'r-rumûz ve miftahu 'l-künûz*, 783.

- 11- Abdullah b. Mustafa b. Muhammed el-Köprülü (ö.1148/1735), *el-İfâdeti'l-muknia fi Kırâati'l-eimmeti'l-erbea*, Riyad, Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi.²⁸⁶
- 12- Abdullah b. Muhammed b. Abdülmennan el-İslambûlî -Yusuf Efendizâde- (ö.1167/1754), *Risâletü şevâz fi vucûhi'l-kırâat*.²⁸⁷
- 13- Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli²⁸⁸ (ö.1313/1895),338 *el-Fevâidü'l-mutebere fi'l-kırâati'l-erbea ba'de'l-aşerete*,²⁸⁹572 beyitten oluşmakta ve dört şâz imamın kırâatlerinden bahsetmektedir.
- 14- Mahmud es-Sağır, *el-Kırâatü'ş-Şâzze ve Tescihühü'n-Nahvî*.²⁹⁰
- 15- Abdülfettah el-Kadî, *el-Kiraetü'ş-şâzze ve tevcîhuha min lüğati'l-arabi*, Beyrut, Darü'l-kitabi'l-arabî, 1981.
- 16- Abdurrahman b. Salih Süleyman ed-Dehş, *el-Akvalü'ş-şâzze fi't-tefsîr*, Mahnchester, 2004.
- 17- Abdülalî el-Mesûl, *el-Kırâatü'ş-şâzze davabituha ve'l-ihticacu biha fi'l-fikhi ve'l-arabiyyeti*, Riyad, Daru ibnü'l-kayyim, 2008.
- 18- Muhammed b. Ömer b. Salim Bâzmûl, *el-Kırâatu ve eseruha fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*, Mekke, H. 1413.
- 19- Mahmud Salah Muhammed Ferruh, *el-Kırâatü'ş-şâzze inde'l-usuliyin ve eseruha fi ihtilafi'l-fukaha*, Gazze, 2010.
- 20- Mazen Misbah Sabbah - Sami Muhammed Ebû Arce, *el-Kiraetü'ş-şâzze inde'l-usuliyin ve eserüha fi ihtilafi'l-fukaha*, Mecelletü câmiatü'l-ezher, Gazze, 2006.

²⁸⁶ Kabâkîbî, *Îzâhu'r-rumûz ve miftahu'l-künûz*, 771.

²⁸⁷ Kabâkîbî, *Îzâhu'r-rumûz ve miftahu'l-künûz*, 777.

²⁸⁸ Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen ed-Darîr el-Mütevelli. Kırâat âlimi. Bk. Adem Yerinde, "Mütevelli, Muhammed b. Ahmed", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 221.

²⁸⁹ Bu eser Kahire, 1370/1950 baskılı İthâfî'l-Berere bi'l-Mütûni'l-Aşere adlı eser içinde (264-316) sayfaları arasında yer almaktadır. Bk.Yerinde, "Mütevelli, Muhammed b. Ahmed", 32: 221.

²⁹⁰ Eser şâz kırâatlerin tarihi ve kırâat kavramını, şâz kırâatlere etki eden nahiv meselelerini ve dilcilerin şâz kırâatler karşısındaki tutumlarını ele alır.

7. Şâz Kıraâtların Hükümü

Bu başlık altında şâz kıraâtlerin Kur'ân'dan sayılıp sayılmayacağı, namazda ve namaz dışında okunup okunmayacağı ve fikhî hükümleri çıkarmada delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı şeklindeki konulara açıklık getirmeye çalışacağız.

7.1. Şâz Kıraâtlarin Kur'ân'dan Kabul Edilip Edilmemesi

Şâz kıraâtlarin hepsi aynı derecede olmayıp kendi içerisinde farklı derecede değerlendirilirler. Bir kıraât, Arap diline uygunluk şartının eksik olması ya da resmi mushaflardan hiçbirine uymaması durumunda Kur'ân olarak kabul edilmese bile, yedi harf ruhsatına binaen amaçlar için kullanılabilir. Ancak senet şartını taşımayan kıraât, mevzu kabul edileceğinden kesinlikle terk edilir. İbnü's-Sümeýfa'nın kıraâti senetleri bakımından bu türdendir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; şâz kıraâtlar tevâtür derecesine ulaşmayan âhâd yolla nakledilmiş okuyuşlardan oluşmaktadır. Kur'ân naklinde ise mütevâtirlik söz konusudur.²⁹¹

Şâz kıraâtlarin Kur'ân'dan kabul edilmemesinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

1-Mûciz bir kelim olan Kur'ân'ın dindeki yeri ve öneminden dolayı onun mütevâtir olarak nakledilmesini sağlayacak amiller çokça mevcuttur. Şayet şâz kıraâtlar Kur'ân'dan bir parça olsaydı mutlaka yayılır ve tevâtür yoluyla nakledilirdi.

2-Ashab iki kapak arasında yer alan kıraâtlarin Kur'ân olduğunu, bunun dışında olanların Kur'ân'dan sayılmayacağı ve terk edilmesi gerektiği konusunda icma etmiştir.

3-Hz. Muhammed'in Kur'ân'dan olan bir şeyi sadece bir kişiye bildirmesi caiz değildir. Bu yüzden râvinin âhâd yolla naklettiği bir kıraâtin Kur'ân olduğunu söylemesi yanlış olur. Râvi onun Kur'ân olduğunu söylememişse o zaman nakledilen bir hadis veya kendisine ait bir görüş olur fakat Kur'ân olmaz.²⁹²

²⁹¹ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed, *Usûl*, thk: Ebû'l- Vefâ el- Afgânî, (Beyrut, t.s) , 1: 280; Abdulgafûr, Mahmud Mustafa Cafer, *el-Kur'ân'u ve'l-Kirâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, (Kahire: Daru's-Selam, 2008), 2: 474.

²⁹² Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el- Müstesfa*, (Beyrut, t.s), 1: 102; Önder, "Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 182.

7.2. Şâz Kıraâtlerin Namazda ve Namaz Dışında Okunup Okunmaması

Bu konuda farklı görüşler olmakla birlikte âlimlerin çoğunluğu şâz kıraâtlerin namazda okunduğu zaman namazın geçersiz olacağını söylemişlerdir. Konu ile alakalı fıkıh mezheplerinin görüşleri şöyle özetlenebilir:

Hanefî Mezhebi

a) Namazda şâz kıraât okuyan kişinin namazı bozulur. Serahsî konu ile alakalı şöyle der: “Mütevâtir olmayan kıraâtler kesinlik derecesine ulaşmadığından onunla Kur’ân sabit olmaz. Bu sebeple âlimler, bir kimse İbn Mes’ûd’un tek başına naklettiği naklettiği kelimeleri tek başına okuyarak namaz kılarsa namaz sahih olmaz” demiştir. Çünkü bu okuyuşta mütevâtir nakil yoktur. Mütevâtir nakil olmadığından Kur’ân sayılmaz. Böyle kabul edilen bir kıraâtin namazda okunması herhangi bir hadisin okunuşu gibi olur buda namazı bozar.²⁹³

b) Mütevâtir kıraâtle birlikte şâz kıraât okunan namaz sahih olur ancak sadece şâz kıraâtin okunması durumunda namaz sahih olmaz.

c) Şâz kıraât okunduğu zaman mana değişiyorsa namaz bozulur ama manayı değiştirmiyorsa namaz sahih olur.²⁹⁴

Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik şâz kıraâtlerin namazda okunmasının hükmüne doğrudan değinmez ancak namazda şâz kıraât okuyan kimsenin arkasında namaz kılınması hususunda: “Resmi mushafa aykırı olan İbn Mes’ûd’un veya başka bir sahâbînin kıraâtını okuyan kimsenin arkasında namaz kılınmaz” der. İbn Abdilber(ö.463/1071) İmam Mâlik’in bu mevzu ile alakalı sözlerini aktardıktan sonra şöyle devam eder: “Müslüman âlimler bu konuda icmaa etmişlerdir. Süleyman b. Mihran, A’meş gibi kendilerine itibar edilmeyecek bir gurup bu icmânın dışına çıkmıştır.²⁹⁵

Şafî Mezhebi

Şâz kıraâtlerin okunmasının ve bu kıraâtleri okuyanların arkasında namaz kılınmasının caiz olmadığı hususunda icmâ olduğu nakledilmektedir. Bazı âlimlerde

²⁹³ Serahsî, *Usûl*, 1: 279-280.

²⁹⁴ İbn Abîdîn, Muhammed Emin, *Reddû'l- Muhtar ala'd-Dürri'l- Muhtar*, (Beyrut, t.s), 1: 326; Emir Padişah, Muhammed Emin, *Teyşîru't-tahrîr*, (Beyrut, t.s), 3: 6.

²⁹⁵ İbn Abdilber, Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *et- Temhid lima fi'l- Muvatta Mine'l- Me'ani ve'l- Esanid*, thk. Muhammed el- Felah, (Mağrib,1402), 8: 293.

eğer şâz kıraât okuduğunda anlam bozulmuyorsa veya bilmeyerek okumuşsa namazın bozulmayacağını ifade etmişlerdir. Ancak bu okuyuşun namaz kıraâtinin yerine geçmeyeceğini de söylemişlerdir.²⁹⁶

Hanbeli Mezhebi

Bu konu ile alakalı üç görüş nakledilmektedir.²⁹⁷

a)Hz. Osman mushafının dışına çıktığından dolayı şâz kıraâtlar okunarak kılınan namaz sahih olmaz.

b)Senedi sahih olan şâz kıraâtlar okunursa namaz sahih olur. Çünkü bazı sahâbîler bu şekilde namaz kılmış, hiç kimse onların namazlarının sahih olmadığını söylememiştir.

c)Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre de kişinin namazda şâz kıraât okuması mekruhtur ancak senedi sahih ise namazı sahih olur.

Konuyla alakalı mezheplerin görüşlerini değerlendirdiğimiz de âlimlerin çoğunluğu tarafından şâz kıraâtların namazda okunması caiz görülmemiş ve bunun haram olduğu açıkça ifade edilmiştir. Hatta şâz kıraâtları okuyan kimsenin bilmiyorsa uyarılması gerektiği, ısrar ederse bundan engellenip te'dip edilmesi cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir.²⁹⁸

Dört mezhepten nakledilen bir diğer görüşe göre ise, -bazı detaylarla birlikte- genel olarak senedi sahih olan şâz kıraâtların namazda okunması caizdir.

Şâz Kıraâtların Namaz Dışında Okunması

Bu konu ile alakalı iki görüş olduğu görülmektedir:

Birinci Görüş: Âlimlerin ekseriyeti şâz kıraâtların namaz dışında okunmasını câiz görmemişler ve bunun haram olduğunu ifade etmişlerdir.

Ebû Şâme şâz kıraâtların okunması câiz midir? Sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Şâz kıraâtlar her ne kadar Arap diline ve resmi mushafa uygun olsa da Müslümanların üzerinde icmâ ettikleri tevâtür esasları ile nakledilmediğinden okunması câiz değildir.

²⁹⁶ Emir Badişah, *Teyssîru't-tahrîr*, 3: 6; İbnü'l Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 83-85.

²⁹⁷ Fütûhî, Ali b. Süleyman, *Şerhu'l-kevkebi'l-münir*, thk. Nezih Hamâd, Muhammed Zühaylî, (Dımaşk, 1400), 2: 136.

²⁹⁸ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Veciz*, 139-141; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s.86-87.

Çünkü bunlar râvileri güvenilir olsa da âhâd yolla sabit olmuştur. Böyle bir yolla Kur'ân sabit olmaz"²⁹⁹demiştir.

Nevevî de şöyle demiştir: “Namazda ve namaz dışında da şâz kıraâtler okunması câiz değildir. Çünkü Kur'ân tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Şâz ise mütevâtir değildir. Bir kişi bunun aksine namazda ve namaz dışında okursa ona hemen tepki verilir ve engellenir. Doğru olan budur. Bunun dışında bir şey söyleyen ya cahildir yada hatalı davranmıştır.³⁰⁰

İkinci Görüş: Suyûtî'nin bazı fakihlerden naklettiğine göre onlar, mana ile hadis rivayetine kıyas ederek şâz kıraâtların okunmasının câiz olduğunu söylemişlerdir.³⁰¹

Bazı âlimlerin de belirli şartlar çerçevesinde şâz kıraâtların okunmasını câiz gördükleri nakledilmiştir. Bu şartlar: Şâz kıraâtın resmi mushafa ve Arap diline uyması, senedinin sahih olması, meşhur olması ve benimsenip kabul görmesidir. Fakat bu görüş kabul görmemiştir. Çünkü bu tür kıraâtlar Kur'ân olarak sabit olmadığından ibadet maksadıyla okunması da câiz değildir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki şâz kıraâtların namaz içinde ve dışında okunması âlimlerin çoğunluğu tarafından câiz görülmemektedir. Ancak bu kıraâtlar öğrenilmiş, kitaplarda tedvin edilmiş, dil yönünden incelenip ondan istifade edilmiş hatta şâz kıraâtları delil görenlerce onlardan fiki hükümler çıkartılması câiz görülmüştür.

8. Şâz Kıraâtlerin Şer'î Hükümlerin İstinbatında Hüccet Kabul Edilmesi

Senedi sahih olan şâz kıraâtların Kur'ân ayetlerinin tefsirinde, bazı müphem lafızların manalarının açıklanmasında delil olarak kullanılması âlimlerin ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir. Mütevâtir olmadığı için Hz. Osman mushafı dışında kalan ve Kur'ân kabul edilmeyen şâz kıraâtların ise şer'î hükümlerin çıkartılmasında, Hz. Peygamber (s.a.v.)' den nakledilen âhâd haberler derecesinde bir delil kabul edilip edilemeyeceği hususu âlimler arasında tartışılmıştır.³⁰²

Bu konuda önce mezhep imamlarının sonrasında fıkıh mezheplerine mensup âlimlerin görüşlerine yer vermeye çalışalım. Sonrasında şer'î hükümlerin ortaya

²⁹⁹ Ebû Şâme, *el- Mürşidü'l-Veciz*, 139.

³⁰⁰ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n- Nevevî*, (Matbbatü'l Mısriyye, 1347/1929), 5: 131.

³⁰¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 216.

³⁰² Önder, *Şaz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, 185.

çıkmasında hüccet olarak kabul edilen şâz kıraâtlerden misaller vererek bu konuyu tamamlayalım.

Hanefî Mezhebi

İmam Ebû Hanîfe, şâz kıraâtları âdil, güvenilir bir râvi tarafından nakledildiği takdirde Hz. Peygamber'den nakledilen bir haber olarak değerlendirmekte ve onu hüküm kaynağı bir delil kabul etmektedir. İşte bu yüzden İmam Ebû Hanîfe İbn Mes'ûd kıraâtında yer alan “*مُتَابِعَاتٍ*/peş peşe” ilavesi sebebiyle yemin keffareti orucunun peş peşe tutulmasını şart koşturmuştur. Bu kıraât Kur'ân ise onunla amel etmek gerekir. Kur'ân değilse de Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayettir. Zira sahâbî muhtemelen onu bir tefsir olarak Hz. Peygamber'den işitmiş ve Kur'ân sanarak kıraât olarak rivayet etmiştir.³⁰³

Hanefî mezhebine göre müteahhir bazı Hanefî usûlcülerinin şâz kıraâtlarla amel edilebilmesi için kıraâtın meşhur olmasını şart koştukları, âhâd yolla nakledildiği takdirde delil olmayacağını ifade ettikleri görülür. Nitekim bu şarttan dolayı, Ramazan orucu kazasının peş peşe tutulmasının vacip olduğunu söyleyen Übey b. Kâ'b'ın kıraâtı ile amel etmemişlerdir.³⁰⁴ Bu konuda Nesefî şöyle der: "İşte bu şarttan dolayı Ramazan orucu kazasının peş peşe tutulması şart koşulmamıştır. Zira bunun şart koşulması haber-i vahid ile Kur'ân nassına ilave yapmaya neden olur. İbn Mes'ûd kıraâtı ise meşhur kıraât değerinde olduğu için böyle değildir ve onunla Kur'ân nassına ilave yapılması câizdir."³⁰⁵

Görüldüğü gibi Hanefî mezhebi şâz kıraâtlerin hüccet olarak kullanılabilmesi için meşhur olması şartını aramaktadır.

Şâz kıraât sahâbe arasında kabul görüp meşhur seviyesine yükselmişse hüküm kaynağı olarak kabul edilir ve onunla mütevâtir Kur'ân nassına ilave yapılabilir. Meşhur olmayıp âhâd yolla sabit bir kıraât ise hüccet olmaz ve onunla Kur'an nassına ilave yapılması câiz olmaz.³⁰⁶

Sonuç olarak şâz kıraâtların Hz. Peygamber'den işitilmesi söz konusu olduğu için nakledilen hadisler gibi kabul edilmiş ve âhâd yolla gelse de onunla amel edilmesi

³⁰³ Serahsî, *Usûl*, 1: 281; İbnü'l- Lahhâm, Alâuddin, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, Beyrut, 1403; 155; Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddin, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi*, (Beyrut,1982), 5: 111.

³⁰⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi*, 5:111.

³⁰⁵ Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah, *Keşfü'l-Esrâr Şerhü'l-Menâr*, (Beyrut, 1986), 1:18.

³⁰⁶ Önder, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, 189.

gerekli görülmüştür. Serahsi'nin şu sözleri bu yorumu desteklemektedir: “Biz o ilavenin Kur’ân sayılmasını İbni Mes’ûd’un kıraâtı ile kabul etmedik. Ancak bu kıraâtı Hz. Peygamber'den nakledilen bir haber derecesinde gördük ve onun sadece Hz. Peygamber'den işittiğini okuyacağını bildiğimiz için de kabul ettik. Amel edilmesinin vücubu bakımından onun haberi makbuldür.”³⁰⁷

Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik, kendisinden rivayet edilen meşhur görüşe göre şâz kıraâtleri delil olarak kabul etmemektedir. Yemin keffareti konusunda İbn Mes’ûd’un kıraâtı ile amel etmez. Orucun ayrı ayrı tutulmasını câiz görmüştür. Çünkü mütevâtir olan Kur’ân ayeti mutlak ifade ile gelmiştir. “Peş peşe” ifadesini içeren şâz kıraât mütevâtir olmadığı için Kur’ân’dan değildir. Hz. Peygamber’e nisbet edilmediği için de hadis olarak değerlendirilmez.³⁰⁸ Nakledilen bir diğer görüş ise, âhâd haberlerle amel edildiği gibi şâz kıraâtler de delil olarak kabul edilir, şeklindedir.³⁰⁹

Malikî mezhebi âlimleri, şâz kıraâtı nakleden râvi onu Hz. Peygamber'den duyduğunu açıkça belirtmediği takdirde onun kıraâtı ile amel edilmeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak onu Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça belirtmiş ise, o zaman naklettiği bu şâz kıraât ile amel edilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abdilber, Bâcî ve Kurtubî gibi âlimlerin tercih ettiği görüşe göre, böyle şâz kıraâtın âhâd haberler değerinde kabul edilerek onunla amel edilmesi daha doğrudur.³¹⁰

Şafî Mezhebi

İmam Şafî, kendisinden nakledilen sahih görüşe göre, şâz kıraâtı delil kabul etmekte ve onu Hz. Peygamber'den nakledilen âhâd haber değerinde kabul etmektedir. İşte bu yüzden *el-Ümm* kitabında, “boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler”³¹¹ ayetinde geçen, “kurû’ (قرو) ” kelimesini “temizlik” manasında “ethar (اطهار)” kavramı ile tefsir etmiştir. Onu bu yoruma götüren, Hz. Peygamber'den nakledilen ayetin, “ likubûli iddetihinne (لقبول عدتهن - iddetlerinin başlangıcında) ”

³⁰⁷ Serahsî, *Usûl*, 1: 281.

³⁰⁸ İbnü'l-Arabi, Ebûbekir Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvi, (Beyrut, t.s), 2: 654; İbn Rüşd, Ebû'l- Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, (Beyrut, t.s), 1: 306.

³⁰⁹ Fütûhî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münir*, 2: 138.

³¹⁰ İbn Abdilber, *et-Temhid*, 4: 280; Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, (Kahire, y.y, 1331), 1: 245; Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 190.

³¹¹ Bakara 2/228.

şeklindeki kiraâtıdır.³¹² Ona göre Hz. Peygamber bununla iddetin “ âdet (hayz)” değil “ temizlik ” anlamına geldiğini bildirmiştir. Yani onun temiz halindeyken boşanmasını emretmiştir. Çünkü kadın ancak o zaman iddetine başlayabilir. Eğer adet halinde boşanmış olsa o zaman kadın iddetine âdetin bir kısmı içerisinde başlamış olurdu.³¹³

Şâz kiraât ile amel edilebileceğini söyleyen âlimler, onu okuyan ve nakleden râvinin Kur’ân olarak okumuş olmasını veya onu Hz. Peygamber'den işittiğini belirterek nakletmesini şart koşmuşlardır. Aksi takdirde bu kiraât âhâd haber derecesinde görülmez ve onunla amel edilmez. Şafî’lerden Zerkeşî (ö. 794/1392), bunu Şirâzî ve Mâverdi'ye nisbet ederek şöyle nakletmektedir: Şirâzî, *et-tezkira fi'l-hlaf* kitabında şöyle demiştir: “Şâz kiraâtın haber-i vahid olarak kabul edilmesi ancak okuyan râvinin onu Kur’ân olarak okuması halindedir. Eğer onu tefsir olarak nakletmiş ise kabul edilmez”. Mâverdi ise şöyle demiştir: “Eğer kâri onu Kur’ân'a nisbet etmişse veya onu Hz. Peygamber'den duyduğunu belirtmişse o zaman haber-i vahid olarak kabul edilir. Aksi takdirde sıradan bir yorum olarak değerlendirilir.³¹⁴

Hanbelî Mezhebi

İmam Ahmed b. Hanbel, şâz kiraâtlerin delil olduğu görüşündedir. Yemin keffareti orucunda İbn Mes’ûd’un kiraâtını hüccet kabul etmektedir.³¹⁵

Hanbelî mezhebi âlimleri şâz kiraâtla amel edilmesi için sahih bir senedle nakledilmiş olmasını yeterli görmüşlerdir. Onlara göre, âdil ve güvenilir bir ravi şâz kiraâtın Kur’ân'dan olduğunu belirtse de belirtmese de Hz. Peygamber'den sahih bir senedle rivayet edilmişse onunla amel edilir.³¹⁶

Sonuç olarak şâz kiraâtların bir kısmı, tevâtür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmi rüşafa uyması sebebiyle meşhur kabul edilmektedir. Bu tür kiraâtlar, ayetlerin tefsiri ve yorumlanmasında şer’î hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde hüccet olarak kabul edilmektedir. Ancak tevâtür hükmünde olmadığından Kur’ân olarak okunamamaktadır. Şâz kiraâtların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bunlarda ncekiler gibi kabul

³¹² Müslim, “Talak”, 1; Nesâi, “Talak”,1.

³¹³ Şafî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut, H. 1400, V, 224; Önder, “Şaz Kiraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 186.

³¹⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, nşr. Abdulkâdir el-Ânî, (Kuveyt, y.y,1992), 1:477-478.

³¹⁵ İbnü'l- Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 156.

³¹⁶ Fütühî, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 2: 138.

edilmektedir. Diğer bir kısmı da âhâd yolla ama zayıf bir senedle rivayet edildiğinden Arap dilinde hiçbir veche girmemektedir. Bu tür kıraâtlar ise dikkate alınmamaktadır.³¹⁷

Şâz kıraâtler fıkıh açısından üzerinde ittifak edilen bir hükmü tekit, bir hükmü açıklamak, mutlak bir nassı takyid etmek, bir hükmü diğerine tercih etmek, bir delili desteklemek veya yeni bir hüküm ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Bu konuda şâz kıraâtler ile diğerleri arasında bir çelişki görülmemektedir.³¹⁸ Bu itibarla şer'î hükümlerde delil kabul edilen şâz kıraâtleri birkaç misalle açıklayalım:

1. Örnek:

” فَأَقِمُْوا أَيْمَانَهُمْ “³¹⁹ ayetinin İbn Mes'ûd tarafından ” وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “³²⁰ şeklinde okunmasıdır. İbn Mes'ûd'un bu kıraâtı meşhur kıraâttir. Bu kıraâtte hırsızın sağ elinin kesileceğine dair bir delil vardır. Hanefiler bunu hüccet kabul etmişlerdir. Bu kıraât mutlak ifadeyi takyid etmiş yani mutlak hüküm sağ el ile kayıtlanmıştır. Bu kıraâtı Hanbelîler de hüccet kabul etmişlerdir. Zaten bu konuda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den de hırsızın sağ elinin kesileceğine dair bir rivayet vardır.³²¹

2. Örnek:

” وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ “³²² ayet-i ” وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ “³²³ şeklinde de okunmuştur ki, bu kıraât İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'a nispet edilmektedir.³²³ Bu kıraât de umrenin farz olduğunu söyleyen Şafiîler ve Hanbelîler için kuvvetli bir hüccettir.³²⁴

³¹⁷ Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri” , 194.

³¹⁸ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, 216.

³¹⁹ Maide 5/38.

³²⁰ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvid, (Riyad: 1998), 2: 234; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrahim el- Hafnavî, Mahmud Hamid Osman,(Kahire, y.y,2002),7: 460.

³²¹ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*,225.

³²² Bakara 2/196

³²³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 270.

³²⁴ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, 220.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN CİNNÎ'NİN KIRAÂTLERİ İŞLEYİŞ TARZI VE KIRAÂTLERİ HÜCCETLENDİRMESİ

Bu bölümde İbn Cinnî'nin *el- Muhteseb*'de zikrettiği kiraâtlere, şâz kiraâtlere karşı yaklaşımını ve kiraâtlere yaptığı hüccetlendirmeleri ele aldık. Konunun daha iyi anlaşılması ve tekrardan kaçınmak adına farklı kiraâtlere yer verdik.

1. Kiraâtlere İşleyiş Tarzı

İbn Cinnî'ye göre çoğunluğun kiraâtını oluşturan yedi kiraâtın yanı sıra şâz kiraâtlere rivayet yönünden Hz. Peygambere ulaşması yönüyle göz ardı edilmemelidir. Kendisinde müfessirler gibi söz konusu kiraâtlere üzerinde durmuş ve bu okuyuşların dilsel dayanaklarını ve anlamlarını izah etmeye çalışmıştır.

Müfessir Taberî'ye³²⁵(ö. 310/923) göre çoğunluğun kiraâtını oluşturan Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam'daki kurrânın okuyuşuna muhalefet etmek câiz değildir.³²⁶ Yine O, çoğunluğun okuyuşuyla bağdaşmayan kiraâtlere tefsirde de yararlanılmasını da meşru kabul etmemiştir. Ancak tarih boyunca genel yaklaşım bu çizgide olmamıştır. Müfessirler sahîh kiraâtlere yanı sıra şâz/zayıf kabul edilen kiraâtlere de tefsirlerinde kullanmışlardır.³²⁷Örneğin Taberî, “...كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبْدًا ...”³²⁸ bu ayeti İbn Muhaysin dışında bütün şehir kurrası “lâm”ın kesri ile “libeda” şeklinde³²⁹ okurlar. İbn Muhaysin ise “lâm”ın dammesiyle “ lübeda” şeklinde³³⁰ okumuştur. Taberî, bu iki kelimenin aynı manada olduklarını belirtirse de, tercihini çoğunluğun okuyuşundan yana kullanmıştır. Ancak diğer kiraâti de tasvip ettiği anlaşılmaktadır. Hişam b. Ammâr'ın da İbn Muhaysin gibi okuduğu³³¹ zikredilmiştir.

³²⁵Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmilî et- Taberî el- Bağdâdî, Câmî'u'l- beyân ve Târîhu'l- Ümem ve'l- mülük adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih.

³²⁶ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 3: 195; 5, 43; 6: 437.

³²⁷ Demircigil, Bayram, *İbn Cinnî'nin el- Muhtesebinde Şâz Kiraâtlere Yaklaşımı*, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/ 35 (2017) : 87.

³²⁸ Cin 72/19.

³²⁹ İbn Mücâhid, *Kitabüs seb'a*, 656; İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, 2: 392.

³³⁰ İbn Amir'in ravisi Hişam ve Mücâhid de bu şekilde okumuştur. İbn Haleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *el- Hüccet fi'l- Kiraâti's- Seb'a*, thk. Abdülâl Salim Mükrem, (Dâru's- Şurûk, 1399/1989), 354; İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 334.

³³¹ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, 2: 92.

Dolayısıyla bu kıraât şeklide sahihtir. Taberî, “libedâ” kelimesini değerlendirerek şunları söylemektedir: Libedâ kelimesinin müfredi قربة / kırab, قرب / kırba de olduğu gibi لبدة / libde şeklindedir. Eğer damme ile “lübeden” şeklinde okunursa, bunun müfredi “lübdeten” şeklinde olur. “Lübbeden”³³² şeklinde şeddeli okuyanlara göre ise kelimenin müfredi, ركا – ركا olduğu gibi “lâbidün” şeklindedir.³³³ Öyle görünüyor ki müfessirler tefsirlerinde bu kıraâtlere yer vermişler, bu kıraâtleri yorum aracı olarak kullanmışlardır. İbn Cinnî'nin de şâz kıraâtlere yaklaşımı aslında bu kıraâtlerin tefsirde bir değer atfetmesi sebebiyledir.

İmam Kurtubî³³⁴(ö. 671/1273), Abdullah İbn Mes'ûd(ö. 32/652-53)'un kıraâtına çok önem vermiş bazen tam ismiyle³³⁵, bazen İbn Mes'ûd'un kısaltılmış şekliyle³³⁶ ve وقرا ابن مسعود, في مصحف ابن مسعود, قراءة ابن مسعود gibi ifadelerle söz konusu sahâbenin okuyuşunu nakletmiş, bazen değerlendirmede bulunmuş ve kıraâtinin ayetin tefsiri olarak geldiğini söylemiştir.

İbn Cinnî, yedi kıraâtın dışında şâz olarak isimlendirilen kıraât vecihlerinin de rivayete dayandığını ve bu vecihlerinde bir isnâd zincirinin bulunduğu düşüncesindedir. Aynı zamanda İbn Cinnî, ö dönemdeki bazı kıraât vecihlerinin de ihtiyara dayandığı düşüncesindedir. Bu da ö dönemde kimilerinin herhangi bir rivayete dayanmadan farklı kıraât vecihlerini oluşturdukları şeklinde bir algıya sebep olmaktadır.³³⁷ Mesela:

“ فَأِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولِيهِمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ ”

“Bu ikisinden ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik.

Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar.”(İsrâ-5)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ فَجَاسُوا ” ifadesini Ebü's- Semmâl'in (ö. 160/776-777) “ فَحَاسُوا ” şeklinde okuduğunu aktarmaktadır. Müellif bu okuyuştan yola çıkarak bazı kıraâtlerin rivayete değil de ihtiyara dayandığını, bunun başka örneklerinin de

³³² Âsım el- Cahderî bu şekilde okumuştur. İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 334.

³³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 342.

³³⁴ Hicri yedinci asırda yetişen ve Cami'li- Ahkâmi'l- Kur'an ve'l- Mübeyyin limâ Tezammenehu Mine's- Sünneti ve Ayi'l- Kur'an, adlı tefsiri ile şöhret bulan Kurtubî, bu tefsirin mukaddimesinde kendisini fakih, âlim, allame gibi vasıflarla nitelendirmekte, isminin de Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr b. Farh el- Ensari el- Hazreci el-Endülüsî el- Kurtubî olarak belirtmektedir.(Bk. Kurtubî, *Camiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 1: 11)

³³⁵ Kurtubî, *Camiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 2: 120, 443, 444, 536.

³³⁶ Kurtubî, *Camiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 1: 437, 766; 2: 33, 347.

³³⁷ Demircigil, *İbn Cinnî'nin el- Muhtesebinde Şâz Kıraâtlere Yaklaşımı*, 86.

olduğunu ileri sürmüştü ancak bu örneklerle ilgili de herhangi bir ayrıntıya yer vermemiştir.³³⁸ İbn Cinnî'nin yapmış olduğu bu değerlendirme şâz kıraâtlerin vahye müstenit olduğu yönündeki görüşünde en azından bazı kıraât vecihleriyle alakalı sınırlandırmaya gittiğini göstermektedir. İbn Cinnî'nin Ebü's- Semmâl'den gelen bir kıraâtı söz konusu ederek bu vechin bazı kıraâtlerin rivayete değil de ihtiyara dayandığı gösterdiği şekilde değerlendirmesi onun bu âlimden gelen kıraât vecihlerinden bazılarını da kuşkuyla karşıladığını gösterebilir.³³⁹

Bir diğer örnekte ise İbn Cinnî, Ebü's-Semmâl'e nisbet ederek zikrettiği kıraât vechini aktardıktan sonra bazı izahlarda bulunmuştur.

“فَمُ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا”

“Geceleyin bir kısmında namaza kalk!”(Müzzemmil 73/2)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “فَمُ اللَّيْلِ” kelimesini Ebü's-Semmâl'in “فَمُ اللَّيْلِ” şeklinde okuduğunu aktardıktan sonra bu okuyuşu dil yönünden hüccetlendirmeye çalışmıştır. Damma ve fethalı olan “فَمُ اللَّيْلِ / فَمُ اللَّيْلِ” şeklindeki vecihlerin de câiz olduğunu ancak kendi görüşüne göre kesreli olan okuyuşun daha çok yaygın olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁰

İbn Cinnî, kıraât vecihlerinin az bir kısmında sened zikretmiş, bu vecihlerin çoğunu ise isnâdsız kaydetmiştir. Muhtemelen İbn Cinnî, bu kıraât vecihlerinin senedlerini aldığı kaynaklarda görmüş ancak sözü uzatmamak gayesiyle bunların çoğuna eserde yer vermemiştir. Örneğin Rahmân 55/74. ayette geçen “وَلَا جَانُّ” kelimesiyle ilgili kıraât vechini kaydederken senet zikretmiştir. Bu rivayet zinciri şöyledir: Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el- Müberred(ö.286/900) → Ebû Osman el Mâzînî(ö.249/863) → Ebû Zeyd Sâid b. Evs b. Sâbit el- Ensârî(ö.215/830) → Amr b. Ubeyd(ö.144/761).³⁴¹

Müellifimiz, farklı kıraât vecihlerine yer verirken genel olarak kaynağına nispet eder. Bu nispet başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbe ve tâbiün'a, kıraât imamlarına ve bölgelere nispet şeklindedir. Kelimenin okunuşuyla alakalı kıraât

³³⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 15; Ebu Semmâl'in “فحاشو” şeklinde okuduğu da zikredilmektedir. Bk. İbn Halevey, *Muhtasar fî şevâzi 'l- Kur'ân*, (Kahire, Mektebetü'l- Mütenebbî), 78.

³³⁹ Demirciğil, *İbn Cinnî'nin el- Muhtesebinde Şaz Kıraâtlere Yaklaşımı*, 86.

³⁴⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 335.

³⁴¹ Bk. İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 46-47; diğer rivayet zincirleri için bk. *el- Muhteseb*, I: 52,53,54-55,83,91,121,123.

vecihlerine genel olarak yer vermiştir. Okuyuş farklılıklarına yer verdikten sonra genel olarak kıraâtlerin tevcihlerini yapmıştır. Kendi görüşünü de yansıtarak tercihte de bulunmuştur.

İbn Cinnî'nin kıraâtlerin tercih ve tevcihinde en çok kabul ettiği kriter Arap dilidir. Kıraâtleri sarf ve nahiv gibi dil açısından tahlil ederken kimi zaman uzun uzun açıklamalarda bulunmuş, kimi zamanda kısa açıklamalar yapmıştır.

Arap dili içinde lehçe farklılıkları söz konusu olduğundan dolayı İbn Cinnî, kıraâtlerin lehçelerle olan ilişkisine de değinmiş ancak az sayıdaki örnek dışında genel olarak bu lehçelerin isimlerini kaydetmemiştir. İbn Cinnî'nin bu bağlamda kaydettiği lehçeler, Temîm, Hicâz, Kays, Tay, Benî Süleymi, Hüzeyl, Ukayl, Benî Dabbe, Ezdü's- Serât ve Vehbîl lehçeleridir. Mesela;

“....وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ”

“... Kâtip de şahit de zarar görmesin.”(Bakara 2/282)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَلَا يُضَارُّ ” fiilini Amr b. Ubeyd ve Ebû Cafer'in “ ر / râ ” harfini aynı anda hem şeddeli hem de cezimli olarak okuduklarını nakletmiş ve bu kelimenin Hicâz lehçesinde “ وَلَا يُضَارُّ / وَلَا يُضَارُّ ” biçiminde izhâr ile, Temîm lehçesinde ise “ وَلَا يُضَارُّ ” şeklinde idğam ile okunduğunu ifade etmiştir. Müellige göre bu okuyuşun temeli Temîm lehçesine dayanmaktadır.³⁴²

Bir diğer örnek ise:

“ أَجَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُثَلَّى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُجَلِّي الصَّيِّدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ ”

“İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır.”(Mâide 5/1)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ ” ifadesini Hasan-ı Basrî, İbrahim ve Yahyâ b. Vessâb'ın râ'nın sükunu ile “ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.³⁴³ Bu okuyuş vechinin Temîm lehçesinde dayandığını söyledikten sonra birtakım dilsel izahlarda bulunmaktadır.

Kıraât vecihlerinde, aynı olan lafız ve terkiplerden biri hakkında gerek görülmediği müddetçe tekrara başvurmamış “daha önce zikretmiştik” ibaresiyle ilk malumatın geçtiği yere başvurulmasını istemiştir.

³⁴² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 148; Diğer örnekler için bk. İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 74,76,85,109,143,234, 244,261,346,351,357.

³⁴³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 205.

İbn Cinnî'nin kıraâtlere yaklaşımını müstakil başlıklar altında izah edelim.

1.1. Kaynağın Zikredilmesi

İbn Cinnî, eserinde kıraâtleri genel olarak okuyanına nispet eder. Bu nispet başta Hz. Peygamber olmak üzere, ya sahâbe ve tâbiûn'a, ya kıraât imamlarına ya da bölgelere ait olmaktadır. Müellifimiz sahâbenin kıraâtlerini tek başına verdiği gibi O'na muvafakat eden ve kendilerinden sonra gelen tâbiûn ve diğer kurra ile birlikte de vermektedir.

1.1.1. Hz.Peygambere Nispet

Müellifimiz bazı kıraât vecihlerini de Hz. Peygambere nispet ederek zikretmiştir. Kaydettiği bu kıraât vecihlerinden birkaç tane örnek vermeye çalışalım.

1. Örnek:

“وَالنَّخْلَ بِأَسْقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ”

“Birde salkım salkım meyvesiyle yükselen hurma ağaçları”(Kâf 50/10)

“بِأَسْقَاتٍ” lafzının Hz. Peygamber (sav)’den gelen “بِأَصْقَاتٍ” (ص/sin yerine ص/sâd ile okuyuş) şeklindeki okuyuşu İbn Cinnî zikrettikten sonra bu okunuş ile alakalı dilsel mülazahalarda bulunmuştur:

İbn Cinnî, asıl olan okuyuşun ‘س’ (sin) harfi ile olduğunu ifade ettikten sonra “ق” (gâf) harfinin üstün daha baskın bir harf olduğundan dolayı “س” harfi yerine “ص” (sâd) harfi de baskın bir harf olduğundan dolayı “ص” ile okunduğunu; yine aynı şekilde “س” harfinin ses yakınlaştırılması için “ص” harfine döndürülebileceğinden³⁴⁴ böyle bir vechin okunduğunu söyler. Örnek olarak da “سقر / صقر” (doğan kuşu) kelimelerini zikreder.³⁴⁵

2. Örnek:

“وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ”

“Verdiklerini, rablerine dönecekleri inancıyla kalpleri çarparak verenler” (Mü’minûn-23/60)

³⁴⁴ Kendisinden sonra bir üst damak harfi bulunan sin’in sâd harfine dönüştürülmesi idgam el-esgar’ın şekillerinden biridir. Detaylı bilgi için bk. İbn Cinnî, *Hasâ’is*, 2: 143.

³⁴⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 282-283.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “يُؤْتُونَ مَا آتَوْا” lafzını Hz. Peygamber, Hz. Aişe, İbn Abbas, Katade ve A'meş'in kasr ile “يَأْتُونَ مَا آتَوْا” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.³⁴⁶

İbn Cinnî, kıraat vechini zikrettikten sonra Ebû Hâtim'in bu vecih ile ilgili izahını aktarır: وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ يَعْمَلُونَ “يعملون” şeklinde okunduğu zaman mana “خائفين / Bir amel işleyip işledikleri bu amel yüzünden(kıyamet günü) Allah teala ile karşılaşmaktan ve Allah'ın huzurunda olmaktan korkuyorlar” şeklindedir. “يَأْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ” şeklinde okuduğunda ise mana “يعطون ما اعطوا / Bir şey verip ve bu verdikleri şeyin kabul olmamasından korkuyorlar” şeklindedir.³⁴⁷

İsmail b. Halef'ten gelen bir rivayete göre İsmail bin Halef, Ubeyd b. Umeyr el-Leysî ile birlikte Hz. Aişe'nin yanına gider. Ubeydullah “يُؤْتُونَ مَا آتَوْا” şeklinde mi yoksa “يَأْتُونَ مَا آتَوْا” şeklinde mi? Okunacak diye sorunca Hz. Aişe: “Hangisi hoşuna giderse o şekilde oku.” diye cevap verir. Bunun üzerine Ubeydullah “يَأْتُونَ مَا آتَوْا” şekilde okumanın dünyadaki şeylerin hepsinden daha sevimli geldiğini” söyler. Bunun üzerine de Hz. Aişe : “Peygamber (sav)'i يَأْتُونَ مَا آتَوْا” şeklinde okurken işittiğini ama harflerin bu şekilde kayda geçirildiğini” söyler.³⁴⁸

1.1.2. Sahâbe Ve Tâbiûn' a Nispet

İbn Cinnî'nin kaydettiği bu kıraât vecihlerini nisbet ettiği ashaba ait kıraât farklılıkları oldukça fazladır. Sahâbelerden en fazla atıfta bulunduğu sahabe İbn Abbas'tır.

Bu açıklamalardan sonra kıraât vecihlerini izafe ettiği sahabe, tâbiûn'u ve onların kıraâtlerinden bazı örnekler vermeye çalışalım.

1. Abdullah İbn Mes'ûd(ö. 32/652)

Kıraât ilminin en önde gelen isimlerinden biri olan İbn Mes'ûd, kıraât birikiminin önemli bir kısmı kendisinden rivayet edilen sahabelerdir. O, Kur'an'ı Kerim'i bizzat Hz. Peygamberden öğrenmiş ve kendisinden Esved, Temim b. Hazm, Haris b.Kays, Ubeyd b. Kays, Alkame, Ubeyde el-Selmani, Amr b. Şurahbil, Ebu

³⁴⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 95.

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17: 66; İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 95.

³⁴⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 95.

Abdurrahman es-Sülemi, Ebû Amr Şeybanî, Zeyd b. Vehb, Mesrûk gibi âlimler O'ndan kıraât almışlardır.³⁴⁹

Sahâbe arasında ilmi yönden ve Kur'ân hafızlarının önde gelenlerinden biridir.³⁵⁰ Hz. Peygamber döneminde Kur'ân-ı cem eden ve kendisine ait mushafı olan sahabidir.³⁵¹

İbn Cinnî'nin İbn Mes'ûd'a nispet ederek zikrettiği kıraâtlerden örnekler verelim.

1. Örnek:

“ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِيهَا وَبَصَلِهَا ”

“Bizim için rabbine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanınsan bitirsin” demiştiniz.” (Bakara 2/61)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَفُومِهَا ” ifadesini İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'ın “fe” harfi yerine “se” harfi ile “ ثومها ” şeklinde okuduklarını belirlemektedir.³⁵²

Müellif bu vecih ile ilgili şu izahlarda bulunmuştur: “ الثوم ” ve “ الفوم ” aynı manadadır. Dilcilerin dediği gibi “ جدث ” ve “ جدف ” her ikisi de kabir- mezar manasındadır. Dilciler وقام زيد ثم عمرو / Zeyd kalktı, sonra da Amr kalktı cümlesini şöyle de söylenir: عمرو ثم عمرو Amr sonradan kalktı “ ف ” (fe) harfi, her ikisinde de bedeldir. Dilciler “ جدث ” lafzında çoğul için “ أجداف ” demeyip “ أجداث ” demişlerdir. “ ث ” (se) harfinin kullanım genişliği ve yine “ ثم ” 'nin çokça kullanılıp “ فم ” 'nin az kullanılması söz konusudur. “ الفوم ” kelimesi için “ الحنطة ” (buğday ve tahıl) lafzı da kullanılabilir. Ebû Mihcen es-Sekafî bir mısrasında:

قد كنت أحسبني كأغني واجد ورد المدينة عن زراعة فوم

“Kendimi buğday ziraatı için gelen en zengin kişi gibi zannediyordum.” Demiştir. Bu beyitte “ فوم ” yani “ الحنطة ” demektir.³⁵³

2. Örnek:

“ وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ”

“Bende ihtiyarlığımın son sınırına vardığım halde” (Meryem 19/8)

³⁴⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 1: 115.

³⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1: 90.

³⁵¹ Kurtubi, *Cami'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 68.

³⁵² İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 88.

³⁵³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 88.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “عَيْتًا” ifadesini İbn Mes’ûd’un ayn harfini fetha ile “الْكِبْرَ عَيْتًا” şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Yine İbn Me’sûd بِهَا صَلِيًّا أُولَى / Meryem-19/60 ayetindeki “صَلِيًّا” lafzını sâd harfini fetha ile “صَلِيًّا” şeklinde okumuştur.³⁵⁴ Müellif İbn Mücâhid’in “ bu vechin Arapçada aslının olduğunu bilmiyorum” dediğini de aktardıktan sonra Arapçada geçerli bir aslının olduğunu söyleyip izahlarda bulunmaktadır.

2.Übeyy b. Kâb(ö. 19/640)

Ensar ve Hazrec’den olan Übeyy bin Kâb da, İbn Mesud gibi kırâat ilminin önemli isimlerindedir. Bu ümmetin en iyi Kur’ân okuyanıdır.³⁵⁵ Hz. Peygamberin Kur’ân’ın öğrenilmesini istediği dört kişiden ve vahiy kâtiplerinden birisi olan Übey b. Kâb,³⁵⁶ Kur’ân’ı, bizzat Hz. Peygamberden arz yoluyla öğrenmiştir. Kendisinden de İbni Abbas, Ebû Hureyre, Abdullah İbn Sâib, Abdullah b. Ayaş b. Ebî Rabiâ ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî gibi önemli kurra, kırâat tahsil etmişlerdir.³⁵⁷

Übeyy b. Kâb’a nispet ederek verdiği kırâatlerden örnek verelim.

“ وَحُورٌ عَيْنٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ”

“ Onlar için saklı inciler gibi iri gözlü huriler de vardır.”(Vâkıa 56/22-23)

İbn Cinni bu ayette geçen “ وَحُورٌ عَيْنٌ ” ifadesini Ubeyy b. Kâb ve İbn Mesud’un “ وَحُورًا عَيْنًا ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.³⁵⁸ Bu vecih ile ilgili müellif şu yaklaşımı benimsemektedir: Gizli (muzmar) bir fiil den dolayı bu şekilde okunmuştur. Yani İری gözlü hurilerle evlendirilirler demek istenmiştir. Nitekim كَذَلِكَ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عَيْنٍ / Ayrıca onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz.³⁵⁹ âyetinde de aynı durum söz konusudur. Bu şekilde bir kullanım Kur’ân’da ve şiirde çokça mevcuttur.

³⁵⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 39.

³⁵⁵ Zehebi, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, 1: 110.

³⁵⁶ Kurtubi, *Cami’li- Ahkâmi’l- Kur’ân*, 1: 68.

³⁵⁷ Zehebi, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, 1: 109.

³⁵⁸ İbn Cinni, *el- Muhteseb*, 2: 309.

³⁵⁹ Duhân 44/54.

3. Abdullah İbn Abbas(ö. 68/687-688)

Abdullah İbn Abbas, Tercümanü'l- Kur'ân ve İmamü'l- Habrû'l Bahr sıfalarıyla nitelenen önemli kıraât âlimi sahabelerdendir.³⁶⁰ Tefsir iliminde Hz. Peygamberden sonra mühim kaynak kabul edilen İbn Abbas, hadis fıkıh, magazî, tarih ve Arap edebiyatına geniş vukufiyeti olan bir sahabelidir.³⁶¹ Hz. Peygamber kendisi için “Allah’ım Ona hikmeti öğret. İlahi! Onu dinde anlayış sahibi kıl ve ona tefsir ilmini nasip et” diye dua etmiştir.³⁶²

İbn Abbas, Hz. Peygamberin arkasında defalarca namaz kılmış, ve O’ndan Kur’ân dinlemiş, Hz. Peygamberin zamanında bir çok sure hıfzetmiş, Übeyy b. Kâb ve Zeyd b. Sabit’e Kur’ân okumuştur.³⁶³

İbn Cinnî’nin kıraât vecihlerini nispet ederek en fazla yer verdiği kişi İbn Abbas’tır. Biz bu konuyu izah sadedinde birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

1. Örnek:

“ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ”

“(Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında”(Kıyâmet 75/28)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ ظَنَّ ” kelimesini İbn Abbas’ın “ أَيْقَنَ ” ile “ وَأَيْقَنَ أَنَّهُ ” / (Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu kesin olarak bildiğinde şeklinde okuduğunu ve İbn Abbas’ın tefsirinde ذهب الظن / zan kayboldu dediğini söylemektedir.³⁶⁴

Müellif, İbn Abbas’ın kavminin dilini birçok âlimden daha iyi bildiğini ve ona hüsnü zan da bulunmak gerektiğini söyledikten sonra için “ ظننت ” fiilinin, “ علمت ” manasında olduğunu İbn Abbas’ın bunu bildiğini ve şek ifade eden lafzın yerine yakîn manasını ifade eden lafzı kullandığını söylemiştir.³⁶⁵

2. Örnek:

“ يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ”

“İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağrılırlar, bunu da yapamazlar” (Kalem 68/ 42)

³⁶⁰ Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 1: 129-130.

³⁶¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l- Kurâni'l- Azim*, 1: 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 104 vd.

³⁶² Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 1: 131.

³⁶³ Kurtubî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 1: 130.

³⁶⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 342.

³⁶⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 342.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ **يَوْمَ يُكْشَفُ** ” ifadesini İbn Abbas’ın te’nin fethası ile “ **يَوْمَ تُكْشَفُ** ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Yine “ **تُكْشَفُ** ” şeklinde okunduğunu da rivayet edilmiştir. İbn Cinnî bu vecihleri aktardıktan sonra dilsel bir takım izahlarda da bulunmuştur.³⁶⁶

3. Örnek:

“ **يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ** ”

“ Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.”(Mâide 5/96)

İbn Cinnî’nin aktardığına bu ayette geçen “ **حُرْمًا** ” ifadesini İbn Abbas’ın “ **حَرَمًا** ” şeklinde okumuştur.³⁶⁷

İbn Cinnî, bu okuyuş ile ilgili şu yaklaşımı benimsemektedir. “ **حَرَمًا** ” kelimesinin manası cumhurun okuyuşu “ **حُرْمًا** ” şeklindeki okuyuşa racidir. Bu da şu şekildedir: “ **الْحُرْمُ** ” kelimesi “ **حَرَامٌ** ” kelimesinin çoğuludur. “ **الْحَرَمُ** ” ise meful manasında “ **الْمَحْرَمُ** ” anlamındadır. Böylece onları harem (engellenmiş) kıldı. Yani onlar ihramlı bir kimsenin uzak durduğu (haram kılınmış şeylerden) gibi uzak dururlar. Öyleyse bu iki mana -gösterdiğimiz şekilde- aynıdır.³⁶⁸

Müellif, İbn Abbas’ın okuyuşunun dil yönünden tevehhini yapmış, şâz olan bu okuyuşla, cumhurun okuyuşunu da mana olarak değerlendirmiş ve anlam yönünden aynı olduğu kanaatini benimsemiştir.

4. Örnek:

“ **وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ** ”

“ Cinleri de Allah’a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce Ona oğullar ve kızlar yakıştırdılar.” (En’âm 6/100)

İbn Cinnî’nin aktardığına göre bu ayette geçen “ **وَأَخْرَقُوا لَهُ** ” ifadesini İbn Abbas ve Ömer hâ ve fe harfleri ile “ **وَأَخْرَفُوا لَهُ** ” şeklinde okumuşlardır.³⁶⁹

İbn Cinnî, her iki okuyuşta mana birlikteliğinin olduğunu “yalan söylemek, uydurmak” manalarına geldiklerini söylemektedir.³⁷⁰

³⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 326; İbn Abbas “ **يَوْمَ يُكْشَفُ** ” ifadesini nun ile “ **يَوْمَ تُكْشَفُ** ” şeklinde de okumuştur. Hasan-ı Basrî de “ **يَوْمَ يُكْشَفُ** ” şeklinde okumuştur. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 160.

³⁶⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 265.

³⁶⁸ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 265.

³⁶⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 224.

³⁷⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 224.

4.Ebû Abdurrahman es-Sülemi

es-Sülemi, Hz.Peygamber döneminde dünyaya gelmiş, Hz. Osman'dan arz yoluyla Kur'ân öğrenmiş ve Kûfe Kurrasının en önde gelen kıraât âlimlerinden biridir. Hz. Osmanla birlikte Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan da arz yoluyla Kur'ân öğrenmiştir. Kûfe'nin en büyük camisinde kırk yıl Kur'ân eğitimi vermiştir.³⁷¹

İbn Cinnî'nin es-Sülemi'ye nispet ederek verdiği kıraatlerden örnekler verelim.

1. Örnek:

“ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ ”

“Bu gerçekten şaşılacak bir şey!”(Sâd 38/5)

İbn Cinni, bu ayette geçen “ لَشَيْءٌ عَجَابٌ / şaşılacak şey ” lafzını Ebû Abdurrahman es-Sülemi'nin teşdid ile “ لَشَيْءٌ عَجَابٌ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.³⁷² Müellif bu vecih ile alakalı bir takım dilsel mülahazalarda bulunmuştur: “ Bir kelimenin daha çok bulunduğu kalıptan başka bir kalıba döndürülmesi de manayı kuvvetlendirir. رجل كريم /saygın adam ifadesindeki “ كريم ”lafzı bulunduğu “ فَعِيل ” kalıbından “ فُعَالٌ – فُعَالٌ ” kalıbına döndürülerek كُرَام-كُرَام şeklinde geldiği gibi “ عَجِيب ” lafzının da bu kalıplarda “ عَجَابٌ-عَجَابٌ ”şeklinde gelmiştir.³⁷³

İbn Cinnî'ye göre dilde bir kelimenin farklı hale getirilmesinde mutlaka bir gaye vardır ve anlam değişikliği gerektirir. Manada mübalağa kastedildiği için orta harf tekrar edilmiş “ عَجِيب ” lafzı “ عَجَابٌ ”şeklinde okunmuştur. Böylece birinci manaya nazaran bir kuvvetlilik, mübalağa söz konusudur.³⁷⁴

2. Örnek:

“ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ”

“ En ufak bir yorgunluk çekmedik”(Kâf 50/38)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ لُغُوبٍ ” ifadesini Ebû Abdurrahman es- Sülemi ve Talhâ'nın lââm'ın fethasıyla “ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ”şeklinde okuduklarını belirtmektedir.³⁷⁵

³⁷¹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 146-147.

³⁷² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 230-231.

³⁷³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 231.

³⁷⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 46.

³⁷⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 285.

Müellif “ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ” ifadesinin “ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ” demek olduğunu, لُغُوب ifadesinin لُغُوب ile nitelendirildiğini, mastarın hazfedildiğini söylemektedir.

5. Mücâhid(ö. 104-722)

Mücahid b.Cebr el-Mekki, tabîm âlimlerinin en güvenilirlerinden, müfessir ve kırâat âlimidir.³⁷⁶ O, Kur’ân’ı İbn-i Abbas’a otuz kere arz ettiğini söylemektedir. Yine ondan nakledildiğine göre “ Kur’ân’ı baştan sona kadar İbn-i Abbas’a üç kere arz ettiğini, her ayetin üzerinde durarak, âyetin kim için nerede ve nasıl nazil olduğunu sormuş ve âyetlerin anlamını öğrenmiştir.³⁷⁷ Mücâhid’e de kırâat imamlarından İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Muhaysın ve daha birçokları Kur’ân okumuşlardır.³⁷⁸

İbn Cinnî’nin Mücahid’ nispet ederek zikrettiği kırâatlerden örnekler verelim.

1. Örnek:

“ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ أَنْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ”

“Ama başına bir imtihan gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünya ve ahiretini de yitirmiştir”(Hac 22/11)

İbn Cinnî’nin aktardığına göre bu ayette geçen “ خَسِرَ ” ifadesini İbn Mücâhid ve Humeyd b. Kays (l) elif ziyadesi ile “ خَاسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ” şeklinde okumuşlardır.³⁷⁹

Müellif, “ خَاسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ” şeklindeki okuyuşun “ أَنْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَاسِرًا / Kaybetmiş olarak geri döndü ” anlamına geldiğini, “ خَسِرَ ” ifadesinin hal olarak okunduğu şeklinde açıklama yapmaktadır.

2. Örnek:

“ وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَيَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ”

“Daha önce onu inkâr etmişlerdi, körü körüne gayb hakkında atıp tutuyorlardı”(Sebe 34/53)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ يَقْدِفُونَ ” kelimesini İbn Mücâhid’in yâ’nın dammı ve zâl harfinin fethası ile “ يَقْدِفُونَ ” şeklinde okuduğunu belirtirmekte ve anlam bağlamında değerlendirmektedir.³⁸⁰

³⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 151.

³⁷⁷ Zehebi, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, 1: 164; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 151.

³⁷⁸ Zehebi, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, 1: 164.

³⁷⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 75.

³⁸⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 197.

6. İkrime(ö. 105-723)

Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî, el-Medenî³⁸¹ tabiinin büyüklerinden, Mekke ekolünün en önemli temsilcilerinden ve İbn Abbas'ın mevlâsı aynı zamanda öğrencilerinden biridir.³⁸² İkrime'ye Kur'an, fıkıh ve sünneti öğretmek için çaba harcayan Abdullah b. Abbas'ın İkrime'nin dediğine göre tahsil hayatı boyunca kendisini derslere vermesi için zaman zaman onu ayağından bağladığı kaydedilmiştir.³⁸³ İkrime, başta Abdullah b. Abbas olmak üzere Hz. Âişe, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Ömer'den rivayette bulunmuş, Tabiinden de eş- Şa'bi, İbrahim en-Nehaî, Muhammed b. Sîrin ve daha birçok kimse ondan ilim tahsil etmiştir.³⁸⁴

Müellifin İkrimeye nispet ederek zikrettiği kıraatlere örnekler verelim.

1. Örnek:

“ يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ ”

“Ey örtüsüne bürünen”(Müzzemmil 73/1)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ الْمَرْمِلُ ” kelimesini İkrime “ze” harfinin tahfifi ile “ الْمَرْمِلُ ” şeklinde okumuştur.³⁸⁵

2. Örnek:

“ يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ ”

“Ey örtüsüne bürünen”(Müddesir 74/1)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ الْمُدَّتِرُ ” kelimesini İkrime dâl harfinin tahfifi ile “ الْمُدَّتِرُ ” şeklinde okumuştur.³⁸⁶

İbn Cinnî, mefulü hazfettiklerinden dolayı böyle okuduklarını, aslında “ نَفْسَهُ ” / يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ نَفْسَهُ / Ey nefsinin (kendini) örten” dediklerini ve mefulü hazfetmeninde fasih ve çok olduğunu söylemektedir.³⁸⁷

³⁸¹ Tayyar Altıkulaç “İkrime el- Berberî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 40-42.

³⁸² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 158; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973), 1: 277.

³⁸³ Mizzi, *Tehzibü'l- kemal*, 2: 264-292.

³⁸⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1:277; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 158.

³⁸⁵ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 335.

³⁸⁶ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 335.

³⁸⁷ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 335.

7. İbrahim en- Nehai(ö.96/714)

Tam adı Ebû İmrân İbrâhim b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî dir. Muhaddis ve fakihdir.³⁸⁸ Tabiinin ileri gelenlerinden olup aslen Yemen'deki Neha kabilesinden olduğundan "Nehaî" nisbetiyle tanınmaktadır. Kendisi Alkame, Mesrûk ve Esved'den rivayette bulunmuş kendisinden de Hammad b. Ebî Süleyman ve Simak gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.³⁸⁹

Müellifin Nehaî'ye nispet ederek verdiği kıraatlara örnekler verlim.

1. Örnek:

“ فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ”

“.....Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”(Mâide- 5/3)

İbn Cinni'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ مُتَجَانِفٍ ” ifadesini Yahya ve İbrahim elif' siz “ مُتَجَنِّفٍ ” şeklinde okumuşlardır.³⁹⁰

İbn Cinnî, “ مُتَجَنِّفٍ ” kıratının “ مُتَجَانِفٍ ” kıraâtından mana olarak daha kuvvetli ve belîğ olduğunu söyledikten sonra mana'nın kuvvetlendirilmesi için aynel fiil'in/ ikinci harf şeddelendiğini söylemiş ve bazı örnekler vermektedir.³⁹¹

2. Örnek:

“ فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ ”

“ Kalplerinde hastalık bulunanların “Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz” diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün.”(Mâide-5/52)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ فَتَرَى ” kelimesini Yahyâ ve İbrahim'in yâ ile فَيَرَى şeklinde okuduklarını aktardıktan sonra ilgili kıraât vechiyle alakalı şu açıklamayı yapmıştır: “ فَيَرَى ” kelimesinin faili gizlidir. Kelamın faile delaletinin olduğu yerlerde failin hazf edilmesi de yaygın bir durumdur. Burada fail hazfedilmiştir. Her iki okuyuşta da münafıkların durumlarını, onların birbirlerini desteklediklerini, birbirleri

³⁸⁸ Özen, Şükrü, “Nehaî” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 535-538.

³⁸⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 265.

³⁹⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 207; “ مُتَجَانِفٍ ” ifadesi “ مُتَجَنِّفٍ ” şeklinde de okunmuştur. Ukberî, Abdullah b. Huseyn b. Abdullah Ebu'l-Bekâ *İ'râbu'l- kıraât eş- Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz, (Beyrut: Âlemu'l- Kutub,1412/1992), 1: 429.

³⁹¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 207.

ile yardımlaştıklarını gören Hz. Peygamberdir. Yani “فَيْرَى” ve “فَيْرَى” fillerinin faili “Hz. Peygamberdir”.³⁹²

8. Katâde(ö. 676-734)

Tabiinin büyüklerinden olan Katâde tefsir sahibibidir. Enes b. Malik, Abdullah b. Sercis, Said b. el- Müseyyeb ile İbn-i Sirin, İkrime ve Hasan-ı Basrî’den rivayette bulunmuştur.³⁹³

İbn Cinnî’nin Katâde’ye nispet ederek zikrettiği kıraatlerden örnekler verelim.

1. Örnek:

“تُمْ إِذَا كَشَفَ الصُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ”

“Allah sizi sıkıntıdan kurtardığında içinizden bazıları, gariptir ki, nankörlük yapmak için hemen rablerine ortak koşarlar.”(Nahl 16/54)

İbn Cinnî’nin aktardığına göre bu ayette geçen “كَشَفَ” ifadesini Katâde elif ile “كَاشَفَ” şeklinde okumuştur.³⁹⁴

İbn Cinni, “كَشَفَ” ve “كَاشَفَ” lafızlarının aynı anlama geldiğini, bu okuyuş ile aslında “فَعَلَ” kastedilip ama “فَاعِلٌ” vezninin kullanıldığını ifade etmektedir.³⁹⁵

2. Örnek:

“إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَنَنَّ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ”

“O dilese rüzgârı dindirir de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler.”

(Şûrâ 42/33)

İbn Cinnî’nin naklettiğine göre bu ayette geçen “فَيَظْلَنَنَّ” ifadesini Katâde “فَيَظْلَنَنَّ” şeklinde lâm harfinin kesrası ile okumuştur.³⁹⁶

İbn Cinnî, bu vechin “أَفْعَلٌ- فَعِلْتُ” vezninde “أَظَلُّ- ظَلَلْتُ” şeklinde geldiğini ve bu veznin daha meşhur olduğunu; “أَظَلُّ- ظَلَلْتُ” şeklindeki okuyuşun ise kendilerine ulaşmadığını söylemiştir.³⁹⁷

³⁹² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 213.

³⁹³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 285.

³⁹⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 10.

³⁹⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 10.

³⁹⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 252.

³⁹⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 252.

1.1.3. Kıraât İmamlarına Nisbet

Müellifimiz, kıraât vecihlerini Arap dilinde bir vechi bulunup bulunmaması açısından ele almakla birlikte “çoğunluğun okuyuşuna uygunluk” şeklinde formüle edilen sahih kıraât unsuruna³⁹⁸ bazen de atıfta bulunmuştur. Zira o, yaşadığı dönemde yaygın olan düşünceden hareketle Mekke, Medine, Kufe, Basra ve Şam’dan oluşan merkez şehirlerdeki cumhur kurraya ait kıraâtlerin mutlak otoritesini kabul etmiştir. Onun “çoğunluğun okuyuşu” şeklindeki ifadelerinden yedi kıraâti kast ettiği anlaşılmaktadır.³⁹⁹

Bunlara karşılık eserde kıraât-ı aşere sisteminden hiç söz etmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki onlu kıraât sistemini ortaya koyan İbn Mihrân en- Nisâbûrî (ö. 381/992), İbn Cinnî ile aynı zamanda yaşamış olmasına rağmen bu sistem o dönemde yaygınlık kazanmamıştır.⁴⁰⁰

Bu başlık altında bazı şâz kıraât imamlarına nispet ederek verdiği kıraât vecihlerinden örnekler vermeye çalışacağız. Ayrıca şâz kıraât imamları olan Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve A’miş hakkında birinci bölümde bilgi verildiği için burda tekrar bilgi vermeyeceğiz.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728): Kıraâtleri şâz kabul edilen kurralara nisbetle İbn Cinnî’nin bu hususta en fazla atıfta bulunduğu isim Hasan-ı Basrî’dir. İbn Cinnî’nin Hasan-ı Basrî’ye atfettiği kıraâtlere örnekler verelim.

1. Örnek:

“ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ”

“ - Daha önce - insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i indirmişti.”

(Âl-i İmrân 3/3)

³⁹⁸ Erken dönemlerde Taberî, Zeccâc ve Nehhâs gibi âlimler bir kıraâtın sahih olabilmesi için çoğunluğun kıraâtine uygunluk şeklinde bir kriteri benimsemişlerdir. Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni’l- Kur’ân ve i’râbüh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemü’l- Kütüb, 1998), 1:45, 336,338; 2: 93; Ebû Ca’fer en- Nehhâs, *I’râbü’l- Kur’ân*, thk. Abdülmün’im Halil İbrâhîm, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye), 1421, 1, 56; 3, 108. Daha sonraki dönemlerde âlimler bir kıraatin sahih kabul edilmesi için senedinin sahih olmasını, diğer bir ifadeyle o kıraatin sağlam bir rivayet zinciriyle Hz. Peygamber’e kadar ulaşmasını şart koşmuşlardır. Bk. Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 46, 48.

³⁹⁹ Demircigil, *İbn Cinnî’nin el- Muhtesebinde Şaz Kıraatlere Yaklaşımı*, 83.

⁴⁰⁰ Onlu sistem ancak dokuzuncu hicri asırda İbnü’l- Cezerî’nin *en- Neşr fil kıraati’l-aşr* adlı eseriyle genel kabule mazhar olmuş, İbn Mücâhid’in ortaya koyduğu kıraat-ı seb’a geleneğinin yerini kıraat-ı aşere sistemi almıştır. Bk. Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 91-93.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَالْأَنْجِيلَ ” ifadesini hemzenin fethasıyla “ وَالْأَنْجِيلَ ” şeklinde okumasıyla ilgili bu okuyuşun Arapçada söz varlığında herhangi bir örneğinin bulunmadığını söylemekte akabinde Hasan-ı Basrî’ ye atfettiği güvenilirlik ve saygılıktan ötürü daha önce duymadığı bu okuyuşun dil yönünden tevcihini yapmaya çalışmaktadır.⁴⁰¹

2. Örnek:

“ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فِيمَوتُوا ”

“ Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler.” (Fâtır 35/36)

İbn Cinnî’nin aktardığına göre bu ayette geçen “ فِيمَوتُوا ” ifadesini Hasan-ı Basrî ve Sekafî “ فِيمَوتُونَ ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁰²

İbn Cinnî, bu okuyuş ile alakalı şu yaklaşımı benimsemektedir: يقضى , يموتون fiiline atıftır. Yani şöyle olur; لا يقضى عليهم ولا يموتون (onlara hükmedilmez onlar da ölmezler). Burada mef’ul hafzedilmiştir şöyle ki; لا يقضى عليهم الموت (ölmeleri için hükmedilmez). Burada söz kendisini gösterdiği için mef’ulun hafzedilmesi güzeldir. Bu ise tatlı/hoş bir fesahatten kaynaklanır. Diğer taraftan genelin okuyuşu daha açık ve anlaşılırdır.⁴⁰³

Müellifin yedi kiraât dışında kalan kiraâtler için sergilediği tavırda, okuyuşların nisbet edildiği kimselerin şahsiyetlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Yukarıda verdiğimiz örnekte ilgili okuyuşun Arapçada söz olarak herhangi bir misalinin bulunmadığını söylemesine rağmen reddetmek yerine Hasan-ı Basrî’ye karşı olan düşüncesinden dolayı dil bağlamında izahını yapmaya çalışmaktadır.

3. Örnek:

“ ذُكِرَ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِيَّا ”

“Bu, rabbinin Zekeriyâ kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır” (Meryem 19/2)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ ذُكِرَ رَحْمَتِ رَبِّكَ ” ifadesini Hasan-ı Basrî’nin “ ذُكِرَ رَحْمَتِ رَبِّكَ ” şeklinde okuduğunu söylemekte dil ve anlam yönünden tevcihini yapmaktadır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 153-154.

⁴⁰² İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 201-202.

⁴⁰³ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 201-202.

⁴⁰⁴ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 37; Yahyâ b. Ya’mer emir sigası ile “ ذُكِرَ رَحْمَتِ ” şeklinde okumuştur. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 86.

4. Örnek:

“ قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَانُكَ إِبْرَاهِيمَ وَاسْمَعِيلَ وَاسْحَقَ إِلَهُهَا وَاجِدًا ”

“ Onlarda senin ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak’ın ilâhı olan tek Tanrı’ya kulluk edeceğiz demişlerdi.” (Bakara 2/133)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ أَبَانُكَ ” ifadesinin Abdullah b. Abbas, Yahya b. Ya’mer ve Ebû Racâ ve Hasan-ı Basrî tarafından “ أَبِيكَ ” şeklinde okunması hakkında İbn Mücâhid’in “ Bu okuyuşun herhangi bir dayanağı yoktur”. şeklindeki ifadesiyle ilgili şöyle bir yaklaşım sergilemektedir: “ Bu çoğunluğun kıratının “ أَبَانُكَ ” şeklindeki cemi kalıbında gelmesi dolayısıyladır. Çünkü gördüğün gibi “ أَبِيكَ ” okuyuşu müfred olarak kabul edildiğinde çoğunluğun okuyuşuna aykırı olmaktadır. Şu halde “ أَبِيكَ ” kıratını cemi anlamında müfred bir lafız olarak kabul etmemiz gerekmektedir. “ أَب ” kelimesinin “ أَبُون ” şeklindeki cemi formu dikkate alınırsa böyle bir tevide ihtiyaç yoktur.⁴⁰⁵ Müellif bu örnekte cumhurun okuyuşunu kıstas kabul ederek şâz olan bu okuyuşu buna göre tevil etmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de bu iki okuyuş arasındaki anlam birliğini yeterli saymıştır.

A’rec (ö. 117/735): Tam adı Ebu Davud Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec el-Medenî’dir. Mushaf yazmakla meşgul olan A’rec, kıraâtı arz yoluyla Ebu Hureyre, İbn Abbas, Abdullah b. Ayyaş’tan almıştır. Medine'nin meşhur kıraât âlimi Nafi' b. Abdurrahman b. Ebü Nuaym'a da aynı yolla kıraat okutmuştur. Ömrünün sonlarında doğru Mısır’a giden A’rec, murabıt olarak İskenderiyye’de vefat etti.⁴⁰⁶

İbn Cinnî’nin A’rec’ nispet ettiği kıraatlere örnek verelim.

1. Örnek:

“ إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ”

“Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen ‘Onu da bana ver’ dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.”(Sâd 38/ 23)

⁴⁰⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 112.

⁴⁰⁶ Abdullah Aydınlı, “A’rec Abdurrahman b. Hürmüz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 350-351; Zehebi, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, 180-182; *Siyeru alam*, 5: 69-70.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “نَعَجَةٌ” ifadesini Hasan-ı Basri ve A’rec’in nun harfinin kesrası ile “نِعْجَةٌ” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁷ Müellif “نَعَجَةٌ” ve “نِعْجَةٌ” ifadelerinin aynı anlama (koyun) geldiğini ve bu okuyuşun bu kiraâtle kendilerine ulaştığını söylemiştir.⁴⁰⁸

2. Örnek:

“ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ”

“ Onlardan biri, "Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yaparsanız, onu kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır” dedi (Yûsuf 12/10)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “غِيَابَتِ” ifadesini A’rec’in, teşdid ile “غَيَّابَاتِ” şeklinde okuduğunu aktarmakta ve anlamı mübalağa için “فَعَالَةٌ” vezninde “غَيَّابَاتِ” şeklinde okunduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁹

İbn Ebî İshak (ö. 117/735): Basra dil mektebi kurucularından olan Abdullah b.Ebî İshâk Zeyd b. Hâris ez- Ziyâdi el- Hadramî 29(650) yılında doğdu. Tahsilini Bağdat'ta yaptı. Meymun el-Akrân'dan nahiv, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasır b. Asım el-Leysî'den kıraat dersleri aldı. Yunus b. Habib. İsa b. ömer es-Sekafi, yedi kıraat imarından Ebû Amr b. Alâ(ö. 154/771) ve Ahfeş el-Ekber(ö. 177/793) gibi tanınmış âlimlerin hocası olan İbn Ebî İshak, Basra'da vefat etti.⁴¹⁰

İbn Cinnî'nin İbn Ebî İshak'a nispet ettiği kiraâte örnek aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزَفُونَ ”

“Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar”(Vâkıa 56/19)

⁴⁰⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 232; İbn Mes'ûd bu âyeti “ إِنْ هَذَا كَانَ أَجَى لَهُ تَسَعٌ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً ” şeklinde okumuştur. Aynı şekilde Hasan-ı Basri ve İbn Mes'ûd'un farklı şekilde de okudukları kaydedilmiştir. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 130.

⁴⁰⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 232.

⁴⁰⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 333; Ubey b. Kâ'b “ فِي غَيَّبَتِ الْجُبِّ ” şeklinde okur. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 67.

⁴¹⁰ Hulusi Kılıç, “ *İbn Ebü İshak* ” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları,1999), 19: 435; İbn'ül-Kıftî, *İnbah*, 2: 104-108; Suyûti, *Buğyetü'l- vuat*, 2: 42.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَلَا يَنْزِفُونَ ” lafzını İbn Ebî İshak’ın yâ harfinin fethası ve zâ harfinin kesrası ile “ وَلَا يَنْزِفُونَ ” şeklinde okuduğunu her iki okuyuşun da aynı manaya geldiğini belirtmektedir.⁴¹¹

İbn Muhaysın(ö. 122-123/740-741): İbn Cinnî’nin İbn Muhaysın’a nispet ederek verdiği kıraatlara örnekler verelim.

1. Örnek:

“ قَالَ رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى ”

“Ey Rabbimiz! dediler, “Doğrusu onun bize karşı aşırı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz”.(Tâhâ 20/45)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ أَنْ يُفْرِطَ ” ifadesini İbn Muhaysın’ın râ harfinin fethası ile “ أَنْ يُفْرِطَ ” şeklinde okuduğunu, anlam bakımından (aşırı olmak) iki okuyuşun da aynı olduğunu belirtmektedir.⁴¹²

2. Örnek:

“ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ ”

“Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi”(Kasas 28/25)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا ” ifadesini İbn Muhaysın’ın hemzenin ıskatı ile “ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا ” şeklinde okuduğunu, hemzenin ıskatının şiirde caiz olduğunu, Kur’ân için böyle bir kullanımın olmadığını belirtmektedir.⁴¹³

Asım el-Cuhderî (ö.130/747): Asım b. el- Accâc. Kendisine Asım b. Ebî Sabbah da denilmiştir. Kıraâtı Nasr b. Asım, Yahya b. Ya’mer ve Hasan Basri’den almıştır. Ebu’l Kâsım el-Hüzelî(ö.465/1073) “el-Kâmil” isimli eserinde Asım el-Cahderî’ye ait olan şâz kıraatlara yer vermemiştir.⁴¹⁴

Müellifin Asım el- Cuhderî’ye nispet ederek zikrettiği kıraatlara örnek verelim.

1. Örnek:

“ وَأَمَّا بَرُّسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَفْرَضْتُمُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكْفِرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ”

“Peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah’ın rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim.” (Mâide 5/12)

⁴¹¹ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 308.

⁴¹² İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 52; İbn Muhaysın “ أَنْ يُفْرِطَ ” şeklinde de okumuştur. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 90.

⁴¹³ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 150.

⁴¹⁴ Zehebi, *Marifetül kurra*, 1: 210-211; İbnü’l- Cezerî, *Gâyetü ’n-Nihâye*, 1: 317.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “وَعَزَّزْتُمُوهُمْ” elimesini Asım el- Cahderî’nin tahfif ile “وَعَزَّزْتُمُوهُمْ” şeklinde okuduğunu belirtmekte ve anlam bağlamında değerlendirmektedir.⁴¹⁵

2. Örnek:

“فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَّكَرٍ... ”

“Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde...”(Kamer 54/6)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “نُكْرٍ” ifadesini, Mücâhid, Asım el-Cahderî ve Ebî Kılâbe’nin “نُكْرٍ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁴¹⁶ Müellif “إِلَى شَيْءٍ نَّكَرٍ” ifadesinin “مررت بصبي ضرب” / Bilinmeyen bir şeye anlamına geldiğini “مررت بصبي ضرب” / Dövülen bir çocuğa rast geldim cümlesinde mazi fiil ile (ضْرِبَ) çocuğun nitelendirildiği gibi “إِلَى شَيْءٍ نَّكَرٍ” ifadesinde de aynı şekilde mazi fiil (نُكْرٍ) ile “شيء” ifadesinin nitelendirildiğini belirtmektedir.⁴¹⁷

A’miş(ö. 148): Müellifin A’miş’e nispet ederek verdiği kıraatlara örnekler verelim.

1. Örnek:

“وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ ”

“Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nûh kavminin veya Hûd kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin!” (Hûd 11/89)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “يَجْرِمَنَّكُمْ” ifadesini Yahya ve A’miş kelimesini yâ’nın dammı ile “يُجْرِمَنَّكُمْ” şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşun “لا يكسبنكم size kazandırmasın” anlamına geldiğini belirtmektedir.⁴¹⁸

2. Örnek:

“وَسِيحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ”

“Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık diye Allah’ın adına yemin edecek böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.”(Tevbe 9/42)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “لَوِ اسْتَطَعْنَا” ifadesini A’miş’in vav’ın zammı ile

⁴¹⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 208.

⁴¹⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 298.

⁴¹⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 298.

⁴¹⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 327.

“فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ” şeklinde okuduğunu, Cuma suresi 6.ayette geçen “لَوْ أَسْتَطَعْنَا” kelimesindeki vav gibi, “لو” lafzındaki vâv’ın çoğunluk vâv’ma benzetilerek dammeli okunduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹

1.2.Kaynağın Genel İfadelerle Zikredilmesi

İbn Cinnî, az sayıdaki kıraât vecihlerini de belli bir şahsa atfetmeksizin genel ifadelerle “Şam halkından bir adam”, “Hicaz halkı”, “Mekke halkından bir adam”, “Necran halkı”, “Çöl halkından bazıları”, “bazı bedeviler”, “arkadaşlarımızdan biri” şeklinde zikretmektedir.⁴²⁰ Şimdi kullandığı bu ifadeler için ayetlerden bazı misaller vermeye çalışalım.

1. Örnek:

“إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ”

“Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın, hemen size, “Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim”(Enfâl 8/9)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “مُرْدِفِينَ” kelimesi için şöyle der:

ومن ذلك قراءة رجل من اهل مكة زعم الخليل أنه سمعه يقرأ : <مُرْدِفِينَ>
واختلفت الرواية عن الخليل في هذا الحرف، فقال بعضهم : <مُرْدِفِينَ> وقال آخر: <مُرْدِفِينَ>

Halil, Mekke halkından bir adamın “مُرْدِفِينَ” şeklinde okurken işittiğini iddia etti. Bu vecih ile alakalı Halil’den gelen rivayetler farklılık göstermektedir. Bazıları “مُرْدِفِينَ” şeklinde; bazıları da “مُرْدِفِينَ” şeklinde okumuştur.⁴²¹ İbn Cinnî, kıraât farklılıklarını aktardıktan sonra her bir vecih ile ilgili dil yönünden izahlar yapmaktadır.

2. Örnek:

“بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ”

“Allah ve resulünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!”(Tevbe 9/1)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ” kelimesinin tevcihinde şu ifadelere yer verir:

من ذلك حكي أبو عمرو أن أهل نجران يقولون : <براءة من الله> يجرون الميم والنون

⁴¹⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 292.

⁴²⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 37,147; 2: 62,81,123,270.

⁴²¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 273.

Ebû Amr Necran halkının mim ve nun harfini “ بَرَاءَةٌ مِنْ اللَّهِ ” şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. İbn Cinnî, bu vechi aktardıktan sonra Sibeveyh’in bu kıraat ile ilgili tevcihini anlatmaktadır.⁴²²

Müellif zikrettiğimiz bu iki örnekte de kıraât vecihlerini belli bir şahsa atfetmeksizin genel ifadelerle yer vererek zikretmiştir.

1.3. Kaynağın Zikredilmemesi

İbn Cinnî, *el- Muhteseb*’de kıraâtleri genel olarak okuyucularına nispet ederek vermeyi tercih etmiştir. Bunun dışında bazı yerlerde de herhangi bir isim zikretmeden nispeti kapalı ifadeler kullandığı için bu ifadelerin kapsamı da belirtilmemiştir. Dolayısıyla kimleri kast ettiği de anlaşılmamaktadır. Konu ile ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir.

“ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلَدِكُمْ وَأَنْتُمْ وَرَبَّاعٌ... ”

“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın.....”(Nisâ 4/3)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَرَبَّاعٌ ” kelimesinin kıraât vechiyle alakalı açıklamalarından sonra Âli-İmrân 3/66.âyette geçen “ هَانَتْكُمْ ” lafzının kıraat vechini aktarırken “ وكذلك قراءة من قرأ ”⁴²³

2.İbn Cinnî’nin Kıraatlerden Yararlanması

Bu başlık altında İbn Cinnî’nin *el- Muhteseb*’inde yer verdiği kıraâtleri ele alacak sonrasında anılan bu kıraât vecihlerini nasıl kullandığına dair örnekler vereceğiz.

2.1. Sahih Kıraâtler

İbn Cinnî, eserinde ağırlıklı olarak şâz kıraâtleri incelerken yedi kıraâtteki kimi okuyuş vecihlerine de yer vermiştir. Konu ile ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir.

“ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا ”

“Allah’ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan arınmazdı”(Nûr 24/21)

⁴²² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 283.

⁴²³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 181.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ مَا زَكَّى ” ifadesini Ebû Ca’fer, Şeybe, İsâ el-Hemedânî, İsâ es-Sekâfî imâle ile okuduğunu, Âsım ve A’meş ten de imâle ile okuduğunun rivayet edildiğini aktardıktan sonra dilsel izahını yapmaktadır.⁴²⁴ Kırâât imamlarından Hamza ve Kisâi de imâle ile okumuştur.⁴²⁵

İbn Cinnî, ’nin bazı kırâât vecihlerinin izahında kullandığı قِراءَةُ الْكَافَةِ / قِراءَةُ الْعَامَةِ / قِراءَةُ الْجَمَاعَةِ ifadelerinden yedi kırââtı kast ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü yaşadığı dönemde kabul gören anlayıştan hareketle Mekke, Medine, Kûfe gibi ana şehirlerdeki cumhur kurrânın kırâatlerinin otoritesini kabul etmiştir. Bununla ilgili bazı örnekler vermeye çalışalım.

1. Örnek:

” شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ “

“Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler”. (Âl-i İmrân 3/18)

İbn Cinnî, “ شَهِدَ اللَّهُ ” lafzı ile ilgili kırâât vechini zikretmeden önce “ قِراءَةُ النَّاسِ ” terkiibini kullanmıştır.

Müellif, bu ayette geçen “ شَهِدَ اللَّهُ ” ifadesini Ebû Mühelleb Muharib b.Dînâr’ın şin’in dammesi, he’nin fethası ve “ فعلاء ” vezinde med üzere “ شهداء الله ” şeklinde okuduğunu belirtmekte, dil ve anlam yönünden tecvîhini yapmaktadır.⁴²⁶

2. Örnek:

” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ “

“Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin.”(Hucurât 49/1)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ لَا تَقْدِمُوا ” ifadesini Dahhak ve Yâ’kub’un “ قِراءَةُ الْعَامَةِ ” terkiibini kullanarak iki okuyuşu karşılaştırmış, mana olarak aynı olduğunu “ لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ ” / وَرَسُولِهِ yani لا تقدموا أمرا على ما أمركم الله به / وَرَسُولِهِ anlamına geldiğini ve mefulün hazfedildiğini belirtmektedir.

⁴²⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 105; Hasan-ı Basrî teşdid ve imâle ile “ مَا زَكَّى ” şeklinde okumuştur. Hasan-ı Basrî’nin Ebû Hayve ile birlikte fetha ve teşdid ile “ مَا زَكَّى ” şeklinde okudukları da zikredilmiştir. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 103.

⁴²⁵ Kırâât imamlarından Hamza ve Kisâi de imâle ile okumuştur. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîṭ*, tah. Sıdkı Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420), 8: 24.

⁴²⁶ İbn Cinni, *el-Muhteseb*, 1: 155-156.

⁴²⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 278.

Bunlara karşılık eserde kıraat-ı aşere sisteminden hiç söz etmemiştir. Şöyle ki “قراءة العشرة” şeklinde herhangi bir terkip kullanmamıştır. Ancak Ya’kub ve Ebû Ca’fer’i isim olarak zikretmiş, onlara nisbetle kıraât vecihlerine yer vermiş, onuncu imam olan Halef’i ise hiç zikretmemiştir. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أُمَّرٍ مُّسْتَقَرٌّ”

“Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular, oysa her iş yerli yerindedir.”(Kamer 54/3)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “مُسْتَقَرٌّ” ifadesini Ebû Ca’fer’in⁴²⁸, “مُسْتَقَرٌّ” şeklinde okuduğunu aktardıktan sonra “مُسْتَقَرٌّ” lafzının “الساعة” ifadesine atfedildiği için merfu kılındığını ifade eder. Ve ona göre kelime merfu olarak okunduğunda anlam şöyle olur: “Kıyamet günü her işin ulaşacağı bir yer vardır. Cennet ehlinin elde ettikleri cennette, cehennem ehlinin elde ettikleri de cehennemde yerine ulaşacaktır.”⁴²⁹ İbn Cinnî, Ebû Ca’fer’in okuyuşunu aktardıktan sonra bu okuyuşla alakalı izahta bulunmamış aksine “مُسْتَقَرٌّ” ifadesinin merfu olarak okunması ile ilgili izahta bulunmuştur.

2. Örnek:

“فَأَنْشَرْنَا بِهٖ بَلَدَةً مَّيْتًا”

“Bununla ölü bir beldeye yeniden hayat veririz.”(Zuhruf 43/11)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “مَيِّتًا” ifadesini Ebû Ca’fer’in teşdid ile “بَلَدَةً مَّيِّتًا” şeklinde okuduğunu belirtmekte ve dil açısından tecvihîni yapmaktadır.⁴³⁰

3. Örnek:

“إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَىٰ لَهُمْ”

“Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona sırt çevirip dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir.”(Muhammed 47/25)

⁴²⁸ Ebû Ca’fer Yezid b. El- Ka’ka el- Mahzûmî el- Medenî(ö. 130/747-48). On kıraât imamlarından biri, tâbiî. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca’fer el-Kârî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları,1994), 10: 116.

⁴²⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 297.

⁴³⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 253.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَأَمْلَى لَهُمْ ” lafzını A’rec, Mücahid, Cahderî, A’meş ve Yâ’kub’un elif’in dammı ve yâ’nın sükunu ile “ وَأَمْلَى لَهُمْ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴³¹ Müellif zikrettiği bu vechi anlam bağlamında değerlendirmekte “ الشيطان سول لهم وأملى انا لهم / Şeytan onları kandırır/ saptırır bende onlara mühlet veririm (onları bekletirim) ” anlamındadır, demektedir.

4. Örnek:

“ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ ”

“Ama onu yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri kara çıkacak ve (kendilerine), “İşte sizin isteyip durduğunuz budur!” denilecektir.(Mülk 67/27)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ تَدْعُونَ ” ifadesini Ebû Recâ, Hasan, Dehhak, Abdullah b.Müslim b. Yesâr, Katâde, Sellâm ve Yâ’kub’un dâl’in sükûnu ile “ تَدْعُونَ ” şeklinde okuduklarını belirtmekte ve her iki okuyuşu da başka âyetler ile destekleyerek anlam bağlamında değerlendirmektedir.⁴³²

5. Örnek:

“ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ”

“ Ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nail olmuş demektir.”(Bakara 2/269)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ ” ifadesini Zührî ve Ya’kûb’un te’nin kesri ile “ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁴³³ Müellif, bu vecih ile ilgili şu açıklama yapmaktadır: Bu vecih ile kast edilen “ وَمَنْ يُؤْتِ اللَّهُ الْحِكْمَةَ / Allah tarafından kime hikmet verilirse ” şeklindedir; “ مَنْ ” ifadesi birinci mef’ul ve mensup; “ الْحِكْمَةَ ” ifadesi de ikinci mef’ul olmaktadır.

2.1.1. Şâz Kırâât Vecihlerinin İzahında Sahih Kırââtleri Kullanması

İbn Cinnî şâz kırâât vecihlerinin izahında sahih olan kırââtlardan de yararlanmıştı. Konu ile örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفِرُّونَ ”

⁴³¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 272.

⁴³² İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 325.

⁴³³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 143.

“ O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.”(En’âm 6/61)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ لَا يُفْرَطُونَ ” fiilini A’rec’in “ لَا يُفْرَطُونَ ” şeklinde okuduğunu aktardıktan sonra bu okuyuş ile alakalı şu açıklamayı yapmıştır:

“ Cumhuriyetin kıraâtine göre “ لَا يُفْرَطُونَ ” fiili eceli gelen kullarının canını almakla ilgili Allah’ın görevlendirdiği meleklerin gevşeklik göstermediğini ifade eder. Buna karşılık A’rec’in okuduğu “ لَا يُفْرَطُونَ ” fiili de söz konusu meleklerin kulların canını almada aşırıya kaçmadıkları anlamına gelmektedir.⁴³⁴ Müellif, A’rec’in okuduğu kıraât vechini açıklarken “ قِرَاءَةُ الْعَامَةِ ” terkihiyle ifade ettiği cumhurun kıraâtinden yararlanmıştı.

2. Örnek:

“ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ”

“ Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu”(Nisâ 4/164)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ اللَّهُ ” ifadesini İbrâhim en- Nehaî’nin mensub olarak “ اللَّهُ ” şeklinde okumasına Hz. Musa’nın Allah’a “ رَبِّ ارْتَبِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ ” / Rabbim bana görün sana bakayım⁴³⁵ şeklinde hitapta bulunmasının şâhit olduğunu söylemiştir.⁴³⁶

İbn Cinnî’nin bu değerlendirmesi Mu’tezilî bakış açısı ile uyumludur. Şöyleki onlara göre bu takdirde Allah’ın Hz. Musa ile konuşmasına dayanarak kelim sıfatına sahip olduğu düşüncesi mesnetten yoksun kalacak, böylece Allah’ın kelim sıfatının nefyedilmesi sonucuna yol açacaktır. Şâz olan kıraât, Allah’ın Hz. Musa ile konuştuğunu değil Hz. Musa’nın Allah ile konuştuğunu ifade etmektedir.

3. Örnek:

“ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ”

“ Karar verince de Allah’a güven.”(Âl-i İmrân 3/159)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ عَزَمْتَ ” ifadesini Câbir b. Yezîd, Ebî Nehîk, İkrime, Câ’fer b. Muhammed te’nin dammı ile “ عَزَمْتُ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.

⁴³⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 223; İbn Hürmüz yâ’nın fethi ve râ’nın dammı ile “ لَا يُفْرَطُونَ ” şeklinde okur. Ukberî, *İ’râbu’l- kıraât eş- Şevâz*, 1: 484.

⁴³⁵ A’râf 7/143

⁴³⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 119.

Müellif bu vecih ile alakalı şu açıklamayı yapmıştır: Bana göre bunun tevîli “ sana bir iş gösterdiğimde onu yap ve sabret” demektir. Bunun delili de “ لَتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ” / بِمَا أَرَىكَ اللهُ / İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye ”. şeklindeki ayettir.⁴³⁷ عَزَمَ (istemek, azmetmek) filini Allah Teâla’ya nispet etmek caizdir. Çünkü azmetmek O’nun hidayeti ve rızasıyla olur. Allah Teâla’nın şu ayetinde olduğu gibi: “ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ” / (Resulüm) Bu işte senin yapacağın bir şey yok.⁴³⁸ Başka bir ayette ise bu mana açık bir şekilde görülür. “ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ” (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.”⁴³⁹ Yani atma işini Allah takdir eder ve o isterse olur. Böylece o işi yapan sanki Allah gibi bir mana çıkar.

Müellif son iki örnekte aynı şekilde şâz kiraât vecihlerini açıklarken sahih kiraâtlardan yararlanmış, aynı zamanda hüccetlendirme yapmaktadır.

2.2.Şâz Kiraâtlar

Bu başlık altında İbn Cinnî’nin şâz kiraât tasavvurunu ele almaya ve örneklerle konuyu daha da anlaşılır hale getirmeye çalışacağız.

İbn Cinni şâz kiraâtı şöyle tanımlamaktadır: “İbn Mücâhid’in Kitabu’s-Seb‘a’sında yer alan ve Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerindeki kiraât âlimlerinin ittifakla kabul ettikleri kiraâtlere sahih bunun dışında kalanlara ise şâz kiraât” denir.⁴⁴⁰

İbn Cinnî, yedi kiraâtın dışındaki olan okuyuşların şâz olarak nitelendirilmesini fiili bir durum olarak kabullenmiş, hatta bu tanımlamayı da kabul etmiş ancak bu anlamdaki şâz kiraât tabirine olumsuz bir anlam yüklememiştir. Bu anlayışının arka planında “ kiraât vecihlerinin de yedi harfin bir parçası bir parçası olduğu ” şeklindeki kanaatinin olmasıdır.⁴⁴¹ Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir:

1. Örnek:

“ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ”

“Allah buyurdu ki: “ Azabıma dileğimi uğrattırım.”(A’râf 7/156)

⁴³⁷ Nisa 4/105.

⁴³⁸ Âl-i İmrân 3/128.

⁴³⁹ Enfal 8/17.

⁴⁴⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*,1:32.

⁴⁴¹ Demircigil, *İbn Cinnî'nin el- Muhtesebinde Şaz Kiraatlere Yaklaşımı*, 98.

İbn Cinnî, bu ayette “أشَاءُ” ifadesini Hasan-ı Basrî ve Amr b. el- Esvârî'nin “أشَاءُ” ifadesini “أسَاءُ” şeklinde okuduklarını belirlemektedir.⁴⁴²

Müellife göre bu okuyuş Allah'ın adaletini gösterme açısından yaygın olan “أشَاءُ مِنْ” şeklindeki okuyuştan daha açıktır. Çünkü şâz okuyuşta azabı hak etme sebebi zikredilmiştir ki sebep de kötülüktür. Yaygın olan okuyuşta ise azap edilme sebebi açık olarak belirtilmemiştir. Bu da insanla ilintili olan bir şeyden dolayıdır. Allah Teâlâ kullarına zulmetmez ve onlar günah işlemediği sürece azap etmez. Ancak bunu bu âyetten değil de bilakis diğer âyetlerden öğreniyoruz. “أشَاءُ مِنْ” noktalı “ش” şeklindeki ayetin zahirinden; (Kur'ân'a) muhalif olup kötü gözle bakan kişiler, Allah istediği kuluna -o kul kötülük etsin ya da etmesin -azap eder şeklinde vehme kapılıp yanlış anlayabilir.

Müellif verdiğimiz bu örnekte şâz olan bu okuyuşa olumsuz bir anlam yüklememiş; bu okuyuşun mana olarak daha açık olduğunu ifade etmiştir.

2. Örnek:

“ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ”

“Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır.”(Ahzâb 33/51)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “كُلَّهُنَّ” ifadesini Ebû İyas'ın lâm'ı nasb ederek “كُلَّهُنَّ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴⁴³ İbn Cinnî, bu okuyuş ile ilgili şöyle bir yaklaşım sergilemektedir: Ebû İyas “آتَيْتَهُنَّ” deki “هَنَّ” ye vurgu olarak nasb halinde okumuştur. Bu okuyuşun manası onlara tek tek ve toplu olarak verilen şeylere rızaları vardır şeklindedir. Aslında bu iki okuyuşun manası da aynıdır. Ancak dammeli olan okuyuş (cumhurun okuyuşu) “onların hepsinin rızası vardır” şeklinde ifadeyi açıkça ortaya koyduğundan dolayı mana bakımından daha kuvvetlidir. Tevîl edildiği zaman ikisinin maksadının da aynı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Müellif verdiğimiz bu örnekte de şâz olan bu okuyuşa olumsuz bir yaklaşımda bulunmamış, tevîl edildiği zaman her iki okuyuşun maksadının aynı olduğunu belirtmiştir.

⁴⁴² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 261; Hasan-ı Basrî ve Amr b. Ubeyd “أَوْصَيْبُ” şeklinde de okumuşlardır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 52.

⁴⁴³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 182-183.

İbn Cinnî, Bağdat ekolünün Basra eğilimli âlimlerinden biri olduğu için kıraâtlere yaklaşım hususunda Basralı dilbilimcilerle aynîlik gösterdiği bir gerçektir.⁴⁴⁴ Basra ekolüne sahip dilbilimcilerden farklı olarak sırf mevcut dil kurallarıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle herhangi bir kıraât vechini tamamen reddetme biçiminde bir tutum sergilememiş, daha temkinli davranmıştır. Konu ile alakalı örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ”

“ Hamd âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.” (Fâtiha 1/2)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ الْحَمْدُ لِلَّهِ ” ifadesini İbrâhîm b.Ebî Able’nin (ö.152/769) “ الْحَمْدُ لِلَّهِ ” şeklinde; Hasan Basrî ile Zeyd b. Ali’nin (ö.122/740) ise “ الْحَمْدُ لِلَّهِ ” şeklinde itbâ ile okumalarının hem kıyas⁴⁴⁵ hemde kullanım açısından şâz olduğunu, ancak bu vecihlerin daha sonra yaygınlaştığını ve Arap dilinde bir dayanağı olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁶ Böylelikle İbn Cinnî, Basra eğilimli dil âlimlerinden farklı olarak bir kıraât vechinin yerleşik dil kurallarına aykırı olmasının, o kıraât vechinin sübutu için engel oluşturmadığı düşüncesini benimsemiştir.⁴⁴⁷

2. Örnek:

“ فَمَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا... ”

“ İnsanlardan birini görürsen...”(Meryem 19/26)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ تَرَيْنَ ” ifadesini Talha’nın “ فَمَا تَرَيْنَ ” şeklinde okuduğunu; Ebû Amr ‘dan “ تَرَيْنَ ” şeklinde hemzeli olarak rivayet edildiğini belirtmektedir.⁴⁴⁸

İbn Cinnî, “ تَرَيْنَ ” şeklindeki hemzeli okuyuşu dil kuralları bağlamında zayıf,

⁴⁴⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 338.

⁴⁴⁵ Nahiv usulü delillerinin biri de kıyâs’tır. Nahiv de asıl olanın hükmünü asıl olmayana vermektir. Kûfe dil mektebi mensubu dilciler çoğunlukla nakil ile gelen herşeyi kabul etmiş ve bunlar üzerinde kıyası çokça kullanmışlardır. Şâz ve tek örnekleri de asıl olarak kabul etmiş bunları da başkalarına kıyas etmişlerdir. Basra dil mektebi âlimleri ise nakil yoluyla gelen şeyleri almada biraz daha titiz davranmışlardır. Nitekim onlar şâz ve tek örnekler üzerine kıyas yapmaktan kaçındıkları gibi bunlara asıl muameleside yapmamışlardır. Şâzları bazen olduğu gibi kabul etmişler, bazen de tevil etmişler hatta tamamen de reddetmişlerdir.

⁴⁴⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 37.

⁴⁴⁷ Demircigil, *İbn Cinnî’nin el- Muhtesebinde Şaz Kıraatlere Yaklaşımı*, 82.

⁴⁴⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 42.

“ تَرَيْنَ ” şeklindeki okunuşu da şâz olarak nitelendirmiş ancak bu kıraât vecihlerini de tamamen reddetmek yerine tevilde bulunma çabasında olmuştur.⁴⁴⁹

3. Örnek:

“ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ ”

“Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu- hep O’na secde etmektedir.”(Hac 22/18)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَالْدَّوَابُّ ” ifadesini İbn Şihâb ez- Zührî’ nin “ ب / be” harfindeki şeddeyi kaldırarak “ وَالْدَّوَابُّ ” şeklinde okumasıyla ilgili “semaân ve kıyasen az bulunan zayıf bir vecih ” şeklinde değerlendirmede bulunmasına rağmen, aslı “ ظَلَّتْ - مَسَّتْ - أَحَسَّتْ ” olan “ ظَلَّتْ - أَحَسَّتْ - مَسَّتْ ” kelimeleri arasında benzerlik kurarak burda söz konusu olan tahfifin Zührî’ye atfedilen “ وَالْدَّوَابُّ ” okuyuşu içinde gerekçe olabileceğinden bahsetmiştir.⁴⁵⁰

İbn Cinnî, bazı yerlerde İbn Mücâhid ile kıraâtın zayıf olması hususunda ittifak etmiştir; ancak Arap kelimedeki üstünlüğü, şâzları savunma gayreti içerisinde olduğundan dolayı bir çıkış yolu bulmaya gayret etmiştir. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ ”

“Nerede olursanız olun, ölüm sizi yakalar.”(Nisâ 4/78)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ ” ifadesini, Talha b. Süleyman’ın her iki kâf harfinin dammesiyle “ يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴⁵¹

İbn Mücâhid, Arapça da bunun merdûd olduğunu söylemiştir. İbn Cinnî de bunun Arapça’da zayıf olduğunu, şiir ve zaruret halinde olabileceğini; merdûd olmadığını, “ Kur’ân’da merdûd’dur” denmesinin mana açısından daha doğru olacağını ifade etmiş, şiir ile hüccetlendirmiş ve ona kıyas yapmıştır.⁴⁵²

Şunu da ifade etmek gerekir ki İbn Cinnî, dil kurallarıyla bağdaştıramadığı kıraât vecihleriyle ilgili yaptığı açıklamalarda ayrı bir kavramlaştırma yapmamış,

⁴⁴⁹ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 2: 42.

⁴⁵⁰ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 76.

⁴⁵¹ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 193.

⁴⁵² İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 193.

burada da şâz tanımına başvurmuş, ancak bu defa şâz kavramına olumsuz mana yüklemiştir.

İbn Cinnî'nin şâz olarak nitelendirdiği kiraât vecihlerinden örnekler vermeye çalışalım.

1. Örnek:

“ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ”

“Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır.”(Bakara 2/10)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ مَرَضًا ” ifadesini İbn Dureyd, Ebû Hatim yoluyla “ مَرَضًا ” şeklinde okunduğunu aktarmıştır.⁴⁵³ İbn Cinnî, “ مَرَضًا ” ifadesinin “ مَرَضًا ” şeklinde tahfif ile okunmasının doğru olmadığını, tahfifin ancak esre ve dammeli kelimelerde söz konusu olduğunu, fethalı harflerin tahfif yapılarak okunmasına dair gelen rivayetlerin şâz / az olduğunu, zorunluluk halinde tahfif şeklinde olan okuyuşların söz konusu olduğunu ancak Kur’ân söz konusu olunca bunlara kıyas yapılmayacağını belirtmektedir.⁴⁵⁴ Müellif dil kuralları bağlamında tevcihini yaptığı bu vechi şâz olarak nitelendirmiştir.

2. Örnek:

“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ”

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın.” (Bakara 2/278)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ مِنَ الرِّبَا ” ifadesini İbn Mücâhid be’nin dammı ve vâv’ın sakini ile “ مِنَ الرِّبَا ” şeklinde okunduğunu aktarmaktadır.⁴⁵⁵ İbn Cinnî, bu okuyuşun şâz olduğunu söyledikten sonra bir takım dilsel mülahazalarda bulunmuştur.

3. Örnek:

“ وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ”

“Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler.(En’âm 6/113)

⁴⁵³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 53.

⁴⁵⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 53.

⁴⁵⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 142.

İbn Cinnî, bu ayette geçen **وَلْيَقْتَرُوا** ، **وَلْيَرْضَوْهُ** ، **وَلْيَصْنَعِي** fiillerinin başında yer alan “ ل ” harflerinin Hasan-ı Basrî ve İbn Şeref (ö.?)’in lâm’ın sükunu ile “ **وَلْيَرْضَوْهُ** ، “ **وَلْيَقْتَرُوا** ، **وَلْيَصْنَعِي** ” şeklinde okuduklarını belirttikten sonra bu kıraât vecihleri için “kıyâsen güçlü olmakla birlikte kullanım bakımından şâz” değerlendirmesini yapmıştır. Çünkü İbn Cinnî’ye göre lâm harfinin sükun ile uygulaması “ **ثُمَّ لِيُقْضُوا تَقَاتِلُوا** ” Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi tavaf etsinler.” (Hac-29) âyetindeki gibi emir lâmı olarak gelmesi durumunda yaygın bir kullanıma sahiptir.⁴⁵⁶ Müellif bu vecih ile ilgili değerlendirmede bulunurken “kıyas” ve “kullanım” şeklinde bir ayrım yapmış, dil kuralları açısından değerlendirdiği bu vechi şâz olarak nitelendirmiştir.

4. Örnek:

“ **وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى** ”

“ Eski Ad kavmini de helak eden O’dur.”(Necm 53/50)

İbn Cinnî Nafi’den gelen “ **وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا لُّوْلَى** ” şeklindeki okunuşu şâz olarak kabul etmiştir. Bu kıraâte göre el- ûlâ kelimesinin orta harfi hemzedir. Hâlbuki İbn Cinnî, bunun “ **أَفْعَل** ” kalıbından ve orta harfinin de **vâv** olması gerektiğini söylemiş ve bu kıraâtın sahibini dilde hata yapmakla suçlamıştır.⁴⁵⁷

5. Örnek:

“ **فَقَاتِلُوا أَمَّةَ الْكُفْرِ** ”

“ Sizde küfrün elebaşlarıyla vuurşun.”(Tevbe 9/12)

İbn Cinnî, “ **أَمَّة** ” kelimesinde iki hemzenin yanyana gelmesini de şâz olarak kabul etmiştir. Ona göre bu anacak orta harfte olduğu zaman caiz olur. Mesela “ **سَال** ” kelimesinde olduğu gibi.⁴⁵⁸

el- Muhteseb’i incelediğimizde müellif bu ayetlere yer vermemiştir. Biz onun bu kıraâtleri şâz olarak kabul etmesini müellifin diğer eserlerine başvurarak öğreniyoruz.

⁴⁵⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 27.

⁴⁵⁷ İbn Cinnî, *el- Munstf*, 2: 203.

⁴⁵⁸ İbn Cinnî, *Sırru sînâati’l-i’rab*, 1: 81.

2.2.1. İbn Cinnî'nin Âyetlerin Tefsirinde Şâz Kıraâtleri Kullanması

İbn Cinnî şâz kıraâtleri Kur'ân tefsirinde önemli bir öge olarak kabul etmektedir. Muhtelif kıraât vecihlerini tevil ederken bu düşüncesinin yansımalarını görmek mümkündür. O kaydedilen kıraât vecihlerinin bu yönüne işaret etmek üzere şâz bir kıraât vechinin ait olduğu ayetteki lafızları tefsir ettiğini söylemiştir. Konu ile alakalı örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ”

“Öyle ki, kendilerine nezdimizden hakikat geldiğinde “Bu düpedüz bir büyü!” dediler”.(Yûnus 10/76)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ لَسِحْرٌ ” kelimesini Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr “ لَسَاجِرٌ ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁵⁹

Müellif, “ لَسِحْرٌ مُبِينٌ ” şeklindeki okuyuş “asanın yılana dönüşmesine” işaretler. “ لَسَاجِرٌ مُبِينٌ ” şeklindeki okuyuş ise “Musa (as)’a işaretler”. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: “ هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ ” bu okuyuşta, güne (اليوم) işaret vardır. “ يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ ” şeklindeki fetha ile olan okuyuşta ise o günde vuku bulan fiile işaret vardır.⁴⁶⁰

2. Örnek:

“ قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتِكُمْ ”

“Allah şöyle buyurdu: “İkinizin de duası kabul edildi”.”(Yûnus 10/89)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتِكُمْ ” ifadesini Ebû Abdurrahman'ın “ قَدْ أُجِيبْتُ دَعَوَاتِكُمْ ” şeklinde okumuştur.⁴⁶¹

Müellif, bu okuyuş ile ilgili şu yaklaşımı sergilemektedir: “ دعوة ” kelimesinin çoğulu (دَعَوَات) kelimesidir. Bundan dolayı cumhurun okuyuşundan tek söylenip çokluk kastedildiği anlaşılmaktadır. Mastarı cins isim olduğu için cümle içerisinde bu şekilde gelmiştir. Cins isimler çokluk konumunda teklik, teklik konumunda çokluk olarak kullanılabilirler.⁴⁶²

3. Örnek:

“ أَفَلَمْ يَأْتِئِسَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا ”

⁴⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 316.

⁴⁶⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 316.

⁴⁶¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 316.

⁴⁶² İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1: 316.

“Müminler hâlâ anlamadılar mı ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?”(Ra’d 13/31)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ أَفَلَمْ يَأْنَيْسَ ” fiilinin Hz. Ali, İbn Abbas, İkrime, İbn Ebi Müleyke, Cahderî, Ali b. el- Hüseyin(ö.?) ve Zeyd b. Ali’nin “ أَفَلَمْ يَتَّبِعِينَ ” şeklinde okuduğunu ve bu kıraât vechinin ilgili lafzın tefsiri mahiyetinde olduğunu ifade etmiş ve bu meyanda “ أَفَلَمْ يَأْنَيْسَ ” fiilinin kökü olan “ يَأْس ” masdarının bilmek ve kavramak manalarına geldiği hususunda farklı dilsel izahlar yapmıştır.⁴⁶³ Müfessirler arasında “ أَفَلَمْ يَتَّبِعِينَ ” ifadesinin tefsiriyle ilgili; “Müminler kavramadılar mı?” (أَفَلَمْ يَتَّبِعِينَ) (الَّذِينَ آمَنُوا), “Mü’minler bilmediler mi?” (أَفَلَمْ يَعْلَمِ الَّذِينَ آمَنُوا) ve “ Müminler ümitlerini kesmediler mi?” şeklinde temelde üç görüş bulunmaktadır.⁴⁶⁴ Müfessirlerin önemli bir kısmı bu fiilin kökü olan “ يَأْس ” kelimesinin “ عِلْم ” manasında da kullanıldığını, dolayısıyla “ أَفَلَمْ يَأْنَيْسَ الَّذِينَ آمَنُوا ” ifadesinin (أَفَلَمْ يَتَّبِعِينَ الَّذِينَ آمَنُوا) “ Müminler kavramadılar mı? ” manasına geldiğini söylemişlerdir. İbn Cinnî gibi müfessirler bu tercihlerini hem dilsel hemde “ أَفَلَمْ يَتَّبِعِينَ ” şeklindeki kıraât vechiyle hüccetlendirmişlerdir.⁴⁶⁵

4. Örnek:

“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ”

“ Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun.” (Cum’a 62/9)

İbn Cinnî’ nin aktardığına göre bu ayette geçen “ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ” ifadesini Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b’tan oluşan sahâbeler “ فامضوا إلى ذكر الله ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁶⁶

İbn Cinnî bu okuyuşun bu ifadeyi tefsir ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre, “ فامضوا ” şeklindeki kıraât vechi, âyetteki “ فَاسْعَوْا ” emrindeki maksadın “gidin”

⁴⁶³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 357.

⁴⁶⁴ Ali b. Muhammed el Maverdî, *en- Nüketü ve'l-uyûn*, thk.İbn Abdi'l- Maksûd b. Abdîrrahîm, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, t.s), 3: 113.

⁴⁶⁵ Sem’ânî, Mânsûr b. Muhammed, *Tefsîru'l- Kur’ân*, thk. Yâsir b. İbrahim ve Ganim b. Abbas b. Ganim, (Riyad: Dâru'l- Vatan, 1997), 3:94; Zemaşşeri, *Keşşaf*, 3: 353; Neseî, Ebü'l- Berakât Abdullah b. Mahmud en- Neseî, *Medârikü't- tenzil ve esrârü't- te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, (Beyrut: Dâru'l- Kelimi't-Tayyib, 1998), 2: 155.

⁴⁶⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 322.

şeklinde olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla burada emir kipinde gelen “ فَاسْعُوا ” fiili “koşmak ve acele etmek” anlamında değildir.⁴⁶⁷

Müellif verdiğimiz bu örneklerde şâz kıraât vecihlerini ayette geçen lafızları tefsir etmek için kullanmış, bu vecihler için olumsuz bir yaklaşımda bulunmamıştır.⁴⁶⁸

5. Örnek:

“ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ... ”

“ Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayınız...”(Talâk 65/1)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre Talâk Sûresi 1.âyette geçen “ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ ” ifadesini Hz. Peygamber (sav), Hz.Osman, İbn Abbas, Übey bin Kâ'b, Cabir b. Abdullah, Mücahid, Ali b. Hüseyin ve Cafer b. Muhammed “ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عَدَّتِهِنَّ ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁶⁹

Müellif, bu okuyuşun cumhurun okuyuşunu doğrular nitelikte olduğunu söylemiştir. “ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ ” /onların iddetlerinde yani onların iddet vaktinde demektir.⁴⁷⁰ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ / Vakti geldiğinde onu açıklayacak olan Allah'tır.⁴⁷¹ âyeti de örnek olarak zikredilebilir.

6. Örnek:

“ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ”

“ Müminler ancak kardeşirler, öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.”(Hucurât 49/10)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ” ifadesini Zeyd b. Sabit, İbn Mes'ûd ve Hasan-ı Basri'nin “ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ إِخْوَانِكُمْ ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁴⁷²

İbn Cinnî, “ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ” ifadesinde kullanılan tesniye lafızıyla aslında cemaatin kastedildiğini, “ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ إِخْوَانِكُمْ ” şeklindeki bu okuyuşun genelin okuyuşuna delalet ettiğini ifade etmektedir.

⁴⁶⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 321-322; Detaylar için bk.Süleyman Narol, “Kur'an'daki “Se'â” Kelimesinin Anlam Analizi ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, *Türkoloji Araştırmaları*,12/10 (2017): 225-248

⁴⁶⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 316.

⁴⁶⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 323.

⁴⁷⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 323.

⁴⁷¹ A'râf 7/187.

⁴⁷² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 278; İbn Sîrîn de “ إِخْوَانِكُمْ ” şeklinde okumuştur. “ أَخَوَيْكُمْ ” kelimesini tâ ile “ أَخَوَاتِكُمْ ” şeklinde okuyanlarda vardır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, s.144; Ukberî, *İ'râbu'l- kıraât eş- Şevâz*, 2: 502-503.

3.Şâz Kırâatleri Hücçetlendirme

Kırâatleri tercihte bulunan karilerin bu eylemlerinin neticesinde onları kendilerini tercihe sevk eden gerekçelerini ifade eden kırâat disiplini içerisinde yer alan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu başlık altında öncelikle bu kavramları açıklamaya çalışacağız.

Hücçet: Delil, kanıt, burhan gibi anlamlarına gelir. “ حج ” sülasi fiilinin bir isim olup çoğulu, “ حجج وحجاج ” dir. Lügat olarak hücçet, tartışma esnasında kazanmak için sunulan delil, kişinin kendi delil ve kanıtı ile hasmına karşı üstün gelmesi, iddianın doğruluğu için gösterilen kanıt manalarına gelmektedir.⁴⁷³

“ Tercîh/ترجیح ” kelimesi, “ رجح ” fiilinin tef‘il babındaki mastarı olup, türediği kök “ رجح ” fiili, “terazinin kefesinde ağır basmak, daha ağır olmak, üstün olmak” manasındadır. “ Tercîh ” mastarı ise “iki şey arasında seçimde bulunma, yeğlemek, üstünlük vermek ve üstün görmek” manasındadır.⁴⁷⁴

Kırâat kaynaklarında ise tercîh “kırâat biçimlerinden nakledilenler arasında raviler açısından en meşhur olanı tercîh etme”⁴⁷⁵ anlamında kullanılmaktadır. Zerkeşî de “iki kırâattan birini diğerine tercîh etme”⁴⁷⁶ şeklinde tarif etmekte ve bunun tercîh edilmeyeni yok sayma olarak anlaşılmasının kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁷ Zerkeşî’nin tercîh kavramı ile ilgili bu açıklamalarının akabinde ihtiyâr kavramını da aynı bağlamda kullanması onun her iki kavramı da aynı manada kullandığını göstermektedir.⁴⁷⁸ Aslında kırâat ve hücçet ile ilgili eserlerde tercîh kavramının kullanılmadığı, bunun yerine genelde ihtiyâr kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ancak Zemahşeri, Şevkani, Ebu’s-Suud, Alusi ve İbn Kesîr gibi bazı müfessirler eserlerinde çok yoğun olmamakla beraber kırâatların seçimini ifade etmede tercîh kavramını kullandıkları göze çarpmaktadır. Bu müfessirlerin tercîh kavramını ihtiyâr kavramı ile aynı manada kullanmaktadırlar.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Cevherî, *es-Sihâh*, 1: 304; İbn Manzûr, *Lisânul-Arab*, 2: 228; Cürçânî, *Mu‘cemu et-Ta’riât*, 73.

⁴⁷⁴ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1993), 279; Cevherî, *es- Sihah*, 2: 651.

⁴⁷⁵ Ebû Tâhir, Abdulkayyim b. Abdulğafur, *Safahât fi Ulumi’l-Kırâat*, (Mekke, y.y,1415), 288.

⁴⁷⁶ Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân*, thk. Yusuf Abdurrahman Meraşi-Cemal Hamdi, İbrahim Abdullah el-Kürdi, (Beyrut, y.y,1990), 1: 339.

⁴⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân*, 1: 339.

⁴⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân*, 1: 339-340.

⁴⁷⁹ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 360.

Netice itibariyle gelenek içerisinde kıraât seçimini ifade eden ihtiyâr ve tercih kavramlarının kullanılmasıyla birlikte, ihtiyâr kavramının tercih kavramına nazaran daha ön planda olduğunu görüyoruz.

Kıraât geleneğine bakıldığında birkaç âlim dışında tercihin genel olarak kabul edildiği ve pratikle de uyduğu görülmektedir. Aslında gerek gelenek içerisinde ve gerek günümüzde takip edilen okumalar, imamların sahih okumalar arasından yaptıkları tercihlerin bir bütünüdür. İmam Nafi'nin kıraâtlarını yetmiş kişiden aldığı ve bunlar arasında tercih yaptığını söylemesi, İbn Atiyye ve Mekki'nin tercihlerin üç ana kritere/hüccete dayanan okumalar arasından yapıldığını söylemeleri pratik birikimin bir şekilde tercih neticesinde şekillendiğini göstermektedir.⁴⁸⁰

Bir kıraâta yönelik tercihten bahsedebilmek için elbette o kıraâtın alternatifi olmalıdır. Kurrânın ittifakla aynı okudukları âyetleri istisna edersek kıraât ilmi en az iki farklı okuma şeklinden ibaret olan âyetleri ele alan bir ilimdir. Bu yönüyle kıraât disiplininde tercih lafzı önemli bir argümandır. Tercihin diğer bir yönü de hüccet bağlamında bir kıraât değerlendirilirken bazen dil yönüyle, bazen de mana yönüyle incelemeye tabi tutulmasıdır. Dil uleması bunların hepsini değerlendirir ve sonunda -dil açısından şu diğerinden daha tercihe şayandır- şeklinde bir hükme varır. Bu şekildeki bir tercih ise kıraâtların birinin diğerine üstün olması değil kıraâtların hüccetlendirilmesine yönelik ortaya konulan argümanların birbirinden üstün olması şeklinde anlaşılmalıdır.

Tevcih: Sülâsî olan “وجه” fiili “üstün gelmek, şanlı şerefli olmak gibi manalara gelmektedir. Aynı kökten gelen “vech” kelimesi ise “yüz, çehre, taraf, kasıt, yol gibi anlamlara gelmektedir. Sülâsî kökün tef ‘il kalıbından mastarı olan “توجيه” kelimesi ise “birini şerefli kılmak, yüzünü birine çevirmek, yön vermek, dikkatini bir şeye vermek gibi manalara gelmektedir.⁴⁸¹

Bu sülâsî kökün hem isim hali (وجه – وجوه – اوجه) hemde mastar şekli (توجيه) kıraât ilminde çokça kullanılan iki kavramdır. Vech kelimesi muhtelif iki kıraât farklılığından herbirini ifade ederken, bir kelime ile alakalı bütün okumaları da

⁴⁸⁰ İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kıraat Olgusu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009), 238.

⁴⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 558-560; Râzî, *Muhtâr*, 50.

vücut/evcüh karşılamaktadır. Pratik hüccet kaynaklarında vech kelimesi yer yer hücceti, özellikle dilsel hüccetleri karşılayan bir kavram olarak yer almaktadır.⁴⁸²

İhticac kaynaklarına tevcihin isim olarak verilmesini dikkate aldığımızda ele alınan vecihlerin temellerinin de ortaya konulduğunu görmekteyiz. Müellifimiz eserinde ele aldığı vecihlerin temellerini ortaya koymakta; yaptığı bu tevcihler de genellikle dilsel hüccetleri karşılamaktadır.

İllet: Sözlük olarak hastalanmak ve hasta olmak anlamlarına gelen illet ifadesi “عل - يعل” sülasi fiilinden mastardır.⁴⁸³

Hüccet kavramı yerine de kullanılan bu kavram, iki kıraâten birisinin temellendirilmesinde ortaya çıkan hüccetleri ifade ederken, ihticâc kaynaklarında bu kelimenin kullanımına “ ve illetü ...,⁴⁸⁴ ve illetü zalike,⁴⁸⁵ ve fi illetihi vechani”⁴⁸⁶ şeklindeki ifadeler de sık sık rastlanılmaktadır.

Konu ile alakalı bir diğer kavram da “ **ihiticâc** ” kavramıdır. İhticâc olgusu, bir tezin ispatında, tartışmalı ve ihtilafli bir meselede öne sürülen iddianın temellendirilmesinde başvuru olan önemli bir unsurdur. Bu haliyle her bilim dalının, ihtilafli meselelerinde kendisine ihtiyaç hissetmektedir. Herhangi bir meselenin ortaya konması ve temellendirilmesi için kanıtlar sorulur. Bu kanıtın adı, delil olur, burhan olur, hüccet olur, illet olur, sebep olur. Adı hangi formda gelirse gelsin amaç aynıdır. Kıraât disiplininde ihticâc olgusu iki çeşit olarak ortaya çıkmaktadır: Bunlardan biri, ihticâc lil kırâat; diğeri ise ihticâc bi'l-kırâattır.

İhticâc li'l-kırâat, bir kırâat vechinin çeşitli amaçlar için (tercih ve tespit) isnâd ve resm-i Mushaf yanında dilsel, naklî, aklî, tarihsel delillerle temellendirilmesidir.⁴⁸⁷

İhticâc bi'l- kırâat, kırâatın herhangi bir ilim dalının bir meselesi için delil olarak kullanılmasıdır.⁴⁸⁸ Bu bağlamda özellikle nahiv ilmi, dilsel olgu olması yönüyle

⁴⁸² Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 365-366.

⁴⁸³ Cürcani, *Kitabü't-Tâ'rîfât*, 129.

⁴⁸⁴ İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a*, 108,126; İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed, *el-Mûdah fi Vucuhi'l- Kıraati ve İleliha*, thk. Ömer Hemedan el- Kubeysi, (Mekke,1993), 1: 235.

⁴⁸⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, 96, 100, 103, 104, 117, 118, 218, 256; İbn Zencele, *Hüccetu'l- Kıraat*, 309, 371; İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed, *el-Mûdah fi Vucuhi'l- Kıraati ve İleliha*, thk. Ömer Hemedan el- Kubeysi, (Mekke,y.y,1993), 1: 260.

⁴⁸⁶ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1: 286.

⁴⁸⁷ Detaylı bilgi için bk. Efgânî, Said, *fi Usûli'n- Nahv*, (Beyrut, 1987), 28-45.

⁴⁸⁸ Efgânî, Said, *fi Usûli'n- Nahv*, 28-45.

kıraât vecihlerini yoğun bir şekilde kullanmıştır.⁴⁸⁹ Nahiv ilmi gibi diğer İslâmi bilimler için de aynı durum söz konusudur. Her bilim dalı, kıraât malzemesini kendisi için referans olarak kullanmaktadır.⁴⁹⁰

İbn Cinnî, kıraât vecihleri ve ihtilaflarını değerlendirirken çeşitli dilsel analizlerde bulunmuş ve bu vecihlerin dilsel dayanaklarını ve anlamlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda ihticâc li'l-kıraât yapmıştır. Bunu yaparken de genellikle şiirle istişhâdda bulunmuş, darb-ı mesellerden ve az sayı da olsa hadis-i şeriflerden, Sahâbe okuyuşlarından yararlanmıştır.

Bu bölümde İbn Cinnî'nin *el- Muhteseb*'inde kıraâtları hüccetlendirme çeşitlerini ve şekillerini örneklerle incelemeye çalışalım.

3.1. Ayet İle Hüccetlendirme

Müellif kıraât vecihlerini zikrettikten sonra bu vecihlere delil olarak işaret ettiği benzer âyetler varsa onlara da yer vermektedir. Kıraâtlerin anlam yönünden birbirlerine benzediklerini belirtmektedir. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ”

“ Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdırlar. Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar.” (Nisâ Sûresi 4/34)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ” ifadesindeki lafzatullahı Yezîd b. Ka'kâ'nın nasb halinde “ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴⁹¹ Müellif muzafın hazfedildiğini, kast edilenin “ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ / بِمَا حَفِظَ دِينَ اللَّهِ وَشَرِيعَةَ اللَّهِ وَعَهْدَ اللَّهِ ” Allah'ın dinini, şeriatını ve sözünü korumasına uygun olarak ” demek olduğunu, muzafın hazfedilmesinin Kur'ân da ve şiirde olduğunu ifade ettikten sonra “ إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ / إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ ”⁴⁹² ayeti ile bu okuyuşu hüccetlendirir. Bu ayette de “ Allah'ın dinine, sözüne ve dostlarına yardım ederseniz” denilmek istenmiş, muzaf hazfedilmiştir.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Refide, İbrahim Abdullah, *en- Nahv ve Kütübü't -Tefsir*, 1:389.

⁴⁹⁰ Refide, *en- Nahv ve Kütübü't -Tefsir*, 1: 389.

⁴⁹¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 188.

⁴⁹² Muhammed 47/7.

⁴⁹³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 188.

2. Örnek:

“ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوْاظٌ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَتَّصِرَانِ ”

“Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız.”(Rahmân 55/35)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ نُحَاسٌ ” ifadesini İbn Ebî Bekra'nın nun'un fethi, hâ'nın dammı ve sin'in teşdidi ile “ نُحْسٌ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁴ “ تَحْسُونَهُمْ / azap ile öldüreceğiz” anlamına geldiğini ifade eden müellif, bu vechi “ بِأَذْنِهِ / Onun izni ile kafirleri öldürüyordunuz ayeti ⁴⁹⁵ ile de hüccetlendirme yapmaktadır.

3. Örnek:

“ وَمَنْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ ”

“Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir”.(Teğâbün 64/11)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ يَهْدِ قَلْبَهُ ” ifadesini İkrime ve Amr b. Dinar'ın “ يَهْدَأُ قَلْبَهُ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁶

Müellif “ يَطْمَنُ قَلْبَهُ / يَهْدَأُ قَلْبَهُ ” anlamına geldiğini ifade etmektedir ve bu okuyuşu “ - Kim iman ettikten sonra- Allah'ı inkâra saparsa, kalbi imanla dolu olduğu halde” ayeti ⁴⁹⁷ ile hüccetlendirmektedir.

3.2. Hadis İle Hüccetlendirme

Hadisler dilcilerin hüccet olarak fazla kullanmadıkları argümanlardan olmuştur. Hadislerin manaca rivayet edilmesinin câiz görülmesi, Arap olmayanlarında rivayetlerde yer alması dil açısından şüphe ile bakılmasının esas nedenidir. Bu bağlamda müellifin kıraâtlerin tevcihinde hadisleri delil olarak kullandığı örnekler azdır. Konu ile ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir:

“ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْتَبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ”

⁴⁹⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 304; Mücâhid ve Kelbî nun'un kesri ve hâ'yı imâle ile “ وَنُحَاسٌ ” şeklinde; Abdurrahman İbn Ebî Bekr “ وَنُحْسٌ ” şeklinde; Müslim b. Cündeb “ وَنُحْسٌ ” şeklinde; Hanzala b. Ya'mer “ وَنُحْسٌ ” İsmail de “ وَنُحْسٌ ” şeklinde okumuşlardır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 149.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân 3/152.

⁴⁹⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 323; Ebû Bekir ve İbn Dînâr da “ يَهْدَأُ قَلْبَهُ ” şeklinde; Mâlik b. Dînâr ise “ يَهْدُ ” şeklinde; Amr b. Fâid “ يَهْدَأُ قَلْبَهُ ” şeklinde; Talha nun ve nasb ile “ نَهْدُ قَلْبَهُ ” şeklinde; Ebû Ca'fer ve Sülemî de “ يَهْدُ قَلْبَهُ ” şeklinde okumuşlardır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 160; Ukberî, *Î'râbu'l- kıraât eş- Şevâz*, 2: 590-591.

⁴⁹⁷ Nahl 16/106.

“Bizim için rabbine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanınsan bitirsin” demiştiniz.” (Bakara 2/61)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ **وَقْتَانِيهَا** ” ifadesini Yahyâ b. Vessâb ve Eşheb “ **وَقْتَانِيهَا** ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁹⁸

Müellif dammeli olan bu okuyuşun güzel bir usûl olduğunu, söyledikten sonra şöyle izahta bulunmaktadır: Yerden çıkan yemişler çoğunlukla **فَعَال** vezninde okunur. Örnek olarak **الْقَلَامُ الزُّبَادِ** kelimeleri zikredilebilir. Bundan dolayı Ebu'l Hasen **رُْمَانٌ** (nar) kelimesinin **فَعَال** vezninde olduğunu söylemiştir. Çünkü o (nar) yerin bitirdiği şeylendendir ve önce de geçtiği üzere onlar çoğunlukla **فَعَال** vezninde olur. Sibeveyh'in görüşüne göre ise, bu gibi yerlerde **الف / elif** harfinden sonra çoğunlukla **نون** harfi geldiği için **نون** harfinin ziyadesiyle **فَعَال** vezninde olur.

İbn Cinnî'ye göre **رُْمَانٌ** (nar) kelimesindeki nûn harfinin güvenilir bir delil olması halinde zâid olduklarına hükmedilebilir. Zira bu nevi nûn'ların kelimenin aslından olması da mümkündür. İbn Cinnî, bunun izahı için hadisi delil olarak kullanmaktadır:

أن قوما وردوا عليه فقال لهم : من أنتم ؟ فقالوا : بنو عَيَّان ، فقال عليه السلام : بل انتم بنو رشدان
Peygamber (sav) kendisine gelen bir kavme siz kimsiniz? diye sorduğunda onlar, “ Biz Gayyan oğullarındandınız dedi. Burada “ **عَيَّان** ” kelimesi dalâlet anlamında olduğu için bunu hoş karşılamayan Hz. Peygamber (sav) hidayet anlamına gelen “ **رشدان** ” kelimesiyle onlara iltifat etmiştir. Birinci kelime “ **الغَيِّ** ” , ikinci kelime de “ **رُشدٌ** ” kökünden olduğu için İbn Cinnî, bu kelimelerdeki nûn'ların zâid oldularını söylemektedir.⁴⁹⁹

Müellif, Ebu'l Hasen ve Sibeveyh'ten nakillerde bulunarak dilsel izahlarda bulunmuş ve hadis ile de hüccetlendirme yapmıştır.

3.3. Sahâbe Okuyuşları İle Hüccetlendirme

Yedi harf ruhsatına binaen Kur'ân-ı Kerîm'i okuma hususunda bir kolaylık sağlanması hedeflenmiş ve bu çerçevede Hz. Peygamberin izin verdiği sınırlar

⁴⁹⁸ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 87-88.

⁴⁹⁹ İbn Cinnî, *el- Munsıf*, 1: 134.

dâhilinde okuma farklılıkları meydana gelmişti. Sahâbe okuyuşlarından kast edilen bu ruhsata binaen oluşan farklı okumalardır.

Sahâbi, bir kelimeyi telaffuz etmekte zorlandığı veya anlamadığı zaman Hz. Peygamber o kişiye kendi lehçesinde aynı anlama gelen kelimeyi kullanmasına izin veriyordu. Müterâdif olarak adlandırılan bu okumalar konusunda Hz. Peygamber tarafından okumak yerine, âyetin anlamını bozmayacak şekilde ilgili kelimeyi kendi lehçesinde aynı anlamı karşılayacak kelimelerle okunmasına izin vermiş; sahâbelere bu işin yolunu göstermiştir.⁵⁰⁰ Bir defasında Enes b. Mâlik, “واقوم قیلا” ayetini “اقوم, واصوب قیلا” şeklinde okuduğunda yanındakiler düzeltmeye çalışınca Enes: “اقوم, اهدى, واصوب” hepsi birdir (yani hepsiyle de okunabilir) demiştir.⁵⁰¹

Sahâbe okuyuşları başlığı altında ele alınan bir başka konu da müdreç okumalardır. Tefsir kabilinden ilaveler olan müdreçler bir sahâbînin yazılan nüshâda satır aralarına Hz. Peygamberden veya kendi içtihadından yaptığı birtakım açıklamalarıdır. Bu tür ifadeler kıraât değeri taşımazlar. Nitekim günümüzde müdreçler İslâmî ilimler sahasında kullanılıyor olsa da onların kıraâtlarla karışma ihtimali tamamen ortadan kalkmıştır.

Mütevâtir/sahih olarak adlandırılan okuyuşların dışında kalan kıraât disiplininde şâz olarak isimlendirilen kıraâtler tefsir ve hüccet kitaplarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Günümüzde kıraât anlamında mütevâtir/sahih bir kıraât değeri taşımayan ancak tefsir niteliğinde vazife icra eden bu okumaları sahâbe okuyuşları diye adlandırıyoruz.

Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir:

1. Örnek:

“قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ ...”

“ İşte bize yağmur getirecek bir bulut dediler. Hayır o, hemen gelmesini istediğinin ceza...” (Ahkâf 46/24)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre İbn Mes'ûd bu âyeti “ هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا قَالَ هُوَ بَلْ ” şeklinde okumuştur.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 56.

⁵⁰¹ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22.

⁵⁰² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 265.

İbn Cinnî, İbn Mes'ûd'un bu kıraâtı ile ilgili şu yaklaşımı benimsemektedir: İbn Mes'ûd'un bu okuyuşu cumhurun okuyuşunun tefsir etmektedir. Onun okuyuşu genelin okuyuşunu açıklamaya yardım etmektedir.⁵⁰³

Ahkâf 46/21 ve 25.ayetlerin tefsirine baktığımızda Hûd peygamberden bahsedildiğini görmekteyiz.⁵⁰⁴ İbn Mes'ûd da 24.ayeti tilavette bulunurken Hûd (a.s) zikretmiş, kavmine hitap eden peygamberin kim olduğunu daha açık kılmıştır.

2. Örnek:

“ **وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ** ”

“ İbrâhim İsmâil'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: “Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.(Bakara 2/127)

İbn Cinnî, bu ayeti İbn Abbâs'ın İbn Mes'ûd mushafına göre “ **رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا** ” ifadesinden önce “ **ويقولان** ” lafzını ilave ederek okuduğunu İbn Mücâhid'ten nakletmiş ve bu okuyuşun bu tür ifadelerde “ **قول** ” kökünden takdîrî bir fiil bulunduğu yönünde Basra dil ekolü mensuplarınca ileri sürülen görüşe delil olduğundan bahsetmiştir.⁵⁰⁵

3. Örnek:

“ **ثُمَّ آفَضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ** ”

“Sonra insanların dalga dalga ilerlediği yerden siz de ilerleyin. Allah'tan bağışlanmanızı dileyin. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”
(Bakara 2/199)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ **النَّاسُ** ” ifadesini Sâid b. Cübeyr'in “ **النَّاسِي** ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁶ Bu okuyuşla ilgili müellif şu yaklaşımı sergilemiştir: Bu kelime ‘Âdem (as) anlamına gelip **الحارث- العباس- الحسن- الحسين** gibi bazı özel isimlerin başında bulunan lââm-ı tarifler gibi bu ismin başındaki lââm-ı tarif de -ister övgü ister yergi anlamında olsun- genel olarak sıfat anlamını taşır. Nitekim bu vecih buna delildir.⁵⁰⁷

⁵⁰³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 265.

⁵⁰⁴ Karaman Hayrettin- Çağrıçı Mustafa- Dönmez İbrahim Kâfi- Gümüş Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5: 38.

⁵⁰⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 108-109.

⁵⁰⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 119.

⁵⁰⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 119.

3.4. Şiir İle Hücetlendirme

İbn Cinnî, kıraâtlerin dil ve mana yönünden izahını yaparken genellikle şiir ile hücetlendirme yapmış, kıraât vecihlerinin tevcihiyle ilgili dil meseleleri ve şiirleri aktarırken sık sık bu âlimleri referans olarak göstermiştir. Bu âlimlerin başında elbette hocası Ebû Ali el- Fârisî(ö.377/987) gelmektedir. Kendisinden yararlandığı belli başlı diğer dilciler ise Halil b. Ahmed el- Ferâhidî (ö.175/791), Sîbeveyh(ö.180/796), Kisâi (ö.189/805), Ferrâ(ö.207/822), Kutrub (ö.210/82 civarı), Saîd b. Mesade el- Ahfeş(ö.215/830), Asmaî (ö.216/831), Ebû Hatim es-Sicistânî (ö.255/869) ve Ebû İshâk ez- Zeccâc (ö.311/923)'tır.

İbn Cinnî, dil meselelerinde Basra ekolünün görüşlerini almasına rağmen ekollerden herhangi birine bağlı kalmayacak derecede taassuptan uzak, özgür bir bakış açısına sahiptir. Bu itibarla kendisinden nakillerde bulunduğu dilcileri yeri geldiğinde eleştirmiş, kendi düşüncesini savunmaktan geri durmamıştır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ”

“ Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz!.” (Bakara 2/129)

İbn Mücâhid, İbn Abbas'ın bu konuda şöyle dediğini söyledi: “ Ebû Amr'a “ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ ” okuyuşunu sordum. Hicaz ehli “ يُعَلِّمُهُمُ وَيُعَلِّمُهُمُ ” şeklinde teskîl ile, Temimliler ise “ يُعَلِّمُهُمُ وَيُعَلِّمُهُمُ ” şeklinde okurlar.⁵⁰⁸

İbn Cinnî, bu iki okuyuşunda dil yönünden izahını yapmakta, tahfif olarak okunmasına Ebû Amr'ın okuyuşunu örnek olarak zikretmektedir.⁵⁰⁹ Müellif, İmru'l-Kays'ın şu beytini delil olarak zikretmektedir:

فاليوم أشرب غير مستحقب إثمًا من الله ولا واغل

“ Bugün Allah'tan bir günah haketmeksizin ve davetsiz misafir olmadan içiyorum”.

⁵⁰⁸ İbn Cinnî, *el- Muhtesab*, 1: 109.

⁵⁰⁹ Ebû Amr, Bakara Sûresinin 54.ayetinde geçen “ فَتَوَبُّوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ ” ifadesini hemzenin sükûnu ile okumuştur.

Bu beyitte “أشربُ” fiili cezimli olarak “أشربُ” şeklinde geçmektedir. Müellif, şiirde sakin kılınarak harflerin okunmasının çok olduğunu, Temimlilerin okuyuşunun da bunun aynısının olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁰

2. Örnek:

“كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا”

“Bunlar ne zaman fitneye yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar.”(Nisâ 4/91)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا” ifadesini İbn Mes’ûd’un elif’siz ve şeddeli olarak “إِلَى الْفِتْنَةِ رُكِّسُوا فِيهَا” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵¹¹

Dil ve mana açısından açıklama yapan müellif, kıraâtin tevcihinde Ebu’l-Hasen’in şiirini hüccet olarak kullanmaktadır:

انت الفداء لِقَبْلَةِ هَدْمَتْنَا وَنَقَرْتَهَا بِيَدِيكَ كُلَّ مَنْقَرٍ

Bu beyitte “نَقَرْتَهَا” lafzı ile “نَقَرْتَهَا” demiş gibidir. “مَنْقَرٌ” masdarı da buna delalet eder.⁵¹²

3. Örnek:

أَقَمَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانِ خَيْرٍ...

“ Binasını Allah’a saygı ve O’nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir...” (Tevbe 9/109)

İbn Cinnî, Tevbe Sûresinin 109.âyetinde geçen “تَقْوَى مِنَ اللَّهِ” ifadesini İsbâ b. Ömer’in tenvinli olarak “تَقْوَى مِنَ اللَّهِ” şeklinde okuyuşuna dair delil getirirken; Sibeveyh’e buradaki tenvinin durumu sorulduğunda, onun “ Bilmiyorum, hakkında bilgim yok ” dediğini rivayet etmiştir. İbn Cinnî bu okuyuş için şu yaklaşımı benimsemektedir: “ Tenvin, bu kıraatten başka bir yerde duyulmamış olsa da kıyas ettiğimizde buradaki elif’in te’nîs için değil ilhâk için geldiğini görürüz. Sibeveyh gibi yüce bir âlimin bunun kıyasından geri durmaması ve bilmiyorum dememesi gerekirdi. “ Bilmiyorum” sözü yerine “ duyduğum kadarıyla kimse bu şekilde okumamıştır” deseydi yine kabul edilebilirdi.⁵¹³

4. Örnek:

“ قَالَ يَا قَوْمِ هَوَلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ”

⁵¹⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 110-111.

⁵¹¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 194.

⁵¹² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 194.

⁵¹³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 304.

“Lût, "Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir.
(Hûd 11/78)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ أَطَهَرَ ” ifadesini Sâid b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Mervân, İsa b. Ömer ve İbn Ebî İshak’ın “ أَطَهَرَ ” şeklinde fetha ile okuduğunu, Basra ekolüne mensup olan Sibeveyh’in âyetteki “ هُنَّ ” ifadesini fasıl zamiri zannetmesi nedeniyle bu okuyuşu zayıf bulduğunu kaydetmiştir. Oysa İbn Cinnî’ ye göre bu okuyuşla ilgili doğru açıklama şu şekilde olmalıdır: “ Buradaki “ هُنَّ ” zamiri “ بَنَاتِي ” kelimesinin haberidir. “ أَطَهَرَ ” ifadesi de “ بَنَاتِي ” yahut “ هُنَّ ” ifadesinin âlidir ve mensuptur. Dolayısıyla Sibeveyh’in ileri sürdüğü görüş fâsittir.⁵¹⁴

5. Örnek:

“ وَلَا يَأْتِلُ أَوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ”
“İçinizden yardım sever ve zengin olanlar, akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere, “ Artık bir şey vermeyeceğiz” diye yemin etmesinler”(Nûr 24/22)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ يَأْتِلُ ” ifadesini Abbas b. Ebî Rebîa, Ebû Ca’fer, Zeyd b. Eslem’in “ يَتَفَعَلُ ” kalıbında “ يَتَأَلُّ ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁵¹⁵ “ وَلَا يَأْتِلُ ” ifadesi “ وَلَا يَحْلِفُ ” manasındadır.⁵¹⁶ İbn Cinnî de yemin ifadesinin “ والألوة- والألوة- ” kalıplarında geldiğini belirttiikten sonra Asmaî’den aktardığı şiir ile hüccetlendirme yapmaktadır:

عَجَابَةٌ هَجَابَةٌ تَأَلَّى لِأَصْبَحَنَّ الْأَحْفَرَ الْأَذْلَى

Bu beyitte geçen “ تَأَلَّى ” kelimesi ile “ يَتَأَلُّ ” şeklindeki okuyuşu hüccetlendirmektedir. Müellif şiiri aktardıktan sonra da mana bağlamında izahta bulunmaktadır:

“ وَلَا يَحْلِفُ أَوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ إِلَّا يُؤْتُوا أَوْلِي الْقُرْبَىٰ ” / Sizden fazilet ve imkân sahipleri yakın akrabaya yardım etmemek için yemin etmesin. “ وَلَا يَأْتِلُ ” şeklinde okunduğu zaman “Yeminini eksik bırakmasın, yemininde kusur yapmasın” şeklinde bir mana olur.⁵¹⁷

6. Örnek:

“ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَّءُوا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ”

“Onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah’ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişğimiz yoktur.”(Mümtehine 60/4)

⁵¹⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 326.

⁵¹⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 106.

⁵¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 106; Taberî, *Câmiu'l-beyân an*, 15: 226.

⁵¹⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 106.

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ بُرءُؤَا ” ifadesini İsa b. Ömer es-Sekafî’ nin “ بَرَاع ” vezninde be’nın kesri ile “ بَرَاءٌ ” şeklinde râ ve elif arasında hemze olmadan okuduklarını belirtmektedir.⁵¹⁸ Müellif bu vecih ile alakalı şu açıklamayı yapmaktadır: Bu lafız “ بَرِيءٌ ” kelimesinin çoğulu olup cem-i teksirinde (kırık çoğulunda) dört vecih vardır:

- 1) “ بَرِيءٌ ” ve “ بَرَاءٌ ” bunun örneği “ ظَرِيفٌ ” ve “ ظَرِافٌ ” kelimelerdir.
- 2) “ بَرِيءٌ ” ve “ أَبْرِيَاءٌ ” bunun örneği “ صَدِيقٌ ” ve “ أَصْدِقَاءٌ ” kelimeleridir.
- 3) “ بَرِيءٌ ” ve “ بُرَاءٌ ” bunun örneği “ شَرِيفٌ ” ve “ شَرَفَاءٌ ” kelimeleridir.
- 4) “ بَرِيءٌ ” ve “ بُرَاءٌ ” (فُعَالٌ vezninde) “ تَوَامٌ ” ve “ رَبَابٌ ” kelimeleridir. Haris’in beyti örnek olarak zikredilebilir:

فَاتَانَا مِنْ حَرْبِهِمْ لُبْرَاءٌ

Biz muhakkak ki sizin savaşınızdan uzağız
Ferra burda “ بُرَاءٌ ” kelimesinin kastedildiğini ve tahfif için çin lâmu’l fiil üzerindeki hemzenin hafzedildiğini belirtmektedir.⁵¹⁹

3.5. Darb-ı Mesel İle Hüccetlendirme

Araplar’ın meselleri, atasözleri ve veciz sözleri de kıraâtlerin tercihinde hüccet olarak kullanılmaktadır. Konu ile ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir.

“ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ”

“ Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’ dur.” (A’râf/57)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ بُشْرًا ”⁵²⁰ kelimesiyle alakalı farklı kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederek aktardıktan sonra dil yönünden izahlarını yapmış; “ بُشْرًا ” şeklindeki okuyuşu da darb-ı mesel ile hüccetlendirmektedir.⁵²¹

Müellif, Ebû Abdurrahman’ın “ بُشْرًا ” şeklindeki okuyuşu ile alakalı şu yaklaşımda bulunmaktadır: “ بُشْرًا ” hal konumunda masdar dır. Buna göre ayet

⁵¹⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 319.

⁵¹⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 319.

⁵²⁰ “ بُشْرًا ” ifadesi sahih olan kıraât farklılıklarını ifade açısından güzel bir örnektir. Bu bağlamda İbn Kesîr, Ebû Amr ve Nâfi, “ نُشْرًا ”, İbn Âmir “ نُشْرًا ”, Hamza ve Kisâi, “ نُشْرًا ” şeklinde okumuşlardır. (İbn Mücâhid, *Kitabü’s- Seb’a*, 283; İbnü’l Cezeri, *en- Neşr*, 2: 269-270; Sıbtü’l- Hayyât, *el- Mübhic fi’l- kırâ’âti’s- semân*, Thk: Abdül Fettah İsmail Şebli, 1:486.)

⁵²¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 255.

“Yağmuru müjdeleyen rüzgârlar” anlamındadır. “ **ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعِيًّا** / Sonra onları çağır. Hızlıca sana gelecekler ” ayetinde ⁵²² olduğu gibi.

“ **سَعِيًّا** ” yani “ **سَاعِيَات** ” demektir. Aynı şekilde “ **بَشْرًا** ” ifadesi de “ **مبشرات** / Müjdeciler demektir. Müellif devamında bu kelimenin farklı kalıplarda nasıl geldiğini örnek cümlelerle belirtmekte ve darb-ı mesel ile hüccetlendirme yapmaktadır:

لَج / Müjde, Seni sevindiren şeyle gözlerim doluyor. ⁵²³

3.6. Anlam Yönünden Hüccetlendirme

Genellikle kıraât vecihlerini okuyanına nispet ederek zikreden İbn Cinnî, kıraât vecihlerini zikrettikten sonra mana açısından kıraât vecihlerini değerlendirmiştir. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

” **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَالَى يُرَاوُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا** ”

“Münafıklar Allah’a oyun oynamaya kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az hatıra getirirler.” (Nisâ 4/142)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ **يُرَاوُنَ** ” kelimesini İbn Ebî İshak ile Eşheb el-Ukaylî’nin (ö.?) râ ve vâv harfleri arasında hemze koyarak, elif’ siz “ **يُرْءُونَ** ” şeklinde okuduklarını aktardıktan sonra bu okuyuşun anlam yönünden daha güçlü olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü “ **يُرَاوُنَ** ” ifadesinin manası İbn Cinnî’ye göre “Onlar insanların kendilerini belli bir şekilde görmeleri için uğraşırlar” şeklinde olduğu halde “ **يُرْءُونَ** ” okuyuşu “Onlar, insanların kendilerini belli bir şekilde görmelerine yol açarlar.” anlamına gelmektedir. ⁵²⁴

Müellif verdiğimiz bu örnekte mana yönünden istidlâl de bulunmakta hem de “ **يُرْءُونَ** ” şeklindeki bu okuyuş için “ **اقوى / daha güçlü** ” şeklindeki tercihe yönelik medh lafzını kullanmaktadır.

2. Örnek:

” **أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ** ”

⁵²² Bakara 2/260.

⁵²³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 255.

⁵²⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 202.

“O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar?.”(Kehf 18/102)

İbn Cinnî, bu ayetteki “ **أَفْحَسِبُ الَّذِينَ** ” ifadesini Ali, İbn Abbas, İbn Ya’mer, Hasan-ı Basri, Mücahid, İkrime ve Katade’nin “ **أَفْحَسِبُ الَّذِينَ** ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁵²⁵

Müellif “ **أَفْحَسِبُ الَّذِينَ كَفَرُوا** / O inkârcılar - beni bırakıp kendi şehvet ve arzularıyla kullarımı yardımcı edinerek - kendilerini yeterli mi sandılar ” ? anlamına geldiğini bu okuyuş ile inkarcıların daha çok eleştirildiğini, onların tenkid edildiğini ifade etmektedir.⁵²⁶

4.Tercihe Yönelik Lafızlar

İbn Cinnî, eserinde kıraât vecihleri arasında tercihte bulunurken birtakım ifadelere başvurmuştur. O, eserinde bazen methederek, bazen zemmederek, tercihlerde bulunmuştur. Biz de onun tercihe yönelik kullandığı bu lafızları örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

4.1.İhtiyâr(اختيار)

İhtiyar ve tercih kavramları kıraât ve tefsir kaynaklarında kullanılan kıraât seçimini ifade eden iki temel kavramdır.

“İhtiyâr” kelimesi, “**خار**” sülasi fiilinin iftial babından mastarıdır. “**اختار**” fiili ise, “kendi iradesi ile bir şeye yönelmek, tercih etmek, seçmek” manasındadır. Bundan dolayı kelimelerin yapısında bir şeyi diğerine karşı tercih etme vardır.⁵²⁷

Kıraât disiplinine ait bir kavram olarak ise ihtiyâr, âlimler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Mekki ve İbn Cezerî, “*karinin okuduğu ve kendisine nispet edildiği bir kırâatı rivayetler arasından seçmesi*”⁵²⁸; Ebu’l-Fadl er-Razi, “*kurra imamlardan biri kırâat tercihi yaptığında....*”⁵²⁹; şeklinde tarif etmektedirler.

⁵²⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 34; İbn Muhaysin “ **أَفْحَسِبُ الَّذِينَ** ” şeklinde okumuştur. Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el- Bağdâdî, Sıbtu’l- Hayyât, *el- Mübhiç fi’k- kırâ’âti’s-semân*, thk. Abdül Fettah İsmail Şebli, 1405/1985, 1: 619.

⁵²⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 34.

⁵²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 248-249.

⁵²⁸ Mekki, b. Ebî Talib, el- Kaysi, *el-İbâne an Me’ani’l-Kıraât*, thk. Abdülfettah İsmail Şelebi, (Kahire, t.s), 89; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s.52.

⁵²⁹ Bâlvâlî, Muhammed, *el- İhtiyâr fi’l- Kırâat ve’r-Resm ve’z-Zabt*, Cezayir, 1997, s.11.

Hüccet ile alakalı eserlerde kiraât seçimi ile ilgili en çok kullanılan kavram “ihtiyar” kavramıdır. Kaynaklarda pratik olarak seçim “الاختيار”⁵³⁰, “المختار”⁵³¹, “الاختياري”⁵³² gibi kalıplarla ifade edilmektedir.

Müellif ihtiyâr ifadesini bir kiraâtı diğerine üstün kılmak amacıyla kullanmış değildir. Müellifin çalışması hüccete yönelik olduğu için kiraât vecihlerini belirli argümanlar ile delillendirmeye çalışmıştır. “İhtiyâr/ burada tercih edilen görüş” şeklindeki ifade, kiraâtın hüccetinin diğerine göre- bakıldığı açı itibariyle- daha isabetli anlamında olduğu söylenebilir. Örneğin Âl-i İmrân Sûresindeki bir ayette hüccetlendirme yaparken meseleye dilsel açıdan yaklaşmış ve birini diğerine tercih etmiştir. Konuyla ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

” إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلَهُ “

“Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı.”
(Âl-i İmrân 3/140)

İbn Cinnî bu ayette geçen “قَرْحٌ” ifadesini Muhammed b. Sümeiyf’in kâf’ın ve râ’nın fethi ile “قَرْحٌ” şeklinde okuduğunu belirtmekte

”قَرْحٌ“ şeklinde okunabildiğini, iki lehçenin de söz konusu olduğunu belirttikten sonra bu lafzın “قَرْحٌ” şeklinde “فُعْلٌ” kalıbında okunduğunu da ifade etmektedir.⁵³³

Müellif bu vecihleri aktardıktan sonra dilsel mülahazalarda bulunur ve lügat olarak tercihin “قَرْحٌ” olduğunu söylemektedir.

Müellif, bazı kiraâtler için yer yer övgü ifadeleri kullanmaktadır. Bu övgü ifadeleri karşımıza farklı kavramlar olarak çıkmaktadır. Bu kavramlar ile ilgili birkaç örnek vermek istiyoruz.

⁵³⁰ İbn Zencele, *Hüccetu’l-Kirâat*, 282, 286, 289 vd.; Mekkî b. Ebi Talib, el-Kaysi, *el-Keşfan Vücûhi’l-Kirâati’s-Seb’ ve ilelihâ ve Hücecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan, (Beyrut, y.y,1987), 1: 28, 32, 49, 93 vd.

⁵³¹ Fârisî, Ebû Ali, *el-Hüccet li’l-Kurrai’s-Seb2a*, thk. Bedruddin Kahveci, Beşir Coycati, (Beyrut, y.y,1984), 1: 10.

⁵³² Fârisî, *el-Hüccet li’l-Kurrai’s-Seb’a*, 1: 13, 50.

⁵³³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 166.

4.2. Câiz (يجوز)

Sözlükte “ makul, mümkün olmak ” gibi anlamlara gelen “ câiz ” ifadesini İbn Cinnî, kıraâtleri dil açısından değerlendirirken dil kurallarına göre gelmesi mümkün olduğunu ifade etmek için bu lafzı kullanmıştır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ”

“ Sizde ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın.” (Yûnus 10/71)

İbn Cinnî, bu ayette geçen geçen “ وَشُرَكَاءَكُمْ ” ifadesini Ebû Amr’ın merfû olarak “ وَشُرَكَاءُكُمْ ” şeklinde okumasına karşı şu yaklaşımı benimsemektedir: “ وَشُرَكَاءُكُمْ ” lafzının merfû okunuşu “ فَأَجْمِعُوا ” fiilindeki merfû zamirin üzerine atfedilmesi sebebine dayanmaktadır ve câizdir.⁵³⁴

2. Örnek:

“ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَقَّةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ”

“Yoksa, Neye hüküm verirsiniz o mutlaka sizindir ” diye tarafımızdan lehinize verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var? ” (Kalem 68/39)

İbn Cinni, bu ayette geçen “ بِالْعَقَّةِ ” ifadesini Hasan-ı Basri’nin nasb halinde “ بِالْعَقَّةِ ” şeklinde okuduğunu belirtmekte dilsel hüccetlendirme yapmaktadır.⁵³⁵

Müellif bu vecih ile alakalı şu yaklaşımı benimsemektedir: “ لَكُمْ ” lafzı “ أَيْمَانٌ ” lafzının haberi ve “ لَكُمْ ” lafzında “ أَيْمَانٌ ” lafzına râci bir zamir olduğundan “ بِالْعَقَّةِ ” lafzının “ لَكُمْ ” lafzındaki zamirden dolayı hal olması câizdir. Yine “ عَلَيْنَا ” lafzını, “ أَيْمَانٌ ” lafzı için sıfat yaptığında bu durumda “ عَلَيْنَا ” lafzı “ أَيْمَانٌ ” lafzına mutaallık değildir. Çünkü “ أَيْمَانٌ ” lafzı “ لَكُمْ ” lafzına haber olduğu zaman “ لَكُمْ ” lafzında olduğu gibi “ عَلَيْنَا ” lafzında da “ أَيْمَانٌ ” lafzına raci bir zamir vardır. “ بِالْعَقَّةِ ” lafzı “ عَلَيْنَا ” lafzındaki zamirden dolayı hal olur ve mensup okunur.⁵³⁶ Müellif verdiğimiz bu örnekte dilsel mülahazalarda bulunmuş ve tercihini ortaya koymuştur.

3. Örnek:

“ إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ أَوْلَىٰ لَكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ”

⁵³⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1:346-348; Hasan-ı Basrî, Ya’kûb ve Yahyâ b. Sellâm da “ وَشُرَكَاءُكُمْ ” şeklinde okumuşlardır. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 63.

⁵³⁵ İbn Cinni, *el-Muhteseb*, 2: 325.

⁵³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 325.

“İman edip iyi işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı onlardır.”(Beyyine 98/6)

Âmir b. Abdulvahid: “Mekke halkından bir imamın “ **أَوْلَنِكَ هُمْ خَيْرَ الْبَرِيَّةِ** ” (Onlar halkın en hayırlılarıdır) şeklinde okuduğunu işittim” demiştir.⁵³⁷

İbn Cinnî, bu okuyuşu naklettikten sonra “ **خَيْرٌ** ” kelimesinin çoğulunun “ **خِيَارٌ** ” şeklinde olmasının ve bu şekilde okunmasının da câiz / mümkün olduğunu söyledikten sonra lügavî açıdan hüccetlendirme yapmıştır: “ **فَاعِلٌ** ” çoğulunun “ **فِعَالٌ** ” şeklinde gelmesi gibi “ **فِيْعَلٌ** ” çoğulu da “ **فِعَالٌ** ” kalıbında kesralı gelir. “ **صَائِمٌ** ” (oruç tutan) ve “ **صِيَامٌ** ”; “ **قَائِمٌ** ” (ayakta duran) ve “ **قِيَامٌ** ” kelimelerinde olduğu gibi.

Yine “ **هَذَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا** ” (Bu, öbüründen daha hayırlıdır) cümlesinde geçen “ **خَيْرٌ** ” kelimesinin çoğulu da olabilir. Bunun aslı “ **أَفْعَلٌ** ” yani “ **أَخِيرٌ** ” (daha hayırlı) şeklindedir. “ **فِعَالٌ** ” vezni üzerine de gelir, zira “ **أَفْعَلٌ** ” kalıbının cemi teksiri “ **فِعَالَا** ” şeklindedir. Mesela “ **بُخْلٌ** ” / cimri ifadesi “ **أَبْخَلٌ** ” ve “ **بِخَالٌ** ” /en cimri anlamına gelecek şekilde kullanılır.⁵³⁸ Müellif, bu örnekte aktardığı kiraât vechiyle alakalı önce tercihini ortaya koymuş; sonra da kiraât vechini lügavî olarak hüccetlendirmiştir.

4.3.Vadıh (واضح)

Müellif, tercihe yönelik medh lafızlarından biri olan “ **vadıh/ açık,net** ” lafzını birkaç yerde kullanmaktadır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir:

1. Örnek:

“ **وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا** ”

“İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik.”(Ahkâf 46/15)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ **إِحْسَانًا** ” ifadesini Ali ve Ebû Abdurrahman es- Sülemî “ **حَسَنًا** ” şeklinde okumuşlardır.⁵³⁹

Müellif bu okuyuş ile alakalı şu yaklaşımı benimsemektedir: Lügat olarak burada “ **حَسَنًا** ” kelimesinin mastar olması mümkündür. **الفعل-الفعل** vezninde gelen masdarlar gibi. **الشغل - الشغل** ve **البخل-البخل** kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu gayet açıktır.⁵⁴⁰ Müellif, lügavi olarak yaptığı hüccetlendirmede tercihini **واضح / açık-net** ifadesini kullanarak ortaya koymuştur.

⁵³⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 369.

⁵³⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 369.

⁵³⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 265; İsa b. Ömer “ **حَسَنًا** ” şeklinde okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 140.

⁵⁴⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 265.

2. Örnek:

“سَنَفَرُغُ لَكُمْ أَيُّهُ التَّقْلَانِ”

“Sizin için de vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık”(Rahmân 55/31)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “سَنَفَرُغُ” ifadesi ile alakalı çeşitli kıraât vecihlerini aktarır: İsâ es-Sekafî nûn’un kesri ve râ’nın fethi ile “سَنَفَرُغُ” şeklinde okumuştur. Ebû Amr ve A’rec yâ ve râ’yı nasb ederek سَيَفَرُغُ şeklinde okumuşlardır. Ebû Hâtim ise A’meş’ten “سَيَفَرُغُ” şeklinde okumuştur.⁵⁴¹

İbn Cinnî, bu vecihleri aktardıktan sonra “فَرَعٌ - يَفْرَعُ” ifadesinin “سَيَفَرُغُ” gibi bablarda da gelebileceğini “سَيَفَرُغُ” şeklinde yâ ile okunduğu zaman failin burda “Allah” olduğunu belirtmektedir “سَيَفَرُغُ” vechi ile alakalı da واضح/ açık-net lafzını kullanmış tercini bu yönde ortaya koymuştur.⁵⁴²

4.4. Akvâ (اقوى)

Müellifin kıraâtleri tercihine yönelik kullandığı medh lafızlarından bir diğeri de “akvâ/kuvvetli” lafzıdır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ”

“Şüphesiz bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer.”(Enfâl 8/24)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ” ifadesini Hasan-ı Basri ve Zührî’nin “بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁵⁴³

İbn Cinnî, hemzedeki harekenin alınıp kendinden önceki “ر” (râ) harfinin üzerine konularak vakfetmek amacıyla şeddeli okumak için “بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.

Müellif yaptığı bu izahtan sonra bu okunuşu Ebû Ali’den bir beyit ile hüccetlendirmektedir.

بِبَازِلٍ وَجَنَاءٍ أَوْ عَيْهَلٍ

Bu beyitte geçen “عَيْهَلٍ” kelimesi de vakıftan dolayı şeddeli okunmuştur. “عَيْهَلٍ” ile kast edilen “عَيْهَلٍ” dir. İbn Cinnî, bu vecih ile ilgili yaptığı izah ve delillendirmeden

⁵⁴¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 304; Ebû’s-Semmâl de “سَنَفَرُغُ” şeklinde okumuştur. Katâde ve A’rec’in “سَنَفَرُغُ” şeklinde râ’yı fetha ile okumuşlardır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 150.

⁵⁴² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 304.

⁵⁴³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 261.

sonra cumhurun okuyuşunun (بَيْنَ الْأَمْرِ وَقَلْبِهِ) daha kuvvetli ve daha güzel olduğunu; şiirde bunların söz konusu olduğunu ama Kur’ân’da olmayacağını söylemiştir.⁵⁴⁴

2. Örnek:

“ ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ”

“ Allah’ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! ” (Şûrâ 42/23)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ يُبَشِّرُ ” ifadesini İbn Mücâhid ve Humeyd’in yâ’nın dammı, bâ’nın sükunu ve şin’in kesri ile “ يُبَشِّر ” şeklinde okuduklarını belirtmekte ve bu kıraât vechi için kıyasen güçlü değerlendirmesini yapmaktadır.⁵⁴⁵

Müellif bu vecih ile ilgili şöyle değerlendirme de bulunmaktadır: “ بَشِّر ” fiili başına hemze getirilmiş “ أَبَشَّرَ ” şekline (افعل babı) dönüşmüştür. Örneğin بَشِّرُ زَيْدٌ بِكَذَا / Zeyd birşeyle sevindi. ابشُر الله بكذا / Allah Zeyd’i birşeyle sevindirdi. “ بَشِّر ” fiili aynel fiili/ orta harfi şeddelenerek “ بَشَّرَ ” şekline dönüşmüştür. Her ikisinde de fiil müteaddi yapılmıştır. Ayette de “ بَشَّرَ ” mâzî fiili muzârî sigasıyla “ يُبَشِّرُ ” şeklinde kullanılmıştır. Mücâhid ve Humeyd’in okuyuşu ise “ أَبَشَّرَ ” (افعل babı) mâzî fiilinin muzârî sigasıyla “ يُبَشِّر ” şeklindeki okuyuştur. Bu okuyuşlar mana olarak birbirine yakındır.⁵⁴⁶ Müellif, bu vecih ile alakalı dilsel açıklamalarda bulunmakta ve mana bakımından da değerlendirme yapmaktadır.

Müellif, kendi değerlendirmesini yaptıktan sonra Ebû Amr’ın bu vecih ile ilgili dediğini aktarmaktadır:

Ebû Amr: “ يُبَشِّر ” şeklindeki vechi tercih etmemin nedeni “ ب ” harfi ceri ile kullanılmamasından dolayıdır” der. İbn Cinnî, onun bu sözünü aktardıktan sonra bu görüşü “ صحيح حسن ” olarak nitelendirmektedir.⁵⁴⁷

3. Örnek:

“ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ”

“ Şüphesiz bir herşeyi bir ölçüye göre yarattık.” (Kamer 54/49)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ كُلُّ ” ifadesini Ebu’s- Semmâl’in raf halinde “ كُلُّ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 261.

⁵⁴⁵ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 251.

⁵⁴⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 251.

⁵⁴⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 251.

⁵⁴⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 300.

İbn Cinnî'ye göre “ كَلَّ ” şeklinde okumak “ كَلَّ ” şeklinde okumaktan daha güçlü/kuvvetlidir. Müellif, Ebu's- Semmâl'e nispet ederek aktardığı bu kıraât vechini de i'rab bakımından değerlendirmekte ve bu okuyuş için “ اقوى ” ifadesini kullanarak tercihini bu yönde ortaya koymaktadır.⁵⁴⁹

4. Örnek:

“ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ”

“ O gün her kişinin işi başından aşkındır.” (Abese 80/37)

İbn Cinnî'nin aktardığına göre bu ayette geçen “ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ” ifadesini İbn Muhaysın'ın yâ'nın fethi ve ayn harfi ile “ شَأْنٌ يَغْنِيهِ ” şeklinde okumuştur.⁵⁵⁰

İbn Cinnî, bu okuyuşu güzel olarak nitelendirmiş ancak mana bağlamında cumhurun okuyuşunu daha kuvvetli bulmuştur. Kast edilen mana “ birinin dert etmediği bir şeyin başkası için dert olmasıdır.” Bu mana da genelin okuyuşundan daha kuvvetlidir.⁵⁵¹

4.5. Zemm Lafızları

Müellif kıraât vecihleri ile alakalı değerlendirmelerinde yeri geldiğinde zemm lafızlarını kullanmıştır. Müellifin kullandığı bu lafızlara örnekler vererek konuyu daha anlaşılır kılmak istiyoruz.

4.5.1. Garib (غريب)

Lügatta “ anlaşılması zor, kapalı, nadir, az kullanılan kelime” anlamlarına da gelen “ garip ” ifadesini müellif, nadir olan/ sık görülmeyen okuyuşlar için kullanmaktadır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ قَالَ فَخَذُ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرَهُنَّ إِلَيْكَ ”

“Rabbi kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır. buyurdu” (Bakara 2/260)

İbn Cinnî, bu ayette ecen “ فَصُرَهُنَّ ” ifadesini İbn Abbas'ın sâd harfini kesralı, râ harfini şeddeli ve fethalı “ فَصِرَهُنَّ ” şeklinde, İkrime'nin sâd harfini fethalı olarak

⁵⁴⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 300.

⁵⁵⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 353.

⁵⁵¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 2: 353.

“ فَصْرَهُنَّ ” şeklinde, sâd harfini dammeli olarak da “ فَصْرَهُنَّ ” şeklinde okuduğunu ve bu okuyuşta râ harfini şeddeleyip ancak fethalı, kesralı veya dammeli demediğini belirtmektedir.⁵⁵² İkrime, “ مُدِّ - مُدِّ - مُدِّ ” kelimelerinde olduğu gibi üç okunuşunda muhtemel olduğunu söyler.

Müellif, İkrime'nin okuyuş vecihleri ile alakalı bir takım dilsel izahlarda bulunur ve İbn Abbas'ın “ فَصْرَهُنَّ ” şeklindeki okuyuşunu alışılmamış/ sık görülmeyen bir okuyuş olarak değerlendirir. Çünkü mudaaf müteaddi fiilde “ يَفْعُلُ ” kalıbının kullanımı azdır, bunun kalıbı “ يَفْعُلُ ” kalıbıdır. Örnek olarak da “ صَبَّ الْمَاءِ/ يَصُبُّهُ ” (Suyu döktü); “ شَدَّ الْحَبْلَ/ يَشُدُّهُ ” (İpi çekti) gibi “ يَفْعُلُ ” kalıbından gelen fillerden oluşan cümlelere yer verir.⁵⁵³

2. Örnek:

“ يَرِثِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ ”

“O, Ya'kub hânedanına da vâris olsun”(Meryem 19/6)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ وَيَرِثُ ” kelimesini Ali b. Ebî Talib, İbn Abbas, İbn Ya'mer, el-Hasen, el-Cahderi, Katade, Ebî Nehîk ve Cafer b. Muhammed'in fetha ve tenvin ile “ وَارِثٌ ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir.⁵⁵⁴

Müellif bu okuyuşu Arapçada sık görülmeyen/nadir bir okuyuş olarak değerlendirmekte ve anlam bağlamında izahta bulunmaktadır: Bu okuyuşta soyutlama/ayırma anlamı vardır. “ يَرِثِي وَارِثٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ ” Bana katından varis olacak birini ver. Ya'kûb ailesinden bir varis” anlamındadır. Aslında ikisi de aynı kişidir, ancak bu okuyuş ile sanki ayrı bir varis kastedilmiştir.⁵⁵⁵

4.5.2.Da'îf (ضعيف)

İbn Cinnî, bir kıraât terimi olarak, dil açısından kullanımında hata gördüğü bir okuyuşu zemmetmek için bu sözcüğü de kullanmaktadır. Konu ile ilgili örnekler aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“نَمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلاً لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ”

⁵⁵² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 136.

⁵⁵³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 136.

⁵⁵⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1: 38; Cahderî “ وَارِثٌ ” şeklinde de okumuştur. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 86.

⁵⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2: 38.

“Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak ve her şeyi açıklamak için, bir hidayet ve rahmet olmak üzere Mûsâ’ya kitabı indirdik ki rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.”(En’âm 6/154)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ ” ifadesini İbn Ya’mer’in nun’un dammı ile “ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنُ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁶

İbn Cinnî, bu okuyuşu irab bakımından değerlendirmekte ve zayıf olduğunu ifade etmektedir. İbn Ya’mer’in bu okuyuşunda “الذي” ne dönük mübteda “هو” hazfedilmiştir. Aslında bu ayette “ تَمَامًا عَلَى الَّذِي هُوَ أَحْسَنُ ” demek istenmiştir. Buradan “هو” zamirinin hazfedilmesi zayıf bir görüştür. Zira “الذي” nin sılası olan cümleden ancak onun sılası olan fiilin sonuna bitişmiş olan mansub “ها” zamiri hazfedilebilir. “مررت بالذي ضربت” /dövdüğüme rastladım yani “ضربته” /dövdüğüm kişiye rastladım. Buradaki zamir meful zamiridir. Meful burada bir yük oluşturduğu ve isim de sılasıyla birlikte uzun olduğu için bu zamir hazfedilmiştir. Yoksa mübteda bir fazlalık değildir ki hafifletme maksadıyla hazfedilsin. Özellikle de o, mevsule dönen zamirdir ve bu yüzden hazfedilmemesi gerekir. Ancak bunu yaptıklarını gösteren ifadeler vardır ama ashabımız ilk görüşü kabul etmektedir.⁵⁵⁷

2. Örnek:

“ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلَكُمْ ”

“ Gerçek şu ki Allah’ın dışında yalvarıp yakardıklarınızda tıpkı sizin gibi birer kuldür.”
(A’râf 7/194)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ عِبَادًا أَمْثَلَكُمْ ” ifadesini Said b. Cübeyr’in kelimelerini nasb ederek “ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلَكُمْ ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁸

Müellif bu okuyuşla alakalı şu yaklaşımı benimsemektedir: “ إن ” edatının “ ما ” edatı konumunda olması gerekir ve sanki şöyle denilmektedir:

“ ما الذين تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلَكُمْ ” Ama bu zayıf bir görüştür. Çünkü “ إن ” edatı “ ما ” edatı gibi olumsuzluk anlamı vermez. Bu edat “ ليس ” gibi işlev görür ve bu durumda mana şöyle olur: “Allah’ı bırakıp da ibadet ettiğiniz bu varlıklar birer taş veya ağaçtır. Bunlar sizden daha aşağı varlıklardır. Zira siz akıl sahibi ve konuşulani

⁵⁵⁶ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 234-235.

⁵⁵⁷ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 234-235.

⁵⁵⁸ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 270.

anlayan varlıklarsınız. Şu halde nasıl olur da kendinizden daha aşağı varlıklara ibadet edersiniz?”

Çoğunluğun kıraâtine gelince bu ifade “Allah’ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır” anlamına gelir, bu takdirde onların “kullar” olarak isimlendirilmeleri yaratılmış olmaları bakımından insanlara benzemelerindedir.

“إِذْ يُغَثِّبِكُمُ النَّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ” / النِّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ” ayeti (Rahman - 55/6) de buna örnektir.

4.5.3. Câiz Değildir (لا يجوز)

Müellifin kullandığı zemm lafızlarından biri de “ câiz değildir ” ifadesidir. Konu ile ilgili örnek aşağıda verildiği şekildedir.

1. Örnek:

“ إِذْ يُغَثِّبِكُمُ النَّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ ”

“O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu.”(Enfâl 8/11)

İbn Cinnî, bu ayette geçen “ أَمْنَةً ” ifadesini İbn Muhaysın’ın mim’in sükunu ile “ أَمْنَةً ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁹

Müellif çoğunluğun okuyuşun yerine “ أَمْنَةً ” şeklindeki bu okuyuşun câiz olmadığını, dammeli ve kesralı harfin sakin kılınabildiğini ama fethalı harfin sakin kılınamayacağını, zira fethanın zaten hafif bir hareke olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁰

4.5.4. Diğer Zemm Lafızları

Müellifin vecihleri dil bağlamında değerlendirirken kullandığı zemm lafızlarından bazılarını zikrettik. Bu lafızların dışında kullandığı başka lafızlarda vardır. Ayrı ayrı ele alıp konuyu uzatmak istemediğimizden dolayı onları da burda vermeyi uygun buluyoruz. O lafızlar şunlardır: “ مردود ”⁵⁶¹ - “ غلط / yanlış, hatalı ”⁵⁶² - “ مردولة / kötü lehçe.”⁵⁶³

⁵⁵⁹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 273-274.

⁵⁶⁰ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 273-274.

⁵⁶¹ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 258, 320, 121.

⁵⁶² İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 236; 2: 133.

⁵⁶³ İbn Cinnî, *el- Muhteseb*, 1: 106.

DEĞERLENDİRME

Kur'ân lafzı ile ibadet edilen bir kitaptır. Kur'ân'ın okunması ve yayılması amacıyla kıraâtine ilişkin verilen yedi harf ruhsatı Kur'ân'ın farklı şekillerde okunmasını sağlamış, kıraât farklılıklarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayetlerin yorumlanması, fıkhi hükümlerin istinbatı noktasında da farklı okumalardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda mütevatir/sahih kabul edilen kıraâtlerin kullanılması hususunda ittifak olmasına karşılık şâz kıraâtlerin kullanılmasında ihtilaflar söz konusudur. Bu ihtilaf da şâz kıraâtlerin hüccet olarak kabul edilip edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şâz kıraâtler, Kur'ân olarak kabul edilmemekle birlikte belagat nüktelerinin ve fıkhi hükümlerin çıkarılması kapsamında kullanılmaktadır.

Şâz kıraât demek mevzu kıraât demek değildir. Mevzû kıraâtlerin aslı yoktur. Aslı olmayan bir okuma şeklinin de şâz olarak kabul edilmesi bu seviyedeki kıraâtlerinde aslı olmayan kıraâtler olarak algılanmasına sebep olur.

Dilin gelişimine bağlı olarak devam eden dil bilimi tartışmalarının en önemli malzemesi kıraâtlerdir. Kıraâtler dil bilimi alanında hem kaideler için delil olarak kullanılmış hemde bir takım argümanlarla da hüccetlendirilmiştir. İhticac eserleri kıraâtlerin gerek naklî gerekse dilsel temellerini ortaya koyan eserlerdir.

İbn Mücâhid ile birlikte ihticâc olgusunun gerçekleştiği diğer alan yedinin dışında kalan şâz kıraâtlerin hüccetlendirildiği “el-ihcâc li'l- kıraâti’ş-şâzze” alanıdır. Bu alanda İbn Hâleveyh’in *Muhtasar fî şevâzzi’l- Kur’ân mim Kitabi’l- Bedi’* adlı bi eseri olsada muhteva açısından incelendiğimiz bu eser şâz kıraâtleri muhtasar olarak râvilerine nispetle vermiş ve hüccet kısmıyla pek ilgilenmemiştir. Birkaç yerde hüccet olarak lehçeleri kullanmasının dışında, kıraâtleri râvilerine nispet ederek vermesini saymazsak eserde ihticacın az yapıldığını söylemek mümkündür. Bu sebeple bu alanla ilgili genel formatı belirleyen İbn Cinnî olduğunu söylemek daha mâkul’dur.

İbn Cinnî, şâz da olsa senede dayanan okuma şeklinin dışlanmaması gerektiği ve insanların bunlardan faydalanması gerektiğini düşündüğü için müstakil bir eser telif etmiştir. Ulema tarafından da şâz kıraât alanının en önemli kaynaklarından olmuştur.

el- Muhteseb, muhteva olarak şâz kıraâtleri ve onların tevcini, hüccetlerini içeren bir eser olup günümüze ulaşmış olması açısından da önemlidir. Çünkü İbn Cinnî’nin Kur’an ilimlerine dair yazdığı diğer eserler günümüze ulaşmamıştır.

Daha sonraki dönemlerde *kıraât-ı aşere* şeklinde kiraâtlerin on ile sınıflandırılmasının ardından bu kiraâtlerin dışında kalan kiraâtlerin kabul edilmemesi şeklinde bir anlayışın gelişmesi sebebiyle “el-ihcâc li'l- kiraâti's-şâzze” alanında bir gelişme sağlanamamıştır. Birkaç eser ve tefsir kitaplarının yanında Ukberî'nin *Î'râbü'l-kıraâti's- şevâz* adlı eser dışında bu kiraâtleri inceleyen eserler pek yoktur. Bu noktada Ukberî de yapmış olduğu bu çalışmada format olarak İbn Cinnî'den etkilenmiştir. Ancak İbn Cinnî'nin eserine almadığı yedi kiraât kapsamında olan bazı kiraâtleri de almıştır.

SONUÇ

IV./ X. Asrın en önemli dil âlimlerinden olan İbn Cinnî'nin çalışmaları genel olarak dil ilimlerine dairdir. Dil âlimi olması nedeniyle olacak ki, Kur'ân ilimlerine dair kaleme aldığı “*el- Muhteseb fî Tebyîni vücûhi şevaz el- kıraât'i ve'l izâh anha*” isimli eserinde de kıraât vecihleri üzerinde dilsel analizlerde bulunmuş, okuyuşların dilsel dayanaklarını ve anlamlarını ortaya koymuştur.

İbn Cinnî'yi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden en önemli neden İbn Mücâhid ile başlayan kıraât-ı seb'a geleneğiyle birlikte bu geleneğin dışında kalan kıraâtler hakkında oluşan olumsuz yaklaşımlardır. Kimi âlimlerce yedi kıraâtın dışındakiler şâz olarak anlandırılmış hem Kur'ân tilâvetinde hem de tefsirinde devre dışı bırakılmıştır. Müellif kıraâtlerin vahiyle irtibatının bulunduğu gerekçesiyle bu yaklaşıma karşı çıkmış ve bu eseri kaleme almıştır.

İbn Cinnî, kıraât tercihinde kırâatlerin sahih yada şâz olmasından ziyade bunların sağlam bir senet ile selefeye dayanıp dayanmamasını dikkate almıştır. Sahih veya şâz olsun fark etmez bir kıraât senede dayanıyorsa onun alınması gerekmektedir.

İbn Cinnî, yedi kırâatın dışındaki okuyuşlar arasında da sahih kıraâtlerin olabileceğini düşünmektedir. Ona göre, bu vecihlerin rivayeten kusurlu olması tilâvette onlara başvurmama neticesini doğrusada mana yönünden terk edilmemesi gerekir. Zira yedi kırâat içinde de i'râb yönünden zayıf vecihler bulunmaktadır. Şâz kıraâtlerin rivayeten zayıf oluşu Arapça açısından onu red edilir kıldığı inancına götürmemesi gerekmektedir. İbn Cinnî, bu yaklaşımından dolayı eserinde ele aldığı şâz kıraâtler için bir açıklama, bir tevil ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar şâz olan kıraâtlerin çoğunun kuvvet ve fesahetine delil getirmese bile dilsel düşünceyi zenginleştirmiştir.

İbn Cinnî'nin yapmış olduğu bu çalışma onun dilsel kudretine, Arapların diliyle ve ona kıyas yapmayla ilgili ilminin genişliğine delalet etmektedir.

İbn Cinnî eserinde yer verdiği kıraât vecihlerini dil yönünden hüccetlendirirken olumsuz değerlendirmelerde bulunduğu kıraât vecihlerinin sayısı oldukça azdır. Genel olarak daha müsamakahâr bir çizgide kıraâtleri incelemiştir. Şâz olarak nitelendirdiği ve üzerinde olumsuz değerlendirmelerde bulunduğu kıraât vecihleri o dönemde özellikle Basra dil ekolüne mensup âlimler arasında genel kabule mazhar olmuş dil kurallarıyla uzlaştırılma imkânı bulunmayan okuyuşlardır.

İbn Cinnî, şâz kıraâtleri tamamen reddetmek yerine, mümkün mertebe bunların herhangi bir şekilde dildeki değişik kullanışlarından biriyle bağının olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbn Cinnî'ye göre de kıraât tabi olunan bir sünnettir. A'meş'ten naklediliğine göre Enes b. Mâlik, Tevbe 9/57. âyetindeki “يَجْمَحُونَ” fiilini “يَجْمُزُونَ” şeklindeki kıraâtı üzerine, kendisine bu kelimenin “يَجْمَحُونَ” olduğu hatırlatılınca O, يَجْمَحُونَ – يَجْمُزُونَ – يَشْتَدُونَ fiillerinin üçününde aynı olduğunu söylemiştir. İbn Cinnî bu rivayetten yola çıkarak, anlam olarak birbiriyle uyumlu bir kıraâtı diğerinin yerine okuyan selef âlimlerinin, bir kıraâtı diğerine derece bakımından öncelemedikleri kanaatini serdetmiştir. İbn Cinnî'ye göre bu kıraâtlerin hepsi Rasûlullah'tan gelmiş olup Enes b. Mâlik'ten nakledilen bu okuyuşların tümü yedi harf kapsamındadır. İbn Cinnî bu hususta “Şayet bu kıraât vecihlerinin hepsi de okunmuşsa bize kadar ulaşması gerekmez mi? Enes b. Mâlik bunları kıraât değil de ilgili lafzın anlamını açıklayan ifadeler olarak zikretmektedir.” şeklindeki muhtemel itirazı, “Enes b. Mâlik'in bunu kıraât olarak naklettiği, bizim onun hakkındaki hüsn-i zannımızın bu durumun kabulünü zorunlu kıldığı ve bu okuyuşların hepsinin Rasûlullah'tan rivayet edildiği” şeklindeki ifadelerle cevaplandırmaya çalışmıştır.

İbn Cinnî, bu eserinde ağırlıklı olarak şâz kıraatleri incelemekle birlikte yedi kıraâtteki kimi okuyuş vecihlerine de yer vermiştir. Kıraâtleri bizzat okuyanına nispet etmekte, bazen “Şam halkından bir adam”, “Hicaz halkı, Mekke halkından bir adam, “Necran halkı vb gibi genel ifadelerle bazen yedi imamın tümünü “Kıraâtü'n-Nas, Kıraâtü'l- Amme” vb. gibi tek bir kavramla ifade etmekte, bazen de “kıraât, kurie” gibi kapalı ifadelerle sunmaktadır. Özellikle son ifade tarzı olan müphem ifadelerin kullanması kıraâtı kimin okuduğunu net bir şekilde ortaya koymamaktadır.

İbn Cinnî'nin benimsediği Mu'tezili itikadın şâz kıraatlere hüccetlendirmesine yansımış olması da işaret etmemiz gereken hususlardan biridir.

Onun, eserinde hüccetlendirme şekillerini, hüccete yönelik kullandığı farklı lafızları, kıraâtler arasında yapmış olduğu tercihlerini ortaya koyduktan sonra görüldü ki müellif ihticâc li'l-kıraât yapmıştır. Bunu yaparken de dikkati çeken önemli bir unsurun müellifin çokça şiirlere başvurmuş olmasıdır. Şiirlerin yanı sıra darb-ı mesellerden, sahâbe okuyuşlarından, az sayıda da hadislerden yararlanmıştı.

Ayrıca kiraât vecihlerinin ihticâc bi'l- kiraât şeklinde kullanılmasıyla alakalı herhangi bir itiraz bulunmamaktadır. Bu kapsamda İbn Cinnî de eserinde yaptığı açıklamaları, yorumları hüccetlendirmede kiraât vecihlerini de kullanarak ihticâc bi'l- kiraât yapmıştır.

İbn Cinnî, tercih olgusuna da yer vermekte “ihtiyar, caiz, vadîh” vb. gibi kalıplarla kiraât tercihinde bulunmaktadır. Bununla birlikte kiraaâtleri eleştirmekten kaçınmamış “garip, zayıf” vb. gibi ifadelerle eleştirisini ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulgafûr, Mahmud Mustafa Cafer, *el-Kur'ân'u ve'l-Kirâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, Kahire: Daru's-Selam, 2008

Abdülkerim M.el- Esad, *el- Vâsit fi tarihi'n-nahv el-Arabî*, Riyad, Daru's- Şuruk 1413/1992.

Abdülmeccid Hâşim, *Mevsuatü't-turâsi'l-insaniyye*, Kahire, 1971.

Adevî, Humeydî Sultan Hasan Ahmed, *el- Kiraâtü 'ş- Şazze*, 2 Cilt. Mısır, 1426/ 2006.

Ahmed Halil, *el- Kiraat İnde ibn Cerîr et- Taberî fi Davi'l- Lügati ve'n- Nahv*, (Mekke: Câmiatü Ümmül'l- Kurâ,1983), 1364.

Altıkulaç, Tayyar, “*İbn Muhaysın*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 20: 209-210. İstanbul: TDV Yayınları,1999.

.....; “*Şenebûzî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 38: 535. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

.....; “*İbn Mücâhid*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 20: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

.....; “*İkrime el- Berberî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22: 40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

.....; “*Ebû Ca'fer el-Kârî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 10: 116. İstanbul: TDV Yayınları,1994.

Aydınlı, Abdullah, “*A'rec Abdurrahman b. Hürmüz*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3: 350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Kahire,1331.

Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetü'l-edeb*, Thk ve Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, 13 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi,1387/1967.

Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el- Bağdâdî, *Târîh Bağdât*, Mısır, 1931.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, Tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı,1951.

Bakırcı, Selami, “*Ukberî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 42: 66-67.İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bâlvâlî, Muhammed, *el- İhtiyâr fi'l- Kırâat ve'r-Resm ve'z-Zabt*, Rabat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1418/1997.

Bâzmul, Muhammed b. Ömer, *el- Kırâat ve Eseruhâ fi't- Tefsir ve'l- Ahkâm*, 2 Cilt. Riyad: Dâ'ru'l- Hicre, 1996.

Birişik, Abdülhamit, “*Kırâat*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 25: 426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

.....; *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 7. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2004.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l- Buhârî*, 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail, b. Hammad, *es- Sihah*, Thk. Ahmed Abdulğafur Attar, 6 Cilt. Kahire- Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1372/1907.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabü't-Tâ'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.

Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *el-Burhân fî Usuli'l-fikh*, Thk. Abdülazim ed-Dib, Kahire, 1400.

Çakıcı, İrfan, *Şâz Kiraatler ve Tefsire Etkisi*, Konya: Gece Akademi Yayınları,2018.

Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları,2013.

Dağ, Mehmet, “*Kırâat İlminde Şâz Kavramı*”, Marife, 7/2 (Güz 2007): 57-110.

.....; *Geleneksel Kiraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Demircigil, Bayram, “*İbn Cinnî'nin el- Muhtesebinde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı*”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/35 (2017): 77-101.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, Mısır, 1952.

Ebu'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, Nşr. Mahmud Deyyûb, Beyrut: Dâru'lma'rife, 1970.

Emir Padişah, Muhammed Emin, *Teysîru 't-tahrîr*, Beyrut, ts.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, Thk. Şaban Muhammed İsmail, 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el- Bahru'l- Muhît*, 8 Cilt. Beyrut- Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1413/1993.

.....; *el- Bahru'l- Muhît*, Thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1420.

Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Ebû Tâhir, Abdulkayyim b. Abdulğafur, *Safahât fi Ulumi'l-Kırâat*, Mekke, 1415.

Enbari, Ebû'l- Berakat Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Nüzhetü'l- Elibba fi Tabakat'il- Udeba*, Dâru'l- Fikri'l- Arabi,1998.

Efgânî, Said, *fi Usûli'n- Nahv*, Beyrut, 1987/1407.

Fârisî, Ebû Ali, *el-Hüccet li'l-Kurrai's-Seb'a*, Thk. Bedruddin Kahveci, Beşir Coycati, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1984/1404.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

Fütûhî, Ali b. Süleyman, *Şerhü'l-Kevkebi'l-Münîr*, Thk. Nezîh Hamâd Muhammed Zühaylî, Dımaşk, 1400.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut, 1400.

.....; *el-Müstesfa*, Beyrut, ts.

Hamid Muhammed, İdris, *el-Kırâetü'ş-Şâzze Ahkâmuha ve Âsâruha*, Riyad: Camiatü Melik, Suud Merkezi Buhusi Külliyyeti't-Terbiye, 2003.

Hatib el-Bağdâdî Ebu Bekir Ahmed b. Hatib, *Târihu Bağdad*, Mısır, 1931.

Hindâvî, Hasan, *Menahicü's-sarfıyyin ve mezahibuhum fi'l-karneyn essâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre*, Beyrut: Dârü'l-kalem, 1989.

İbn Abidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut, t.s.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ani ve'l-Esanid*, Thk. Muhammed el-Felah, Mağrib, 1402.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî, *Ilelü't-tesniye*, Nşr. Sabih Temimi, Kahire: Mektebetü'ssekafeti'd-diniye, 1992.

İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2 Cilt. Kahire: Dârü'l- Kütübi'l- Mısriyye, 1913.

.....; *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, Nşr. Faiz Fâris, Kuveyt: Dârü'l kütübi's- sekafiyye, 1972.

.....; *el-Muhteseb fi tebyini vücuihi şevazi'l-kıraa ve'l-izahi anha*, Nşr. Ali en-Necdi Nasıf, Abdulhalim Neccar, Abdülfettah İsmail Şibli, 2 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuuni'l-İslamiyye, 1994.

.....; *el-Munstfu şerhu't-tasrif*, Nşr. İbrahim Mustafa, 2 Cilt. Kahire: Vezaretü'lmaarifi'l-Umumiye, 1954.

.....; *el-Müzekker ve'l-müennes*, Nşr. Tarık Necm Abdullah, Cidde: Dârü'l-beyani'l-Arabi, 1985.

.....; *Sırru sinâati'l-i'rab*, Nşr. Hasan Hindavi, 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1985.

.....; *Tefsiru urcuzeti Ebi Nüvas fi takrizi'l-Fazl b. er-Rebi'*, Nşr. Muhammed Behcet Eseri, Dimaşk: Matbuatu mecmai'l-lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 1966.

İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed, *el-Mûdah fi Vucuhi'l- Kiraatı ve İleliha*, Thk. Ömer Hemedan el- Kubeysi, Mekke,1993.

İbn Hacer Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut: Dâru'l-Marife, t.s.

İbn Haleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *el- Hücce fi'l- Kiraâti's- Seb'a*, Thk. Abdülâl Salim Mükrem, Dâru's- Şurûk, 1399/1989.

.....; *el-Hücce fi'l-Kirââti's-Seb'a*, Beyrut: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 1431/2010.

.....; *el- Muhtasar fi Şevâzzi'l- Kur'ân min Kitabi'l Bedi'*, Matbaatü'r-Rahmâniyye, Nşr. Arthur Jeferyy, Mısır, 1934.

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, Nşr. İhsan Abbas, 8 Cilt. Beyrut: Dâru sadır, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15 Cilt. Mısır, 1932.

.....; *Tefsiru'l- Kur'âni'l- Azim*, Beyrut, 1401.

İbn Makûla, Ebu Nasr Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl fi raf'ıl irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ ve el-künâ ve el-ensâb*, Nşr. Abdurrahman b. Yahya, 3 Cilt. Haydarabad, 1963.

İbn Manzur, Muhammed b.Mükrem, *Lisânu'l- Arab*, 15 Cit. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2010.

İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l- Kiraât*, Thk. Şevki Dayf, Kahire: Dâru'l- Meârif, 1400.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut, t.s.

İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdillah el-Basri, *et-Tabakatu'l-Kebir*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

İbn Zencele, Ebu Zur'a Abdurrahman, *Hüccetu'l- Kiraat*, Thk. Said el- Efganî, Beyrut: Müessetü'r- Risale, 1979.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvi, 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't- Tûrâsi'l- Arabi, t.s.

İbnü'l Cezeri, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidü't Talibin*, Beyrut: Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, t.s.

.....; *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.

.....; *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Nşr. G. Bergstraesser, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l- 1427/2006.

.....; *Tahbîrü't-Teysîr fî Kirâati'l-Eimmeti'l-Aşer*, Ürdün: Dâru'l- Furkan, 1421/2000.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-tarih*, Nşr. J. Tonmberg, 10 Cilt. Leiden, 1863.

İbnü'l- Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İnbahü'r-ruvât ala enâhi'n-nuhât*, Nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 4 Cilt. Kahire: Daru'l-fikri'l-Arabi, 1986.

İbnu'l-Imad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-Arabi, t.y.

İbnü'l- Lahhâm, Alâuddin, *el- Kavâid ve'l-fevâidi'l- usûliyye*, Beyrut, 1403.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Nşr. Nâhid Abbas Osman, Devha, 1985.

İlhan, İhsan. *Kurtubî Tefsiri'nde Kıraat Olgusu*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009.

Kabâkîbî, Şemseddin Muhammed el-Halil, *İzahü'r-Rumûz ve Miftahü'l-Künûz*, Thk. Ahmed Halit Şükri, Ammar: Daru Ammar, 1424/2003.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “*Hamdânîler*” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 15:446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman Hayrettin- Çağrııcı Mustafa- Dönmez İbrahim Kafi- Gümüş Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'zzünunan esami'l-kütüb ve'l-fünun*, Tsh: M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.

Kılış, Hulusî, “İbn Ebû İshak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19: 435. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut: Mektebetü'l- müsenna, 1957.

Kâdî, Abdülfettâh, *el-Kırâatü's-Şâzze ve Tevcihuha min Lügati'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1401/1981.

Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddin, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Beyrut, 1982.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed İbrahim el- Hafnavî- Mahmud Hamid Osman, Kahire, 2002.

Mahmud Hüseyini Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye fi tarihi'nnavhi'l-Arabi*, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1986.

Maverdî, Ali b. Muhammed, *en- Nüketü ve'l- uyûn*, Thk: İbn Abdî'l- Maksûd b. Abderrâhim, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, t.y.

Melâhi, Abdullah, *Tefsiru'l-Kur'ân-i bi'l-Kırâati'l-Kur'âniyeti'l-Aşer*, Gazze: el-Camiatü'l-İslamiyye, 2002.

Merçil, Erdoğan, “Büveyhîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6: 496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Mekkî, b. Ebî Talib, el- Kaysi, *el-İbâne an Me'ani'l-Kıraât*, Thk. Abdülfettah İsmail Şelebi, Kahire, t.s.

Mekkî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve ilelihâ ve Hücecihâ*, Thk: Muhyiddin Ramazan, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Mertoğlu, Mehmet Suat, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43: 524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Mesûl, Abdu'l-Ali, *el-Kirâatü'sh-Şâzze Davâbituhâ ve'l-İhticâcü biha fil-Fıkhi ve'l-Arabiyye*, Mısır: Dâru İbni'l-Kayyim, 2008.

Mizzi, Ebü'l- Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fi Esmâi'r –Rical*, Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale,1993.

Muhaysın, Muhammed Salim, *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'ân Abre't-Tarih*, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.

Müslim b. Haccâc, *Sahihu'l- Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-ü Nesâî*, Thk. Muhammed Nasiruddîn el-Bânî, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, t.s.

Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah, *Kesfü'l-Esrâr Şerhü'l-Menâr*, Beyrut, 1986.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, y.y., Matbaatü'l Mısıriyye, 1347/1929.

Ömer, Ahmet Muhtar-Mükrim, Abdülâl, *Mu'cemü'l-Kıraeti'l-Kur'âniyye*, 6 Cilt. Kahire: Âlemü'l- Kütüb, 1418/1997.

Önder, Muharrem, “Şâz Kirâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,13 (2009): 163-194.

Özbalıkcı, Mehmet Reşit, “Ebû Ali el-Fârisî”,Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 10: 88-90.İstanbul: TDV Yayınları,1994.

Özen, Şükrü, “Nehâî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32: 535-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Refide, İbrahim Abdullah, *en- Nahv ve Kütübü't –Tefsir*, 2 Cilt. Bingazi: Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990.

Sağır, Mahmud Ahmed, *el-Kıraetü'sh-Şâzze ve Tevcîhuha en-Nahvi*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1999.

Seâlibî, Ebü Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetimetüd'dehr fi menasini ehli'l asr*, Şerh ve Thk: Müfid Muhammed Kumeiha, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye,1983.

Sem'ânî, Mânsûr b. Muhammed, *Tefsîru'l- Kur'ân*, Thk. Yâsir İbrâhîm ve Ganim b. Abbas b. Ganim, Riyad: Dâru'l- Vatan, 1997.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed, *Usûl*, Thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut, t.s.

Serkis, Yusuf b. İlyas b. Musa ed-Dimaşki, *Mu'cemu Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, 2 Cilt. Kahire: Matbaatu Serkis, 1346/1928.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el- İtkân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, Kahire, t.s.

-----; *Buğyetü'l- vuat fi Tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 2 Cilt. Beyrut, 1965.

.....; *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, Nşr. Abdurrahman Salim Mûkerrem, 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1985.

.....; *el-Muzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, Nşr. Ali Muhammed el- Becâvî- Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-Muhammed Ahmed el-Mevlâ, Beyrut, 1987.

Şâfî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut, 1400.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbü'l- Kur'ân*, Thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1421.

Nesefî, Ebû'l- Berakât Abdullah b. Mahmud, *Medârikü't- tenzil ve esrâru't- tevil*, Thk. Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru'l- Kelimi't- Tayyib, 1998.

Râzî, Muhammed b. EbîBekr b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh*, Thk. Mahmûd Hâtır, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.

Safedî, Salâhuddîn Halil b. İbek, *Kitabu'l- Vâfi bi'l- Vefeyât*, Beyrut: Dâru Sâdr, 1996.

Sıbtu'l- Hayyât, *el- Mübhic fi'l- kırâ'âti's- semân*, Thk: Abdül Fettah İsmail Şebî, 1405/1985.

Şelebî, Abdülfettâh İsmâil, Ebû Ali el- Fârisî, *Cidde: Dâru'l- matbûâti'l- hadîse*, 1989 (Fârisî).

Şerif er-Radî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa el-Alevi, *Divanü'ş-Şerif er-Radi*, Beyrut: Dâru sadır, t.y.

Şevki Dayf, *el-Medarisü'n-nahviyye*, Kahire: Darü'l-maarif, 1976.

Şükrî, Ahmed Hâlid- Mansûr, Hâlid- el-Kudât, *İlmu'l- Kıraât*, Amman: Dâru Ammar, 1422/2001.

Udeyme, Muhammed, *Dirâsât li üslûbi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Kahire, t.s.

Uğur, Mücteba, "A'meş", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3: 54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ukberî, Abdullah b. Huseyn b. Abdullah Ebu'l-Bekâ, *et- Tebyîn an Mezâhibi'n-nahviyyîn el- Basriyyîn ve'l- Kûfiyyîn*, Thk: Abdurrahmân b. Süleyman el- Useymîn, Beyrut: Dâru'l- Ğarb el- İslâmî,1986.

Ukberî, *İ'râbu'l- kıraât eş- Şevâz*, Thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz, 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l- Kutub, 1412/1992.

Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 16: 291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ünal Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l- Kur'an*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y, Müessesetü'r- Risâle, 2000,

Temizer, Aydın, "Ebu'l- Feth Osman b. Cinnî'nin "el- Luma" Adlı Eserinin İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Tetik Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraât İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tural, Hüseyin, "İbn Hâleveyh", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 20: 14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Tüccar, Zülfikar, "Sicistânî, Ebû Hâtim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37: 139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yakut el-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, *Mucemu'l-üdebâ*, Thk: İhsan Abbas, 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî,1994.

Yavuz, Mehmet, "İbn Cinnî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19: 397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

.....; “*İbn Cinni, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*”.Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996.

Yerinde, Adem, “*Mütevellî Muhammed b. Ahmed*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32: 221.İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim, *Meâni'l- Kur'ân ve i'râbüh*, Thk: Abdülcelil Abduh Şelebî, 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l- Kütüb, 1408/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, Thk. Tayyar Altıkulaç, 4 Cilt. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi,1416/1995.

----- ; *Siyer-i A'lami'n-Nübela*, Thk. Şuayb el-Arnâvût, 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1417/1996.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvili fî Vücûhi't-Te'vil*, Thk. Adil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvid, Riyad, 1998.

Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-irfan fî Ulûmi'l Kur'an*, Beyrut, 1415/1995.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bahru'l-Muhît*, Nşr. Abdulkâdir el-Ânî, Kuveyt, 1992.

-----; *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Yusuf Abdurrahman Meraşi-Cemal Hamdi, İbrahim Abdullah el-Kürdi, Beyrut, 1990.